

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

ZINĀTNISKIE RAKSTI/RESEARCH ARTICLES: *Viktors Dāboliņš*. Rīgas monetārā vēsture Polijas–Lietuvas kundzības laikā (1581–1621) • *Vija Daukšte*. Vidzemes muižniecības un luterāņu garīdzniecības vīzija par zemnieku kārtas izglītošanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas • *Ginta Ieva Bikše*. Latvijas iedzīvotājs – Spānijas pilsoņu kara (1936–1939) dalībnieks: rakstnieka Žaņa Grīvas (Folmaņa) piemērs • *Māris Zunde*. Vēsturisko ozolkoku dendrohronoloģiskās datēšanas pirmie rezultāti Latvijā • VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY • ZINĀTNES DZĪVE/CURRENT ACTIVITIES • RECENZIJAS/REVIEWS

2021

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

Atbalsts LU Latvijas vēstures institūta
LU ilgtermiņa saistību izpildei 2020.–2022. g.
("Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls")

Rīga, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* Eva Eihmane
eva.eihmane@lu.lv

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija;
Dr. hist. DAINA BLEIERE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr.
AUDRONE BLIUJIENE (*Audronē Bliujienē*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona
vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar
Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*),
Ščecinas Universitātes Vēstures institūts, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus
Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Humanitāro zinātņu institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist.
ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ,
Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte,
Zviedrija; Ph. D. MIHAILS KOVALEVS (*Mikhail Kovalev*), Krievijas Zinātņu akadēmijas
arhīvs un Pasaules vēstures institūts, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu
akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis;
Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures
un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas
Universitāte, ASV; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas
īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*),
Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa
Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Millersvilas
Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* ir iekļauts EBSCO datubāzē
Academic Search Ultimate.

From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been included
in the EBSCO database *Academic Search Ultimate*.

Redaktore:
Antra Legzdīņa (angļu val.)
Ināra Stašulāne (latviešu val.)
Tehniskā redaktore *Elita Egle*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava",
Reģ. Nr. 40003744728

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)
ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)
<https://doi.org/10.22364/lviz.113>

© Latvijas Universitāte, 2021
© LU Latvijas vēstures institūts, 2021

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/RESEARCH ARTICLES

- Viktors Dāboliņš.* Rīgas monetārā vēsture Polijas–Lietuvas kundzības laikā (1581–1621)/
Viktors Dāboliņš. The Monetary History of Riga Under the Polish–Lithuanian Rule (1581–1621) 5
- Vija Daukšte.* Vidzemes muižniecības un luterāņu garīdzniecības vīzija par zemnieku kārtas izglītošanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas/
Vija Daukšte. From a Serf to a Teacher: the Abolition of Serfdom in the Governorate of Livonia and Peasant Education 36
- Ginta Ieva Bikše.* Latvijas iedzīvotājs – Spānijas pilsoņu kara (1936–1939) dalībnieks: rakstnieka Žaņa Grīvas (Folmaņa) piemērs/
Ginta Ieva Bikše. Latvian Citizen as a Participant of the Spanish Civil War (1936–1939): Writer Žanis Grīva (Folmanis) 71
- Māris Zunde.* Vēsturisko ozolkoku dendrohronoloģiskās datēšanas pirmie rezultāti Latvijā/
Māris Zunde. The First Results of Dendro-Dating Work on Historical Oak Timbers in Latvia 93

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Toms Zariņš.* “Tas ir viens liels eksperiments, ko jūs esat ar cilvēkiem izdarījuši” – administrācijas pārstāvju tikšanās ar Latvijas televīzijas Liepājas galvenās redakcijas kolektīvu 1973. gada 22. maijā: sarunas skaņu ieraksta transkripcija/
Toms Zariņš. “It’s One Big Experiment, What You’ve Done to People” – the Meeting of Representatives of the Electronic Media Administration with the Liepāja Editorial Board of Latvian Television on 22 May 1973: Transcript of the Audio Recording 119

ZINĀTNES DZĪVE/CURRENT ACTIVITIES

- Ilze Boldāne-Zeļenkova.* Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbību 2020. gadā/
Ilze Boldāne-Zeļenkova. Overview of the Activities of the Institute of Latvian History in 2020 148

<i>Rūdolfš R. Vītoļiņš. “Bēgt ātri un atgriezties lēni”: vēsturiskā pieredze dzīvē ar sērgu. Uztveres pārmaiņu zinātniskās izpētes perspektīvas/</i>	
<i>Rūdolfš R. Vītoļiņš. “To Flee Quickly and Return Slowly”: Historical Experience in Cohabitation with a Disease. Perspectives of Scholarly Research into a Change of Perception</i>	164
<i>Edgars Engīzers. Starp replikām un jautājumiem: interesantu pieeju, formulējumu un kontekstu iezīmēšana 79. LU starptautiskās zinātniskās konferences sekcijā “Indivīds un vara Baltijas kultūrtelpā”/</i>	
<i>Edgars Engīzers. Between Comments and Questions: Interesting Approaches, Definitions and Contexts Outlined in the Section “The Individual and State Power in the Baltics” of the 79th International Conference of the University of Latvia.</i>	174
<i>Antonija Vilcāne. LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences sekcija “Arheologu un etnogrāfu pētījumi Latvijā 2018.–2020. gadā”/</i>	
<i>Antonija Vilcāne. Session “Research by Archaeologists and Ethnographers in Latvia in 2018–2020” of the University of Latvia 79th International Scholarly Conference</i>	184

RECENZIJAS/REVIEWS

<i>Jaunākās publikācijas par Viktora Arāja noziegumiem un tiesāšanu (aut. Didzis Bērziņš)/Latest Publications on Viktors Arājs’ Crimes and Trials (by Didzis Bērziņš): Ričards Pļavnieks. <i>Apsūdzības pret Viktoru Arāju un Latviešu drošības palīgpoliciju: Nacistu kolaboracionistu tiesas prāvas Aukstā kara laikā.</i> Rīga: Latvijas Mediji, 2020;</i>	
<i>Uldis Neiburgs (zin. red.). Viktora Arāja tiesas prāva: <i>Kā Hamburgā notiesāja masu slepkavu, iesaistītu nacistu kara noziegumos Latvijā [žurnālista Kārļa Štamera pierakstos].</i> Rīga: Latvijas Mediji, 2020</i>	190
<i>Aivars Stranga. <i>Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934–1940.</i> Otrais, papildinātais izdevums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020 (aut. Ēriks Žagars)</i>	203

AUTORI/AUTHORS	207
--------------------------	-----

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.01>

RĪGAS MONETĀRĀ VĒSTURE POLIJAS–LIETUVAS KUNDZĪBAS LAIKĀ (1581–1621)*

Viktors Dāboliņš

Mg. art., doktora grāda pretendents Tartu Universitātē; jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks, Tartu Universitātē; zinātniskais asistents, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.

Zinātniskās intereses: numismātika, agro jauno laiku vēsture, ekonomikas vēsture.

Pēc tam, kad Baltijas jūras lielvalstis savā starpā bija sadalījušas kādreizējās Livonijas zemes, 1581. gadā Polijas–Lietuvas karalis Stefans Batorijs ieguva Rīgu – Livonijas metropoli un pēdējo suverēno veidojumu Baltijas jūras austrumu piekrastē. Rīga kļuva par Pārdaugavas hercogistes¹ administratīvās un tirdznieciskās dzīves centru un vienīgo naudas emitentu. Balstoties Rīgas naudas kaltnes rakstītajos avotos, rakstā tiek aplūkotas svarīgākās izmaiņas Rīgas monetārajā politikā un ekonomikā, kas bija saistītas ar integrāciju Žečpospolitās² monetārajā savienībā un aktuālajām ekonomiski politiskajām norisēm. Rīgas monetārajā vēsturē tas bija lielu iespēju un pārbaudījumu laiks, ko vislabāk raksturo Rīgas šiliņu un trīsgrašu ekspansija skaidras naudas norēķinu tirgū, Žečpospolitās monetārais partikulārisms, inflācijas pieaugums un karadarbības atsākšanās reģionā 1600. gadā.

Atslēgas vārdi: Rīga, Žečpospolita, Pārdaugavas hercogiste, numismātika, Rīgas naudas kaltnes.

IEVADS

Latvijas monetārajā vēsturē poļu-lietuviešu valdīšanas laiks uzskatāms par nozīmīgu robežšķirtni, kas iezīmēja pāreju no vairāk nekā trīs simt gadus pastāvošas kārtības vietējā naudas sistēmā uz

* Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” ietvaros.

poļu maksāšanas līdzekļiem un apgrozības noteikumiem.³ Jauno naudas vienību kalšanas hronoloģijai, kā arī izskatam un apgrozībai tradicionāli visvairāk pievērsušies poļu numismāti un kolekcionāri.⁴ Vēl pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados Rīgas monētu kaltuve un monētas vienlaicīgi saistīja vairāku poļu numismātu uzmanību.⁵ Ar dažādām sekmēm t. s. poļu laiku numismātikai savulaik pievērsās trimdas vēsturnieki Edgars Dunsdorfs (1904–2002) un Aleksandrs Platbārzdis (1899–1975),⁶ tiesa, viņu intelektuālo jaudu un iespējas ierobežoja rakstīto avotu trūkums, tikmēr šaipus dzelzs priekšskaram retais latviešu numismāts nodevās rakstīto avotu studijām.⁷ Runājot par mūsdienām, nemainīgi aktīvi Latvijā un ārpus tās robežām strādā privātie kolekcionāri, kuri turpina papildināt numismātisko zināšanu bāzi ar jauniem monētu tipiem.⁸ 2020. gada vasarā dienas gaismu ieraudzīja poļu numismāta Darjuša Marzentas (*Dariusz Marzeta*) sastādītais Rīgas šiliņu katalogs, kas ir pirmais speciālais izdevums par kādu no Rīgā kaltām monētām.⁹ Aizvadītajos gados klajā nākuši Jageļoņu dinastijas (1386–1572) valdīšanas laikā kalto zelta monētu un trīspelheru katalogi, kur atrodama informācija arī par Rīgas monētām.¹⁰ Pētnieciskajā laukā pašreiz dominē Baltijas valstu numismāti. Baltijas mērogā nepārspēts ir 2009. gadā iznākušais Latvijas monētu depoziņu katalogs, kurā apkopotas ziņas arī par 38 Žečpospolitais laikā noglabātiem depoziņiem, to topogrāfiju, izcelsmi un sastāvu.¹¹ Atskaitot vēl dažas publikācijas,¹² Latvijas monetārajā vēsturē periods pēc Livonijas sabrukuma un Rīgas pievienošanās Žečpospolitai ir drīzāk ieskicēts, nevis ierakstīts. Galvenās problēmas ir saistītas ar trūcīgo faktoloģisko bāzi un valodu barjeru, kas attur no padziļinātām rakstīto avotu studijām. Tāpat, kā norāda kolēģi, “trūkst publikāciju gan par atsevišķiem depoziņiem, gan par šiem atradumiem kopumā”.¹³ Bēdīgo izpētes stāvokli daļēji atsvēr ciešā profesionālā saikne ar Baltijas valstu zinātniekiem, kas dod stimulu jauniem atklājumiem arī nākotnē. Igaunų kolēģu 2018. gadā izdotā kolektīvā monogrāfija “No sestercijiem līdz centiem: 2000 gadu naudai Igaunijā” nāk klajā ar detalizētu Rīgas monētu proves izmaiņu hronoloģiju.¹⁴ Ar lielām cerībām uz jomas tālāko attīstību var gaidīt topošo Lietuvas naudas vēstures tulkojumu angļu valodā, kas iznāk šogad, un tāpat Tallinas Universitātes numismātikas kolekcijas glabātāja Mauri

Kiudso (*Mauri Kiudsoo*) sagatavoto Igaunijas monētu depoziņu katalogu.

Šajā rakstā tiek prezentētas atziņas no topošās doktora disertācijas, kurā galvenokārt analizētas ar Rīgas monētu kaltuvi saistītas rakstīto avotu liecības no Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) krājumiem. Izpētes gaitā apzināti materiāli ļauj ieviest tādu faktu un notikumu bagātību, ar kādu var lepoties retā Žečpospolitas monētu kaltuves vēsture. Iegūti un aprēķināti dažādi Rīgas naudas kalšanas kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji – pārkaltā tīrā sudraba masa un izkalto šiliņu masa, monētu proves un sudraba cenas izmaiņas, pilsētas ienākumi no monētu kalšanas (*Schlagschatz*). Datu sērijas ļauj pārvarēt līdzšinējo statisko monetārās vēstures izpratni, ko veidoja atsevišķi rādītāji, un piešķirt t. s. poļu laikiem vairāk dinamisma un lielāku saikni ar laikmeta norisēm. No avotu saglabātības viedokļa kompleksa Rīgas monetārās situācijas rekonstrukcija iespējama par laika posmu no 1598. līdz 1621. gadam. Senākie gadi ir daudz problemātiskāki, līdz ar to lielāku nozīmi iegūst monētu depoziņu sastāva analīze. Mūsu rīcībā ir pietiekami plaša jaunas informācijas bāze un metožu arsenāls,¹⁵ lai detalizētāk skaidrotu Rīgas monetāro vēsturi Polijas–Lietuvas kundzības laikā.

Aplūkojamais laika posms gandrīz precīzi iekļaujas Žečpospolitas monetārās vēstures periodā, ko nosprauž gadskaitļi: 1579./1580. un 1622./1623.¹⁶ Tas bija dramatisks pārmaiņu pilns laiks, kurā kaltuves piedzīvoja gan neredzētu uzplaukumu, gan strauju lejupslīdi. Aptuvenās hronoloģiskās robežas starp šiem procesiem novelk 1601. un 1604. gada notikumi: pirmkārt, 1601. gada masveidīgā kaltuvju slēgšana un, otrkārt, 1604. gada Varšavas monetārās komisijas lēmumi, kas bija saistoši visām Žečpospolitas kaltuvēm, to skaitā arī Rīgai. Rīgas monetārā vēsture šķietami nepakļaujas šim hronoloģiskajam dalījumam, jo kaltuves darbība tā arī netika apturēta un varētu pat teikt, ka tā uzplauka. Un tomēr, sekojot monetārās vēstures attīstības gaitai Pārdaugavas hercogistē, novērojama monetāro procesu sinhronizēšanās ar pārējām kopvalsts teritorijām, ko acīmredzami ietekmēja poļu-zviedru kara sākšanās 1600. gadā.

MIERA LAIKI RĪGĀ (1581–1600)

Rīgas miermīlīgā padošanās bija pamats tam, lai pilsēta saglabātu gandrīz visas iepriekšējo senjoru laikā piešķirtās tiesības un privilēģijas, kas tika apstiprinātas 1581. gada 14. janvārī starp abām pusēm noslēgtajā Drohičinas miera līgumā.¹⁷ Polijas–Lietuvas karalis Stefans Batorijs (1576–1586) atļāva Rīgai arī turpmāk kalt zelta un sudraba monētas, taču atbilstoši Polijas un Lietuvas naudas kalšanas standartiem. Pilsētai pienācās arī ienākumi no monētu kalšanas. Simbolizējot Rīgas pakļautību Polijas–Lietuvas kronim, monētas vienā pusē bija jāliek Žečpospolitas ģerbonis vai monarha portrets.¹⁸ Privilēģijā bija formulēti tikai būtiskākie monētu kalšanas un maiņas nosacījumi. Reaģējot uz aktuālajām norisēm vai izmaiņām monetārajā tirgū, tika izdoti jauni vai papildināti esošie monētu kalšanas un apgrozības noteikumi. Pirmās izmaiņas Rīgu sasniedza jau pēc gada, Stefana Batorija gandrīz divus mēnešus (12.03.–02.05.1582.) ilgajā vizītes laikā Rīgā.¹⁹ Sakarā ar plānoto jūras tirdzniecības muitas – portorija (*Portorii*) ieviešanu Rīgas ostā un to, ka ārvalstu tirgotāji sev līdzī veda dažāda nomināla un kvalitātes monētas, bija nepieciešams vienoties par naudas vienību maiņas kursiem. Jaunās muitas, portorija, likme bija noteikta aptuveni 2% apjomā no ievadamās un izvedamās preces vērtības. Divas trešdaļas no ienākumiem bija jāieskaita kroņa kasē, un atlikusi trešdaļa pienācās Rīgai par ostas infrastruktūras uzturēšanu.²⁰ Aprīlī izstrādātā portorija instrukcija ieviesa aprēķinu sistēmu, kas apvienoja agrāko Livonijas un jauno poļu monetāro aprēķinu kārtību. Tādējādi, piemēram, vienā Rīgas aprēķinu mērvienībā aplēsa sešus Polijas grašus, savukārt viens poļu grasis atbilda sešiem Livonijas šiliņiem jeb trīs poļu vai lietuviešu šiliņiem.²¹ 1582. gada 5. maijā tika publicēti maiņas kursi izplatītākajām Rietumeiropas monētām, kas bija noteikti poļu aprēķina vienībās (florīnos un grašos) un Livonijas mērvienībās un šiliņos.²² Jaunā aprēķinu kārtība liecināja par to, ka apgrozībā joprojām atradās ievērojams daudzums agrāko naudas vienību un monarhs bija gatavs to respektēt. Jāņem vērā arī tas, ka Žečpospolitas un Livonijas monetārās sistēmas bija fundamentāli atšķirīgas gan svara un mēru ziņā, gan arī pēc nomināliem un to vērtībām. Jādomā, ka šāda prakse attiecībā uz finanšu norēķiniem tika īstenota arī citās ekonomiskās dzīves sfērās. Tādā veidā 1581. un

1582. gada lēmumi gan padziļināja Pārdaugas hercogistes integrāciju kopvalsts monetārajā ekonomikā, tomēr vienlaicīgi akceptēja Žečpospolitas un Livonijas monetāro sistēmu koeksistenci. Šāda kārtība pastāvēja tik ilgi, kamēr ekonomisko un monetāro procesu ietekmē no naudas attiecībām izgāja agrākās Livonijas monētas.

Numismātikas rakstītie avoti glabā tikai epizodiskas liecības par Stefana Batorija valdīšanas gadiem. Spriežot pēc publicētajiem monētu depozītiem un vēlāko laiku avotiem, pēc Livonijas kara (1558–1583) mūsdienu Latvijas teritorijā pastiprināti ieplūda Lietuvas lielkunigaitijas monētas (kaltas līdz 1572. gadam). Tas savukārt izraisīja Rīgas maģistrāta neapmierinātību. 1588. gadā Varšavā ieradās Pārdaugavas hercogistes bruņniecības delegācija, kas jaunievēlētajam karalim Sigismundam III sūdzējās par to, ka Rīga patvaļīgi nosaka monētu maiņas kursus, no kā cieš provinces iedzīvotāji.²³ 29. augusta atbildē karalis uzsvēra, ka maģistrātam nav tiesību noteikt naudas maiņas kursus, un pavēlēja turpmāk atgriezties pie agrāk noteiktajām naudas vērtībām.²⁴ Plašāku ieskatu problēmā varam gūt no Cēsu bīskapa Oto Šenkinga (*Otto Schenking*, 1587–1625) 1592. gada korespondences ar Rīgas rāti. Šenkinga atgādināja rātei, ka pēc kāpšanas tronī Sigismunds III (1587–1632) bija pavēlējis tuvākajā Cēsu landtāga sanāksmē publicēt jauno naudas mandātu. Šenkinga atreferējumā iespējamais mandāta saturs skan šādi: “Visas sudraba un zelta monētas, kā arī sīknaudu kaļ un maina pēc tāda paša kursa kā Polijas karalistē un Lietuvas lielkunigaitijā.” Pēc būtības tas bija Stefana Batorija piešķirtās monētu kalšanas privilēģijas atkārtojums. Tomēr saturiski tas bija mazliet atšķirīgs, jo ietvēra brīdinājumu iespējamai likumu pārkāpējiem, kuriem draudēja iegūto vai izdoto līdzekļu atsavināšana.²⁵ 1592. gadā, kad acīmredzami no jauna aktualizējās tā pati problēma, karalis īpaši vērsās pret patvaļīgo Lietuvas grašu maiņu. Tiek atzīmēts, ka atkārtoto Rīgas pārkāpumu dēļ Polijas–Lietuvas seimā nav pieņemts gandrīz neviens “šīs provinces” sūtnis.²⁶ Līdz ar to pirmo reizi varam konstatēt, ka Rīgas monētu privilēģijas pārkāpumi tiešā veidā ietekmēja diplomātiskās attiecības Pārdaugavas hercogistes un Polijas karalistes starpā. Jautājums tālāk tika skatīts 1592. gada Cēsu landtāgā. Instrukcijā pilsētas emisāriem varam lasīt, ka Rīgas pretestību izraisīja apjomīgais Lietuvas grašu imports, grašiem tiekot mainītiem virs to reālās vērtības un draudot izraisīt sudraba

(dāldera. – V. D.) cenas paaugstināšanos virs 6 mārķām.²⁷ Nav zināms diskusiju iznākums, taču tas skaidri izgaismoja monetārās sistēmas problemātiskās puses.

Līdz 1604. gadam Žečpospolitas monetārās sistēmas pamatā bija 1579.–1580. gada naudas reforma, kas noteica vienotus monētu kalšanas standartus, vērtības un sudraba cenu – 1 dālderis = 35 poļu graši (Livonijas aprēķina vienībās – 5 mārķas 30 šiliņi). Svarīgi tomēr atzīmēt, ka naudas reforma nebija absolūta. Tika pieļautas kvalitātes atšķirības Lietuvas un Polijas grašu starpā, kas tika mainīti attiecībā 3 pret 4. Monētu reforma nebija īstenota pēc *renovatio monetae* principa, proti, kad no apgrozības tiek izņemti agrākie maksāšanas līdzekļi un apmainīti pret jaunajām monētām. Pagāja gadi, iekams jaunās monētas bija izlaistas pietiekamā apjomā, lai nomainītu agrākos apgrozības līdzekļus. Tas, protams, bija saistīts ar neērtībām ikdienas norēķinos un radīja augsni spekulācijām, ko savās interesēs varēja izmantot privātpersonas un arī kaltuves. Šādās situācijās, lai izsargātos no iespējamiem zaudējumiem, oficiālās varas iestādes varēja paaugstināt maiņas kursus problemātiskajām monētām. Jādomā, ka tā bija rīkojušās arī maģistrāta pakļautībā esošās iestādes. Lietuvas monētu kalšanas vēsture un naudas noguldījumi Latvijā liecina, ka ar problemātiskajiem “grašiem” šajā gadījumā visdrīzāk domāti trīsgraši un mazākās grašu frakcijas – pusgraši, kas daudzmiljonu tirāžās kaldi Lietuvas lielkunigaitijā iepriekšējās desmitgadēs.²⁸ 1580. gada monetārā reforma pārtrauca Lietuvas pusgrašu kalšanu, taču ne to apgrozību. Tāpat apgrozībā bija paturēti pirmsreformas laika lietuviešu trīsgraši, kas bija kaldi no zemākas raudzes sudraba nekā jaunie trīsgraši.²⁹ Monetāro robežu atcelšana 1581. gadā lietuviešu monētām deva otro “dzīvi” Rīgā un Pārdaugavas hercogistē. Līdzīgu izplatību, tikai Svētās Romas impērijas zemēs, Ungārijā un Nīderlandē piedzīvoja arī pirmsreformas laikā kaltie lietuviešu četrgraši. Vācu zemēs šīs monētas ieguva iesauku “spicbārdas” (*Spitzbärtle*) no izteismīgā Sigismunda II Augusta (1545–1572) portreta uz viņa vārdā kaltajām monētām.³⁰

Kā redzams, Rīga ne vienmēr ievēroja vienotās monetārās politikas noteikumus. Kādā no vēlāko gadu vēstulēm maģistrātam monētu meistars Henrihs Vulfs (*Henrich Wulff*, ?–1614/15) norādīja uz to, ka monētu privilēģijas izpratne ne visur un visos laikos bija

vienāda. Tā pēc Stefana Batorija nāves (12.12.1586.) Rīgas un citas kaltuves bija pārtraukušas darbību. Neskatoties uz to, *interregnum* posmā līdz Sigismunda III ievēlēšanai tronī Viļņā un Olkušā (*Olkusz*, mūsd. Polija) turpinājās monētu kalšana.³¹ Šis un citi piemēri no Lietuvas un Polijas liek domāt, ka privilēģiju pārkāpumi nebija izņēmumi. Žečpospolititas kaltuvju samērā zemo disciplīnu iespējams skaidrot ar likumdošanas bardzību. Vietvarām un kaltuvēm bija ierobežotas iespējas vajadzības gadījumā regulēt pašmāju monetāro tirgu, kamdēļ kaltuves formālos noteikumus apgāja, izmantojot nepilnības likumdošanā vai arī dažādas likumu interpretācijas iespējas. Tajā pašā laikā kaltuves konkurēja par monarha labvēlību, lai iegūtu sev īpašas privilēģijas. Attiecībā uz Rīgu un Pārdaugavas hercogisti svarīgākais lēmums bija 1593. gada 31. marta deklarācija, ar kuru karalis Sigismunds III atteicās no turpmākas naudas kalšanas tiesību piešķiršanas citām Livonijas pilsētām vai privātpersonām.³²

Monetārās sistēmas vājumu var meklēt izpildvaras nepilnībās un kaltuvju partikulāritātē. 1584. gadā visā Žečpospolitā monētas kala tikai četrās kaltuvēs: Rīgā, kroņa kaltuvē Olkušā, Lietuvas lielkunigaitijā Viļņā un Dancigas kaltuvē poļu Prūsijā. Sigismunda III valdīšanas pirmajos gados tika atvērtas vēl vairākas kaltuves, to skaitam četrkāršojoties un pat pieckāršojoties. Kopumā dažādos laika posmos kaltuvju skaits sasniedza 20. Tās dalījās t. s. kroņa jeb karalistes kaltuvēs, municipālās kaltuvēs, kuru skaitā bija arī Rīga, lēņa kaltuvēs (Jelgavas) un Lietuvas kaltuvēs.³³ Kaltuvju sadrumstatība turpinājās zemākā, pārvaldes līmenī. Kaltuvju pārvaldnieki un īpašnieki, vai tie būtu pilsētas rāte, mantzinis vai vojevoda, peļņas nolūkos vai arī, lai izvairītos no atbildības likumu priekšā, labprātāk kaltuves izīrēja, nevis paši kala naudu. Līdz ar to 16. gadsimta nogalē Žečpospolititas monetārais tirgus bija piesātināts ar daudziem dažādas kvalitātes kalumiem, sevišķi vidēja vai maza nomināla monētām – trīsgrašiem un šiliņiem.³⁴ Vienlaikus bija novērojamas pretējas parādības – naudas kustība ārpus Žečpospolititas robežām, ko veicināja salīdzinoši augstais poļu monētu sudraba saturs, un zemākas raudzes ekvivalentu, imitāciju un viltojumu imports no apkārtējām kaimiņu zemēm. Nespēdamas apturēt zemas kvalitātes monētu pieplūdumu, Žečpospolititas kaltuves reaģēja, slepeni pazeminot monētu proves.³⁵

Monētu kvalitātes pazemināšanās un kaltuvju nedisciplinētība izraisīja strīdus un noveda pie iespējamām denūciācijām. 1597. gada vasarā no Viļņas monētu meistara Caharija Bolla (*Zacharias Boell, 1597–1609*)³⁶ pienāca satraucošas ziņas par to, ka Rīgas pārstāvji tiek izsaukti uz seimu sakarā ar tās monētu zemo kvalitāti.³⁷ Apsūdzības rakstā lasāms, ka Rīga tiek vainota arī maiņas kursu neievērošanā un aizliegumā izvest dālderus uz Lietuvu. Pret Rīgas pilsētu tika izvirzīta pretenzija 8000 Ungārijas guldeņu apjomā – par šādu summu bija novērtēti Viļņas kaltuvei un karalistes ekonomikai nodarītie zaudējumi.³⁸ Izvirzītās apsūdzības izrādījās nepamatotas. Tiesas prāvā pilsēta uzvarēja, taču ne bez rūpīgas sagatavošanās un diplomātiskas izveicības. Tā arī neizdevās noskaidrot apsūdzētāju.

Monētārās sistēmas stabilitāte un kaltuvju darbība bija atkarīga no konstantas sudraba cenas. Turpretim sudraba sadārdzināšanās izjauca smalko līdzsvaru monetārajos aprēķinos, sagādājot papildus izdevumus kaltuvēm. Jau 1597. gadā Viļņas kaltuves uzraugs Kristofs fon Tarnavs (*Christoff von Tarnaw*) ziņoja savam Rīgas kolēģim Vulfam par “neizsakāmo dārdzību. Ko pirms gadiem varēja nopirkt par vienu feniņu, tas tagad maksā desmit feniņus.”³⁹ Tā paša gada pavasarī monētu meistars Bolles rakstīja, ka sakarā ar augsto dāldera cenu nesenās vizītes laikā Varšavā neizdevās noslēgt naudas darījumus.⁴⁰

Inflācija un sudraba sadārdzināšanās tuvākajās kaimiņzemēs bija satraucoša, kaut arī ne jauna parādība. Rietumeiropas zemes ar lielām grūtībām cīnījās ar inflāciju jau no 16. gadsimta sākuma. T. s. cenu revolūciju ievadīja nepieredzēti plašais cēlmetālu pieplūdums no iekarotajām Amerikas kolonijām, starptautisko tirdzniecisko kontaktu intensificēšanās un plašāku sabiedrības masu monetizācija, kas absorbēja pieaugošās cēlmetālu masas.⁴¹ Pēdējo reizi sudraba cenas celšanos Rīga pieredzēja beidzamajos Livonijas kara gados, tāpēc nebija šaubu, ka prognozējamā nākotnē jaunais inflācijas vilnis skars arī Rīgu un pārējās Žečpospolitais teritorijas. Neviens kaltuve nebija pasargāta no inflācijas, varēja būt runa tikai par piemērošanos jaunajiem apstākļiem.

Svārstības monetārajos tirgos, kaltuves epizodiskās finanšu grūtības un dažādas iekšpolitiskās dzīves kolīzijas izgaismoja kaltuves pārvaldes īpatnības. Rīgas rāte kaltuvi ar instrumentiem izīrēja mo-

nētu meistaram, kurš apmaiņā pret pusotru grasi no katras izkaltās Krakovas mārkas (201,8 g) un pilsoņa privilēģijām apsolīja kalt monētas saskaņā ar noteiktajiem standartiem un turēt kaltuvi darba kārtībā. Rāte deleģēja kaltuves uzraudzību diviem t. s. naudas kungiem. Katru svētdienu viņi ieradās kaltuvē, lai pārbaudītu kalšanas rezultātus, monētu atbilstību kalšanas noteikumiem un iekasētu pilsētai pienākošos daļu no izkaltajām monētām (*Schlagschatz*).⁴² Naudas kungi atalgojumā saņēma pusgrasi no katras izkaltās sudraba svara mārkas.⁴³

Naudas kungi bija apveltīti ar plašām pilnvarām, kas ļāva tiem ne tikai kontrolēt, bet arī rīkoties ar *Schlagschatz* un citiem pilsētas komunālajiem ienākumiem, kas izgāja cauri kaltuvei.⁴⁴ Rātes opozīcija – Lielās un Mazās ģildes pārstāvji – bija pastāvīgi nemierā ar kārtību, kādā tika pārvaldīti pilsētas līdzekļi, kas neienāca vienviet pilsētas kasē (*Vorrats Kasten*).⁴⁵ Lielās ģildes eltermaņu grāmatā lasāms, ka “pilsēta nenopelna nevienu šiliņu no tās īpašumiem: monētu kaltuves, zemes fogtijas, zvejas nodokļa”.⁴⁶ 1604. gads beidzot nesa mierizlīgumu abu pušu starpā. Dažādie pilsētas ienākumi no naudas kaltuves, zvejas tiesībām, aptiekām, pilsētas muižām u. c. turpmāk bija jāieskaita kopīgajā pilsētas kasē, par ko bija jāsniedz ikgadēja atskaite. Pazīstamais Rīgas vēstures pētnieks Jānis Straubergs (1886–1952) uzskatīja, ka vienošanās netika respektēta.⁴⁷ Vēlākos gados pētnieki bija mazāk kategoriski. Atsevišķos izdevumos var lasīt, ka kases pārvaldē tika uzņemti abu ģilžu pārstāvji un svarīgākie jautājumi turpmāk bija kolektīvi apspriežami.⁴⁸ Rakstītie avoti arī liecina, ka Rīgas monētu kaltuves kases pārvaldē bija sasniegts, iespējams, neilgs, tomēr kompromiss. Kaltuves ikgadējo pārbaudi par laika posmu no 1606. gada 1. februāra līdz 1607. gada 10 martam veica pilsētas kasieris un abas ģildes pārstāvošs eltermānis.⁴⁹ Varbūt jaunā kārtība pastāvēja ilgāk, taču avotu trūkuma dēļ to nav iespējams pierādīt. Tajā pašā laikā var konstatēt, ka, tāpat kā iepriekš, no monētu kaltuves kases (*Müntz Kasten*) turpinājās pilsētas tekošo un ārkārtas izdevumu apmaksa.⁵⁰

Tumšu ēnu uz kaltuves darbību meta apšaubāmu slavu ieguvušais Rīgas birģermeistars, burggrāfs un naudas kungs Nikolauss Eke (*Nicolaus von Ecke*, 1541–1623). Atkārtotās izmeklēšanās un tiesas prāvās tika pierādīta Ekas vaina pilsētas līdzekļu izšķērdēšanā. 1605. gada rātes kases inventarizācijas rezultāti atklāja, ka

iepriekšējos gados Eke no pilsētas kases līdzekļiem bija izsniedzis kredītus privātpersonām. Eke tika apsūdzēts līdzekļu piesavināšanā 20 000 zlotu apmērā.⁵¹ Lielās ģildes grāmatā ir vairākas norādes uz to, ka pilsētas kases līdzekļu izsaimniekošanā atbildība jāuzņemas arī brāļiem Vulfiem, tostarp tā laika monētu meistaram Henriham Vulfam.⁵² Nav izslēgts, ka, pateicoties Vulfu iemaņām naudas lietās, tika slēpti un slēgti dažādi pretlikumīgi finanšu darījumi.

Nav šaubu, ka, sabiedrojoties ar tik varenu un turīgu Rīgas pilsoni, Vulfi izpelnijās pastiprinātu sabiedrības uzmanību un, iespējams, pat atklātu naidu. 1599. gads varēja kļūt liktenīgs Henriham Vulfam un apturēt šīs dzimtas ievērojamo augšupeju pusceļā. Vulfs bija pārtraucis algas piemaksas (*Accidentien*) Rīgas birģermeistaram un naudas kungam Kasparam cum Bergem (*Caspar zum Berge*, ?–1604), kas izraisīja pēdējā neslēptu sašutumu.⁵³ Sūdzības rakstā rātei Berge apšaubīja monētu meistara atbilstību ieņemamajam amatam; viņaprāt, Vulfs piekopa “nekārtīgu dzīvesveidu”, vairāk rūpējoties par savu vīna pagrabu un citām lietām nekā par tiešo pienākumu pildīšanu. Ar centīgāku monētu meistaru pilsēta varētu labāk nopelnīt.⁵⁴ Rāte apsoliya veikt nepieciešamās izmaiņas kaltuves uzraudzībā un izdevumos, lai tā vairāk kalpotu pilsētas vajadzībām, samazināt *Schlagschatz* nodevu, kā arī rūpīgi izvērtēt monētu meistara darbību, pirms izlemt par viņa pielaišanu pie monētu kalšanas. Visbeidzot rāte nolēma izmantot savas ķīlas turētāja tiesības un izpārdot meistara vērtslietu un galda piederumu kolekciju.⁵⁵ Parādu atmaksas papīros minēti neskaitāmi dimanta gredzeni, rubīni, safīri, medaljoni, krucifiksi. Tās bija tūkstošos dālderu mērāmas bagātības.⁵⁶ Sarežģījumi finanšu saistību pildīšanā acīmredzami bija saistīti ar uzkrāto apjomīgo parādu nastu. 1595. gadā cum Berge kopā ar kolēģi Eki kaltuvei izsniedza aizdevumu 10 000 dālderu apmērā ar ikgadējām aizdevuma izmaksām 6% apjomā.⁵⁷

Neskatoties uz materiālajiem zaudējumiem, ko sagādāja iespējamā pārrēķināšanās ar nākotnes ienākumiem, monētu meistara darbību kaltuvē tas neietekmēja. Sākotnējos aprēķinus, domājams, koriģēja sudraba inflācija, kas 1597. gadā bija novērota Varšavā un Viļņā un izjauca līdzsvaru sudraba tirgus un kaltuves cenās. Visdrīzāk sudraba tirgus cenas bija augušas arī Rīgā. Par to liek domāt sekojošā epizode.

Lai iegūtu monētu kalšanai nepieciešamo sudrabu, kaltuvēm bija jāpiedāvā konkurētspējīga cena. Tomēr tām nebija tiesību vienpusīgi mainīt sudraba iepirkuma cenu. Situāciju varēja labot diplomātiskā ceļā. Viļņas monētu meistars Caharijs Bolls vēstulē savam kolēģim Henriham Vulfam raksta, ka 1597. gada Varšavas seima laikā viņš esot uzrunājis Lietuvas un Polijas karalistes mantziņus par iespējām samazināt monētu svaru, jo līdzīga prakse jau esot novērojama Polijas karalistes kaltuvēs. Sarunās piedalījies arī Rīgas sūtnis (?) Hanss Frīdrihs (*Hanß Friderich*), kurš esot vēlējis uzdāvināt (*verehren*) karalistes mantzinim 100 florīnus, lai iekļautu jautājumu seima dienaskārtībā. Tomēr vērtīgais dāvinājums (kukulis) nespējis paātrināt notikumu gaitu. Seima sanāksme jau gājusi uz beigām, tāpēc ticis nolemts jautājuma izskatīšanu atlikt uz citu reizi.⁵⁸ Frīdriha klātbūtni Varšavā īpaši interesantu padara fakts, ka viņš bija monētu meistara Vulfa svainis. Tas liek domāt, ka Frīdriha rīcība bija saskaņota ar kaltuves interesēm. Nākamajā gadā jau visi klātesošie monētu meistari iestājās par svara samazināšanu trīsgrāšiem. Tāpat pirmo reizi kopš 1579.–1580. gada monetārās reformas tika paaugstināta sudraba kaltuves cena – no 35 līdz 36 grašiem dālderī. Tādējādi ir pamats domāt, ka Rīgas un Viļņas lobijs karalistes galmā bija gana iedarbīgs, lai iekustinātu monetāros procesus arī plašākā – valstiskā mērogā.

Neskatoties uz oficiālo monētu svara redukciju, Žečpospolitas kaltuvēs turpinājās patvaļīga darbība un monētu kvalitātes samazināšana. Viens no zīmīgākajiem piemēriem atkal ir saistīts ar Viļņas kaltuvi. 1601. gadā Sigismunds III esot ieradies Viļņā un pavēlējis slēgt kaltuvi, jo tajā tiek izgatavotas zemas kvalitātes monētas.⁵⁹ Naudas kalšana turpinājās līdz 1603. gada rudenim, kad monētu meistars Caharijs Bols ar ģimeni bēga no mēra epidēmijas plosītās Viļņas.⁶⁰ Pavēle par Viļņas kaltuves slēgšanu acīmredzot bija saistīta ar 1601. gada 13. marta konstitūciju, kas apturēja kaltuvju darbību karalistē, atstājot vaļā tikai Krakovas kaltuvi. Konstitūcijas mērķis bija apturēt monetāro haosu, bremsēt inflāciju un mazvērtīgo monētu pieplūdumu no ārzemēm un pašmāju kaltuvju patvaļu.

KARA LAIKI RĪGĀ (1601–1621)

1601. gads bija pavērsiena punkts arī Rīgas kaltuves vēsturē. Agrā pavasarī Rīgas pievārti sasniedza Sēdermanlandes hercoga un vēlākā Zviedrijas karaļa Kārļa IX (1604–1611) armija. Kārlis apstrīdēja sava brāļadēla Sigismunda III leģitimitāti uz Zviedrijas karaļa troni un gatavojās savas pretenzijas aizstāvēt strīdīgajās Livonijas teritorijās. 1600./1601. gada ziemas kampaņas laikā tika ieņemtas visas nozīmīgākās Pārdaugavas hercogistes pilis un pilsētas. Zviedru iebrukums visbeidzot apstājās pie Rīgas. Ostas blokāde un uzbrukums pilsētai nenesa cerētos panākumus. Gada garumā pretinieka armija postīja Rīgas priekšpilsētu un augļu dārzus un sēja postu apkārtējo muižu un zemju iedzīvotājos, kuri, bēgdami no nelaiēm, pulcējās pie Rīgas mūriem.⁶¹ Neskatoties uz trauksmainajiem notikumiem, 1601. gadā kaltuve strādāja ar apbrīnojamiem panākumiem, gada laikā izkaļot pāri par septiņiem miljoniem šiliņu. Vienlaikus bija novērojama lejupslīde sudraba izmantošanas apjomos. Grūti prognozējamā nākotne un zemā tirdznieciskā aktivitāte ierobežoja sudraba pieejamību tirgū. 1600.–1603. gadā monētu kaltuve sudrabu pārsvarā ieguva, pārkausējot agrāk kaltās monētas. 1600. gada nogalē Rīgā pārtrauca kalt trīsgrašus.⁶² Ar šiem darbības gadiem saistīti arī lielākie zināmie cilvēku resursu zaudējumi kaltuves vēsturē, proti, 1602.–1603. gada mēra epidēmijā nomira visi kaltuves zeļļi un mācekļi.⁶³

1604. gada 24. janvārī Rīgu sasniedza karaļa mandāts ar aicinājumu pilsētas rātei izvirzīt savus delegātus monetārās komisijas sanāksmēi.⁶⁴ Apspriešanai tika sagatavota arī Rīgas monētu meistara izvirzīta monētu kalšanas reformas ideja. Komisijai bija tālejoši plāni – stabilizēt monetāro sistēmu, apturēt sīknaudas kalšanu un cirkulāciju, tai skaitā arī Rīgas šiliņus, un ieviest jaunus, unitārus kalšanas standartus. Komisijai bija divi acīmredzami panākumi – tika aptiprināts sudraba cenas pieaugums līdz 38 poļu grašiem par dālderu un pazeminātas proves visiem nomināliem. Saskaņā ar poļu numismāta Zbigņeva Žabiņska (*Zbigniew Żabiński*) aprēķiniem trīsgrašu un sešgrašu sudraba prove tika pazemināta par 10%, grašu – par 18% un šiliņu – pat par 60%.⁶⁵ Šis aplēses lielā mērā sakrīt ar LVVA esošo rakstīto avotu ziņām, tomēr ievērojami pārsniedz šiliņu rādītājus. Rīgas šiliņu proves izmaiņu hronoloģija, kā

arī monētu vidējā svara un diametra izmaiņas ļauj secināt, ka Rīgā, tāpat kā Viļņā, šiliņu prove samazinājās tikai par 10%.⁶⁶ Rīgas šiliņu vidējais svars bija nokrities līdz aptuveni 1 gramam un 0,18 gramiem sudraba. Tikmēr Polijas šiliņu svars samazinājās līdz 0,53–0,56 gramiem un 0,09 gramiem sudraba.⁶⁷ Rīgas un Viļņas šiliņi saglabāja savu pilnvērtīgo raksturu, savukārt poļu šiliņi kļuva uz pusi vieglāki un zaudēja pusi no sudraba sastāva. Līdz ar to 1604. gads iezīmēja jaunu pavērsienu Žečpospolitas šiliņu kalšanas attīstībā.

1605. gada 30. janvārī – mazāk nekā pusgadu pēc Varšavas komisijas lēmumu pieņemšanas – Henrihs Vulfs ziņoja rātei par zemas kvalitātes poļu un lietuviešu monētām.⁶⁸ Jādomā, ka runa galvenokārt bija par jaunākajiem kalumiem, jo citādāk nebūtu pamata sūdzībai. Turpinājās gan sudraba sadārdzināšanās, gan arī monētu proves samazināšanās, kas liek domāt, ka Varšavas komisijas lēmumi nenesa cerētos rezultātus.

Kritiskā situācijā Rīga nonāca 1608. gada vasarā, kad monētu meistars bija spiests izšķirties par kaltuves slēgšanu. Pēc vairāk nekā pusgadu garā pārtraukuma kaltuves darbībā – 1609. gada 13. janvārī Rīgas pilsoņi rakstīja rātei, ka “postošais karš izraisījis daudz ciešanu un gandrīz pilnīgu sīknaudas trūkumu”.⁶⁹ Vēstulē rātei Vulfs esošo situāciju skaidroja ar Ungārijas guldeņa cenas pieaugumu Rīgā līdz 11 mārķām un 24 šiliņiem. Salīdzinājumā ar guldeņa cenu Lībekā Rīgā guldeņi tika pirkti par 28½ šiliņiem dārgāk. Tas savukārt izraisīja guldeņu pieplūdumu no visas Eiropas un plašas spekulācijas, no kurām, pēc Vulfa uzskatiem, visvairāk cieta parastais Rīgas iedzīvotājs. Nepamatoti pazeminātas sudraba vērtības dēļ par katru dālderī trūcīgs strādnieks pārmaksāja piecus šiliņus.⁷⁰ Lai apturētu sudraba aizplūšanu un cēlmetāla spekulācijas, monētu meistars aicināja paaugstināt naudas maiņas kursus un vienlaikus atrunāja tos nepacietīgos pilsoņus, kas bija gatavi kaltuvē pārkausēt savas sudraba karotes un jostas.⁷¹ Tas ir viens no retajiem zināmajiem gadījumiem Rīgas vēsturē, kad monētu kalšana tika apturēta nevis cēlmetālu trūkuma vai dārdzības dēļ, bet lai bremsētu turpmākās valūtu spekulācijas.

Pēc mazāk nekā mēneša, 1609. gada 4. februārī, atsākās monētu kalšana.⁷² Tomēr arvien biežāk izskanēja iebildumi par Rīgas šiliņu kvalitāti. Tā paša gada beigās naudas kungs Francs Nīenstede

(*Frantz Nyenstedt*, 1540–1622) protestēja pret nekvalitatīvajiem kalumiem – šiliņi bija neregulāri apgriezti, nepietiekami balti un ar pazeminātu sudraba saturu.⁷³ Starp citu, arī poļu numismāts Darjušs Marzenta norāda uz 1609. gada šiliņu zemo kvalitāti.⁷⁴ Tas liek domāt, ka līdz ar darbības atsākšanos kaltuvē bija vai nu slepeni pazemināta monētu prove, vai arī tika taupīti līdzekļi uz darba resursu rēķina.

1611. gadā monētu uzraugs Lamberts Goldensteds (*Lambert Goldenstedt*) apsūdzēja monētu meistarū proves pazemināšanā, uz ko pēdējais atbildēja, ka tā kaļot visur, ar to domājot pārējās Žečpospolitās kaltuves.⁷⁵ Henriha Vulfa atskaite rātei tāpat liek domāt, ka kaltuvē bija problēmas ar komunikāciju un nesakārtoto grāmatvedību.⁷⁶

Turpmākajos gados Rīgas monētu kaltnve un Livonijas iedzīvotāji saskārās ar ievērojamām cenu svārstībām preču un valūtu tirgos. Pārdaugavas hercogistē un Rīgā no pārējām Žečpospolitās teritorijām masveidā ieplūda zemas proves šiliņi un graši, kas tika apmainīti ne tikai pret Rīgas trīsgrašiem un grašiem, bet arī šiliņiem.⁷⁷ Šo svārstību pamatā, no vienas puses, bija sudraba sadārdzināšanās, bet, no otras puses, neatbilstoši zemās Žečpospolitās monētu vērtības, kā rezultātā tās vai nu tika izvestas uz zemēm ar augstākām sudraba cenām, vai arī pārkausētas jaunās, zemākas proves monētās un apmainītas pret augstākas raudzes ekvivalentiem, piemēram, Rīgas monētām. 1614. gada 15. jūlija vēstulē Henrihs Vulfs, izmantojot dažādus pārliecināšanas argumentus – gan sīknaudas kvalitātes pazemināšanos visā Eiropā, gan ilgstošo poļu-zviedru karu un iespējas segt tā radītos zaudējumus, gan arī visbeidzot izredzes uz peļņu, prasīja pazemināt šiliņu provi.⁷⁸ Monētu meistara lūgums netika sadzirdēts. Kā jau minēts, nedz rātei, nedz kaltuvei nebija tiesību pašrocīgi veikt izmaiņas monētu kvalitātē. Nākamajā dienā Henrihs Vulfs pārtrauca zaudējumus nesošo kaltuves darbību.⁷⁹ Monētu kalšana Rīgā atsākās tikai 1615. gada 2. februārī.⁸⁰

1615. gads iezīmēja pavērsienu Rīgas un Žečpospolitās monetārajā vēsturē. Tika atviegloti nosacījumi šiliņu kvalitātes samazināšanai. Pirmo reizi vairāku gadu laikā bija samazināts šiliņu svārs.⁸¹ 1616. gadā šiliņu prove tika pazemināta jau veselās trīs reizes.⁸² Kaltuve tika uzlūkota kā ienākumu avots un līdzeklis pieaugošā

pieprasījuma pēc sīknaudas apmierināšanai. Pilsētai turpmāk bija jādalās ar karali *Schlagschatz* ienākumos, kas sākumā veidoja 4,5 grašus no izkaltās tīra sudraba mārkas, bet vēlāk vairākkārtīgi pieauga.⁸³ Šiliņiem kļūstot par galveno Žečpospolitas sīknaudu, pēc vairāk nekā desmit gadu pārtraukuma atsākās to kalšana arī citviet Žečpospolitā, taču tikai Rīgas un Viļņas kaltuvēs tā bija regulāra.⁸⁴

Neskatoties uz jaunajiem šiliņu kalšanas nosacījumiem, augstā sudraba cena un pastāvošās kvalitātes atšķirības kaltuvju produkcijā destabilizēja Žečpospolitas monetāro tirgu. 1616. gada oktobrī Varšavā atkārtoti sanāca monetārā komisija, kurā piedalījās arī Rīgas monētu meistars Martins Vulfs (*Martin Wulff*, ap 1580–1633). Tika izstrādāti divi priekšlikumi monetārās sistēmas stabilizācijai. Pirmais piedāvāja radikālu naudas reformu, kas ieviestu pilnvērtīgu maksāšanas līdzekļu sistēmu (visas monētas tiktu kaltas no 13 lotu sudraba⁸⁵) un atteiktos no bilona (zemas proves) monētām.⁸⁶ Otrajā, mērenajā variantā bija plānota sudraba cenas paaugstināšana līdz 46 grašiem dālderī un monētu proves samazināšana.⁸⁷ Uzvarēja “mērenisti”, taču ar iepriekš paredzamo īslaicīgo rezultātu. Komisiju regulatora loma Polijas monetārajā politikā līdz ar to bija stipri apšaubāma.

Turpmākie Rīgas kaltuves darbības gadi demonstrēja ticību neriebežotai naudas emisijai un peļņas iespējām. Intensīvos darba gadus kaltuve pavadīja nemitīgā cīņā ar spekulantiem un tirgotājiem, kas uzstājīgi diktēja savus noteikumus, prasot celt sudraba cenu, pretējā gadījumā atsakot cēlmetāla piegādes. 1619. gada 24. aprīlī Martins Vulfs rātei un burggrāfam ziņoja, ka sudraba cenas mainās katru dienu, kā rezultātā pilsētā kaltā nauda tiek apmainīta ar lieliem zaudējumiem.⁸⁸ Neskatoties uz sudraba inflāciju pēdējos sešos darbības gados (1615–1621) Rīgas monētu kaltuve sasniedza vienus no augstākajiem emisiju rādītājiem kaltuves pastāvēšanas vēsturē. Bez relatīvā miera gadiem Polijas–Zviedrijas kara frontē tas diez vai būtu iespējams. Karam bija pavisam tiešs un izmērāms iespaids uz monētu kaltuves darbības rezultātiem. Vieni no zemākajiem emisiju datiem, ne tik daudz absolūtajos skaitļos, cik uz kalšanas attīstības tendenču fona bija novērojami 1601., 1605., 1608. un 1621. gadā. Šajos gados Rīga un tās tuvējā apkārtnē atradās tiešās karadarbības zonā, kas būtiski ierobežoja pieeju

resursiem un nepieciešamajiem cēlmetāliem. Kārļa IX iesākto nesekmīgo karu poļu kontrolētajās Livonijas zemēs mantoja viņa talantīgais dēls Gustavs II Ādolfs. 1621. gadā viņam beidzot izdevās īstenot tēva sapni par Rīgas ieņemšanu.

RĪGĀ KALTĀS MONĒTAS

Žečpospolitas monetārajā sistēmā ietilpa 11 dažādas naudas vienības. Rīgā intensīvi kala tikai dažas no tām – pirmkārt šiliņus (36 gadus) un trīsgrašus (18 gadus), retāk grašus (6 gadus) un atsevišķos gados arī trīspelherus (1620. gadā), feniņus jeb denārus (1582. gadā). No sudraba monētām nošķirama zelta dukātu kalšanas vēsture, kas augstās pašizmaksas dēļ neatbilda pilsētas komerciālajām un iedzīvotāju ikdienas vajadzībām. Kā jau agrāk norādīts, tie kalti reprezentatīvos nolūkos un ierobežotā skaitā.⁸⁹ Grāmatā par Jageloņu dinastijas zelta monētām Jaroslavs Dutkovskis (*Jaroslav Dutkowski*) uzskaita trīs dažādu gadu un nominālu Rīgas zelta monētas, kas kaltas Stefana Batorija laikā.⁹⁰ Interesanti, ka Rīgā poļu-lietuviešu valdīšanas gados tā arī netika kalti starptautiskajā tirdzniecībā izplatītie dālderī, kuru vietu acīmredzami ieņēma dažādie ārzemju ekvivalenti – t. s. Nīderlandes lauvas dālderī, Filipa dālderī, vācu zemju dālderī, spāņu reāli u. c. augstas raudzes sudraba monētas.

Kamdēļ Rīgā kaltas tieši minētās monētas? Kāpēc šiliņi kalti tik bieži, kamēr trīspelheri tikai vienu gadu? Iespējami dažādi atbilžu varianti, taču neviens nevar būt pietiekami izsmeļošs, lai izskaidrotu kalšanas komplekso raksturu. Monētu privilēģija Rīgas rātei nepiešķīra automātiskas pilnvaras kalt jebkuru no monetārās sistēmas monētām. Vispirms bija jāsaņem sevišķa atļauja. Izvēloties par labu kādai monētai, primāri noteicošās bija kalšanas izmaksas. Resursu patēriņa ziņā vislētākā bija sīknauda, no kuras monētu meistars un pilsētas varēja iekasēt *Schlagschatz* jeb *Seigniorage* ienākumus. Kalšanas izmaksas lielā mērā arī noteica apjomu, kādos tiks izkaltas monētas. Amerikāņu ekonomisti Tomass Sārdžents (*Thomas J. Sargent*) un Fransuā Velde (*François R. Velde*) apgalvo, ka sīknaudas izlaides apjomi netika regulēti. Tos noteica pieprasījums un monētu meistars.⁹¹ Kaltuves darbības profilu ietekmēja dažādi vietējie apstākļi, tirgus lielums, iedzīvotāju maksātspēja un

pieprasījums. Tādējādi, piemēram, visplašākā dukātu emisija Žečpospolitā bija vērojama Dancigā, kas bija karalistes lielākā ostas pil-sēta un galvenais kreditors. Šeit regulāri kalti dukāti un no 1608. gada arī orti, kas atbilda ceturtdaļai no dālderu vērtības. Polijas karalistē aktīvākā un daudzpusīgākā bija Krakovas kaltuve, kurai tika piegādāts sudrabs no tuvējām Olkušas raktuvēm un tāpat bija cieši tirdznieciskie kontakti ar čehu zemēm un Ungāriju. Zīmīgi un loģiski, ka stabilākie monētu kalšanas centri bija tur, kur koncentrējās ekonomiskie un administratīvie resursi. Pie tādiem centriem pieskaitāma arī Viļņa. Visbeidzot, spriežot pēc monētu iz-laides regularitātes un apjomiem, sarakstu ar svarīgākajiem naudas emitentiem Žečpospolitā var noslēgt ar Rīgu.

Poļu numismāts Andžejs Mikolajčiks (*Andrzej Mikołajczyk*, 1948–1991) pirmais padziļināti aplūkojis Rīgas kalumus Žečpospo-litas monetārā tirgus attīstības kontekstā. Pirms 40 gadiem izdotajā disertācijā un vēlākās publikācijās, balstoties uz poļu monētu depo-zītu atradumiem, viņš nāca klajā ar hipotētiskiem aprēķiniem par kaltuvju monētu tirāžām. Publicētie dati tika grupēti pa hronolo-giskiem monētu kalšanas nogriežņiem: 1577.–1601. un 1602.–1622. gads. Pirmā posma Rīgas šiliņi veidoja 62,96% no atradumu sastāva, ieņemot stabilu pirmo vietu, un 21,94% no visiem trīs-grašiem, dalot pirmo un otro vietu ar Poznaņas kaltuvi. Otrajā posmā Rīgas kalumi joprojām dominēja šiliņu tirgū, aizņemot 58,15% no izkalto šiliņu apjoma, kamēr trīsgrašu kalšanā panā-kumi bija daudz pieticīgāki – zem viena procenta.⁹² Ņemot vērā, ka šajā periodā trīsgraši kalti tikai 1619. gadā, tas nav nekas pārstei-dzošs. Atradumu statistika liecināja par to, ka jau visai drīz pēc pie-vienošanās Polijas monetārajam tirgum Rīgas kaltuvē tirāžas bija sasniegušas masveida raksturu. Rīgas monētas kļuva par importa precī, turklāt, kā rāda vēlākās tāda veida publikācijas, šiliņu un trīs-grašu apgrozības areāls bija visa agrākā Žečpospolita, aptverot tādas mūsdienu valstis kā Latvija, Lietuva, Polija, daļu Vācijas, Uk-rainas un Baltkrievijas. Tiesa, šo izcilo statistiku pavada virkne ne-skaidrību un jautājumu. Pirmkārt, statistiskie dati nekad nav tikuši salīdzināti ar katras atsevišķās kaltuves emisijas datiem. Otrkārt, nav izsekota šo monētu izplatīšanās hronoloģija, proti, šie dati vis-biežāk nav salīdzināti ar depoziņu noglabāšanas datējumu (tpq). Treškārt, informācija apkopota tikai par depoziņiem. Ņemot vērā,

ka šiliņi, mazākā mērā arī trīsgraši, bija ikdienā lietojamas naudas vienības, turklāt monētas parasti bija apgrozībā ilgu laiku, Rīgas šiliņi arheoloģiskajā materiālā bieži tiek konstatēti kā savrupatradumi. Varam secināt, ka plaši lietotā depozītu sastāva analīze sniedz relatīvu priekšstatu par monētu kalšanas apjomiem un izplatības raksturu. Perspektīvā arheoloģisko materiālu datu analīzi var pilnveidot, taču iegūtie rezultāti nesasniedz to precizitāti, ko rakstītās avotu ziņas par izkaltajām monētām.

Avotu trūkuma dēļ nav iespējams precīzi pateikt izkalto monētu kopapjomu. Provizoriskie aprēķini liecina, ka laika posmā no 1598. līdz 1621. gadam Rīgā izkalts pāri par 300 miljoniem monētu, no kurām lielāko daļu veido šiliņi. Šie skaitļi izskaidro gan iepriekš minēto monētu izplatības biežumu, gan arī lielo šiliņu un trīsgrašu variantu daudzveidību un kvalitātes atšķirības. Un tomēr emisiju rezultāti maz ko pasaka par katras atsevišķās monētas at-tīstības vēsturi, vērtību un nozīmi monetārajā sistēmā, neievietojot to monetāro procesu kontekstā. Pirmais posms no 1581. līdz 1601./1604. gadam bija stabilitātes periods. Pamatā tam bija sudraba cenas stabilitāte. Līdz 1604. gadam sudraba cena pieauga tikai divas reizes (1598. un 1601. gadā), vispirms no 35 uz 36 grašiem un vēlāk līdz 38 grašiem. Likumsakarīga stabilitāte bija vērojama arī emisiju kvalitātē un gandrīz nepārtrauktajā šiliņu un trīsgrašu kalšanā. Proti, līdz 1604. gada monetārajai reformai šiliņu kvalitāte bija nemainīga, savukārt trīsgraši tikai reizi, 1598. gadā, piedzīvoja svara pazemināšanu.⁹³ Atšķirības Rīgas monētu kvalitātē tādēļ visbiežāk skaidrojamas ar tehniskām nepilnībām kalšanas procesā vai monētu meistara patvaļu, kamēr 17. gadsimta pirmo gadu šiliņu zemo kvalitāti, pieņemot monētu meistara Henriha Vulfa argumentāciju, var saprast kā 1602.–1603. gada mēra epidēmijas sekas.

Gadsimtu mijā sākušās svārstības sudraba tirgū ietekmēja katras naudas vienības vietu monetārajā sistēmā, proti, noteiktās maiņas attiecības ar pārējām sistēmas monētām un ārvalstu ekvivalentiem. Regulāri tika izjaukts monētas iekšējās (sudraba) vērtības un maiņas (nominālā) vērtības attiecību samērs, kā rezultātā monētas arvien biežāk tika pakļautas spekulācijām, jo bija vai nu pārvērtētas, vai arī novērtētas par zemu. Šādos apstākļos bija apdraudēta ne tikai monētu kalšana, bet arī pašas monētas nākotne. Uzskatāms

piemērs tam ir pēkšņais trīsgrašu noriets poļu monetārajā sistēmā. Līdz 1600./1601. gadam trīsgrašus kala regulāri un lielos apjomos praktiski visas tolaik aktīvās Ķečpospolitās monētu kaltnes, to skaitā arī Rīgas kaltnes. Tīkmēr šiliņu vai grašu kalšanai bija salīdzinoši margināls raksturs. Ne velti poļu numismāts Darjušs Eizenharts (*Dariusz Eizenhart*) šo laika posmu Ķečpospolitās monetārajā vēsturē dēvēja par trīsgrašu ēru.⁹⁴ Kad 1598. gadā pirmo reizi pieauga sudraba cena, pēc kaltnes spiediena tika pazemināts trīsgrašu svars.⁹⁵ Tomēr 1601. gadā, pēc kārtējā sudraba vērtības pieauguma, netika ieviesti kompensējoši mehānismi – nedz proves samazināšana, nedz svara redukcija. Monētu devalvācija bez atbilstošas sudraba satura samazināšanas nozīmēja to, ka monētas bija nepietiekami novērtētas (angļu *undervalued*), kas izraisīja virkni negatīvu seku – sadārdzināja šo monētu kalšanu, uz ko kaltnes reaģēja ar monētu izlaides vai kaltnes darbības pārtraukšanu vai arī pašrocīgu proves samazināšanu.⁹⁶ To visu pavadīja masveidīga monētu pārkausēšana un izvešana uz ārvalstu tirgiem. Turpmākos gados trīsgraši kaldi ļoti reti.

1601. un 1604. gada lēmumi gandrīz izšķīra ne tikai trīsgrašu, bet arī šiliņu kalšanas likteni. Divpadsmit gadus, no 1601. līdz 1613. gadam, Rīga bija vienīgais šiliņu emitents plašajā kopvalstī. Nav pilnībā skaidrs, kā tas varēja notikt. Tas, ka Rīga regulāri turpināja kalt šiliņus, liecināja par to, ka kalšanas pārtraukums nebija saistīts ar nesamērīgām naudas vērtības izmaiņām, kā tas bija trīsgrašu gadījumā. Domājams, Rīga bija saņēmusi īpašu atļauju šiliņu kalšanai. Šiliņu kalšanas aizliegums, kā jau minēts, bija daļa no valsts politikas sudraba cenas un inflācijas ierobežošanā. Te izpaudās arī tradicionālās bailes no mazvērtīgām monētām, jo liels sīknaudas apjoms tirgū potenciāli draudēja ar inflāciju. Izpratne par naudu un zemas proves monētu bīstamo ietekmi uz monetāro tirgu bija sakņota dabas likumos. Kad 1604. gadā karalis izsūtīja dažādām pilsētām uzaicinājumu uz monetāro kongresu, Dancigas pārstāvji bija sagatavojuši savu reformas pieteikumu.⁹⁷ Sistēmas sakārtošanu viņi projicēja līdzībā par cilvēka ķermeni, kur naudas loma ekonomikā tika pielīdzināta asinsritei. Viņuprāt, poļu nauda bija sabojāta, tāpēc bija jāatjauno šiliņu un grašu iepriekšējās proves, jāaizliedz ārvalstu sīknauda un sakarā ar zelta un sudraba inflāciju jāpazemina zelta un sudraba dālderu prove. Atgriešanās pie

sākotnējās monetārās kārtības garantētu sabiedrībai vislielāko labumu.

1604. gada Varšavas komisija turpināja siknaudas kalšanas un aprites ierobežošanas politiku, aizliedzot apgrozībā arī Rīgas šiliņus, taču ne to kalšanu.⁹⁸ Domājams, ka, izmantojot šo robu likumdošanā, Rīga vienīgā visā karalistē turpināja kalt šiliņus. Neizdevās iegrozīt arī inflāciju, kas, spriežot pēc pakāpeniskās dālderu vērtības celšanās, turpināja lēnām pieaugt. Rīgas šiliņu prove samazinājās proporcionāli sudraba cenas pieaugumam, liecinot par to, ka šiliņu pirktspēja kritās atbilstoši to devalvācijai. 1615. gads bija lūzuma punkts līdzšinējā šiliņu kalšanas politikā. Turpmāk šiliņu proves redukcija bieži vien notika proaktīvi, apsteidzot reālo sudraba un kalšanas izmaksu pieaugumu. Tieši šis apstāklis nodrošināja kaltuvei un sudraba piegādātājiem lielus ienākumus un veicināja emisiju pieaugumu. Ja iepriekšējās desmitgadēs emisijas pieaugums bija stabili mērens, svārstoties no aptuveni 5 miljoniem 16. gadsimta 90. gados līdz aptuveni 10 miljoniem 17. gadsimta pirmajā desmitgadē, tad 1615. gadā tas pārsniedza 17 miljonu sliekšni un turējās konstanti virs 30 miljonu atzīmes līdz liktenīgajam 1621. gadam. Tomēr pārmaiņas notika ne bez Viļņas kaltuves ieguldījuma. Viļņa bija vienīgā pilsēta ārpus Pārdaugavas hercogistes, kur atjaunojās daudz maz regulāra šiliņu izlaide (1614–1619). Rīga pielīdzināja sudraba cenas un šiliņu proves Viļņas monētu kalumiem.⁹⁹ Spekulācijas ar šiliņu vērtību un tuvojošais karš ar Zviedriju nepalika bez ievērojamām sekām. 1621. gadu Rīga sagaidīja ar rekordaugstu sudraba cenu – 75 grašiem par vienu dālderu. Meklējot citus, lētākus sudraba ieguves avotus, jau 1620. gada 25. novembrī kaltuvē sāka pārkalt grašus. Vēl pēc dažiem mēnešiem, beidzoties grašu piegādēm, 1621. gada 24. februārī sāka pārkausēt vecos, augstākas kvalitātes šiliņus, kas glabājās pilsētas kasē.¹⁰⁰

1616. gadā pirmo reizi pēc daudzu gadu pārtraukuma Rīgā kalta arī citas monētas. Monētu grāmatā varam lasīt, ka no 25. augusta līdz 22. oktobrim vidēji vienu reizi nedēļā kalti graši.¹⁰¹ 1617. gadā grašus kala tikai vienu dienu, pārkaļot kopumā 86 kg sudraba (426 mārkas un 9 lotes tīra sudraba).¹⁰² Likumsakarīgi, ka Haljaka katalogā 1617. gada graši apzīmēti ar ļoti augsto – 5R – retuma pakāpi.¹⁰³ 1620. gada trīspelheru izgatavošana bija jūtami darbietilpīgāks process, kas ilga pilnas sešas nedēļas, no 22. aprīļa līdz

3. jūnijam.¹⁰⁴ Ļoti produktīvs un laukietilpīgs bija darbs pie 1619. gada trīsgrašu izgatavošanas, kas ar pārtraukumiem ilga septiņas nedēļas.¹⁰⁵ 1619. gada trīsgrašu un 1620. gada trīspelheru kalšanas kontekstā var novērot, ka monētas kaltas pēc tam, kad kaltuvē pārtrūka sudraba piegādes. Tā kā šo monētu kalšana to dārdzības dēļ neatbilda kaltuves interesēm, monētas visdrīzāk bija kaltas pēc sudraba piegādātāju/pilsoņu pieprasījuma. Krīzes laikos viņi ne tikai diktēja sudraba cenu, bet arī ik pa laikam noteica kaļamās monētas.

SECINĀJUMI

1581. gadā jaunais Rīgas senjors karalis Stefans Batorijs un vēlāk viņa pēctecis Polijas–Lietuvas karalistes tronī Sigismunds III pilsētai piešķīra agrākās tiesības un privilēģijas, to skaitā arī monētu kalšanas privilēģiju, kas nostiprināja tās dominējošo lomu Pārdaugavas hercogistes monetārajā saimniecībā. Rīga bija integrēta Žečpospolitas monetārajā sistēmā uz vienotiem monētu kalšanas un maiņas noteikumiem, ko ieviesa 1579.–1580. gada Žečpospolitas monetārā reforma. Vienlaikus apgrozībā tika paturēti agrākie maksāšanas līdzekļi, kas ieguva tādas pašas neierobežotas naudas funkcijas kā jaunās, pēc reformas standartiem kaltās monētas. Pārdaugavas hercogistes un Rīgas kontekstā tas izpaudās divējādi – pirmkārt, pastiprināti ieplūda Lietuvas lielkunigaitijas agrāko gadu pusgraši un trīsgraši, un, otrkārt, līdz 16. gadsimta izskaņai vietējos finanšu kontaktos dominēja Rīgas brīvpilsētas un mazākā mērā arī Livonijas laika kalumi. Rīga nelabprāt ievēroja jaunus noteikumus un selektīvi izturējās pret zemākas kvalitātes lietuviešu (un, iespējams, arī citām) monētām, dažādi traucējot to apgrozību vietējā tirgū. Atbildot uz atkārtotiem monetārās disciplīnas pārkāpumiem, kā norādīts 1592. gada rakstītajos avotos, Varšavas seimā netika uzņemti Pārdaugavas hercogistes delegāti. Rīgas delegātu līdzdalība 1597. un 1616. gada seima diskusijās tomēr apliecina Rīgas autoritāti un lielo nozīmi Žečpospolitas monetārajā politikā.

Ievērojot atbilstošās kvalitātes prasības, Rīgā kaltajai naudai pavērās gandrīz neierobežotas apgrozības iespējas plašajā Žečpospolitas monetārajā tirgū. Spriežot pēc monētu depozītu topogrāfijas un

provizoriskajiem monētu emisijas datiem, Rīgā salīdzinoši lielākos apjomos nekā citviet kalti šiliņi un trīsgraši. Vienlaikus ar monetāro integrāciju Rīga bija mazāk pasargāta no monetārā tirgus negatīvajām tendencēm. 16. gadsimta nogalē Žečpospolita arvien asāk saiskārās ar sudraba cenas pieaugumu, nelegālām probes redukcijām, preču inflāciju un sudraba aizplūšanu uz kaimiņzemēm. Svārstības preču un monetārajos tirgos nebija lokalizējamas, jo visi šie procesi, tāpat kā kaltuves, bija savā starpā saistīti.

Vairākkārtējas diskusijas un pretenzijas par monētu kvalitāti nespēja aizēnot Rīgas šiliņu un trīsgrašu triumfu, kas bija iekarojuši Žečpospolitas monetāro tirgu. Nav zināmi trīsgrašu ekspansijas apstākļi un raksturs. Var pieņemt, ka tam bija saistība ar aktīvo Rīgas tirdzniecības bilanci ar rietumiem un uzkrātajām sudraba rezervēm, kas bija pieejamas kaltuvei stabili zemas sudraba cenas laikā. Karadarbības atgriešanās Rīgas pievārtē un bijušajās Livonijas teritorijās 1600. gadā uz ilgiem gadiem apgrūtināja sudraba pieejamību, līdz ar ko kaltuvei nācās sašaurināt darbību, apturot trīsgrašu kalšanu un koncentrējoties tikai uz šiliņu kalšanu. Šiliņu ekspansiju iespējams skaidrot daudzējādi: gan kā rezultātu kaltuvju darbības apturēšanai Polijas karalistē (1601) un radušos vakuumu sīknaudas tirgū, gan ar 1615. gada monetārās politikas maiņu, kas iniciēja šiliņu probes strauju samazināšanu un tirāžu pieaugumu peļņas gūšanas nolūkos.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Pārdaugavas hercogiste (1561–1629) bija no Polijas–Lietuvas karaļiem atkarīga administratīva vienība, kas aptvēra mūsdienu Vidzemes un Dienvidigaunijas teritorijas. Literatūrā sastopama arī ar tādiem nosaukumiem kā Livonijas hercogiste un Pārdaugavas Livonijas hercogiste.
- ² Žečpospolita (poļu val. *Rzeczpospolita*) jeb Abu Tautu Republika ir tradicionālais apzīmējums duālajai monarhijai, kas apvienoja vienā politiskā savienībā divas politiskās – poļu un lietuviešu – nācijas. Paralēli jau minētajiem nosaukumiem rakstā tiek izmantoti arī ierastākie apzīmējumi – Polijas–Lietuvas valsts, savukārt, runājot par monētu izcelsmi, – Lietuvas vai Polijas (karalistes) monētas. Sīkāk par terminoloģiju sk.: Ēriks Jēkabsons (2012). Žečpospolitas (Polijas–Lietuvas valsts) varas posms Latvijas teritorijā 1561.–1795. gadā: stāvoklis latviešu historiogrāfijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 32.–33. lpp.

- ³ Kristīne Ducmane, Anda Ozoliņa (2009). *Latvija Eiropā: Monētu depozīti 1.–20. gadsimtā* (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16). Rīga, 11. lpp.
- ⁴ Emmerich Hutten-Czapski (1871–1916). *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, vol. 1–5. St.-Petersbourg–Cracovie; Ignacy Zagórski (1845). *Monety dawnej Polski z trzech ostatnich wieków*. Warszawa.
- ⁵ Andrzej Mikołajczyk (1980). *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII* (Acta Archaeologica Lodziensia, Nr. 28). Łódź; Andrzej Mikołajczyk (1988). *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*. Łódź; Eugeniusz Mrowiński (1986). *Monety Rygi*. Warszawa; Eugeniusz Mrowiński (1988). Feudal coin of Livonia and Curlandia, in the 16th–18th centuries: State of investigations and perspectives. *Fasciculi archaeologiae Historicae*, Fasc. III, pp. 51–58; Krzysztof Filipow (1988). Coins of Stefan Batory: State of investigations and perspectives. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, Fasc. III, pp. 13–21, šeit 18.–19. lpp.
- ⁶ Edgars Dunsdorfs (1962). *Latvijas vēsture 1600–1710*. Upsala: Daugava; Edgars Dunsdorfs, Andrejs Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stockholm: Daugava, apakšnodaļa “Nauda un cenas” (516.–566. lpp.), 730. lpp.; Aleksandrs Platbārdis. Latvijas naudas vēsture 1500–1700. *Kolekcionārs*, Nr. 20, 01.12.1964., 19.–24. lpp. un raksta turpinājums tajā pašā izdevumā Nr. 21, 01.03.1965., 12.–19. lpp. Šajās publikācijās Platbārdis atspēko dažādas neprecizitātes un trūkumus minētajās Dunsdorfa monogrāfijās.
- ⁷ Rasma Ceplīte (1968). Laikā no 1621. līdz 1710. gadam Rīgā kaltā siknauda un tās apgrozība. No: *Numismātika*. Rīga: Zinātne, 111.–170. lpp.
- ⁸ Eckhard Kruggel, Gundars Gerbaševskis (2002 un papildinātais pārīdevums 2019). *Die Münzen der Stadt Riga unter polnischer Herrschaft 1581–1621*. Rīga; Gunnar Haljak (2011). *Livonian Coins XIII–XVIII Century. Part II: Kingdoms. Livonian Coins from XVI–XVIII Century*. Tallinn.
- ⁹ Dariusz Marzęta (2020). *Katalog szelągów ryskich Zygmunta III Wazy*. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej “Gaudium”. Marzentas darbs pretendē sintezēt un uzlabot iepriekšminēto katalogu nepilnības, taču faktoloģiskā līmenī atkārtο vecās kļūdas un ignorē Baltijas numismātikas literatūru.
- ¹⁰ Jaroslaw Dutkowski (2019). *Złoto czasów dynastii Jagiellónow*. Gdańsk, pp. 654–658; V. V. Nechitailo, E. I. Zamehowskij (2016). *Katalog monet XVII st. 1/24 talera karbovanih u Rechi Pospolitij i na povjazanij iz neju teritorijah*. Kiiv, 109.–125. lpp.
- ¹¹ Ducmane, Ozoliņa. *Monētu depozīti*.
- ¹² Platbārdis. Latvijas naudas vēsture 1500–1700; Viktors Dāboliņš (2019). The Mint Book of Riga, 1598–1603. In: *Numismatica Baltica II: Numismatics in the Centenary Year of the Baltic States*. Tallinn, pp. 88–100; Viktors Dāboliņš (2020). The fineness of Riga schillings under Polish rule (1581–1621). *The Ukrainian Numismatic Annual*, Issue 4. Kiiv, pp. 131–143.

- ¹³ Ducmane, Ozoliņa. *Monētu depozīti*, 11. lpp.
- ¹⁴ Ivar Leimus, Mauri Kiudsoo, Gunnar Haljak (2018). *Sestertsist sendini: 2000 aastat raha Eestis*. Tallinn: Äripäev, pp. 102–105.
- ¹⁵ Modernā numismātika piedāvā vēl vairākas kvalitatīvās un kvantitatīvās izpētes metožu iespējas, kā monētu sastāva ķīmiskā analīze, spiedņu salīdzināšanas metode, monētu tipu izdalīšana pēc vizuālajiem parametriem u. c., taču šajā darbā tām ir minimāls pielietojums.
- ¹⁶ Mikołajczyk. *Einführung*, S. 48–69.
- ¹⁷ Mathias Dogiel (1759). *Codex Diplomaticvs regni Poloniae et magni dvcatvs Livaniae. Tomvs V. In quo vt vniversae Livoniae, ita speciatim Cvrlandiae et Semigalliae Dvcatvm res continentvr*. Vilnae: ex Typographia Regia, et Reipvblicae, pp. 308–314; Anna Ziemlewska (2008). *Ryga w Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej (1581–1621)*. Toruń, pp. 77–78.
- ¹⁸ Dogiel. *Codex*, p. 312; Monētu privilēģija. [Johannesa Maierus noraksts latīņu val.]. LVVA, 673–1–1369, 24. lp.; Privilēģijas kopija. LVVA, 673–1–1290, 1. lp.
- ¹⁹ Jānis Straubergs (2019). *Rīgas vēsture*. Rīga: Valters un Rapa, 323. lpp.
- ²⁰ Georg Jensch (1930). *Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert Ein Beitrag zur livländischen Wirtschaftsgeschichte in schwedischer Zeit*. Riga: N. Kymmels Buchhandlung in Kommission, S. 115.
- ²¹ 1582. gada 5. maija valūtu vērtību tabula. Noraksts. LVVA, 8–4–59, 14. lp.
- ²² Ivar Leimus (1995). *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94)*. Stockholm: Stockholm Numismatic Institute, pp. 59, 93; 1582. gada 5. maija valūtu vērtību tabula. Noraksti un kopijas. LVVA, 673–1–1281, 5. lp.; LVVA, 8–4–59, 14. lp. un LVVA, 673–1–1252, 2. lp. (avotam cits datējums – 1582. gada 6. maijs); 1584. gadā publicētā valūtu vērtību tabula. Noraksts. LVVA, 673–1–1281, 6. lp.
- ²³ Sigismunda III vēstule Rīgas rātei [latīņu val.], Krakova, 29.08.1588. LVVA, 673–1–1283, 4. lp.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ O. Šenkinga vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Valmiera, 16.03.1592. LVVA, 673–1–1283, 12. lp.
- ²⁶ Turpat. “Vnnd zu Mehrer folge dieser sachen, ist fast keine *Legation* von dieser *prouincia* auff dem Reichstag gesehehen...”
- ²⁷ Instrukcija Rīgas sūtniem [vācu val.], Rīga, 15.07.1592. LVVA, 673–1–132, 25.–27. lp.
- ²⁸ Eduardas Remecas (2002). XVI a. Monetų apyvarta dabartinės Lietuvos teritorijoje. *Pinigų studijos*, 2, p. 76.
- ²⁹ Mikołajczyk. *Einführung*, S. 48, 50.
- ³⁰ Turpat, 106.–107. lpp.
- ³¹ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 15.07.1614. LVVA, 673–1–1283, 99.–100. lp.
- ³² Dogiel. *Codex*, [nr. 208], S. 342–345, šeit 344. lpp.

- ³³ Dalījums nav pilnīgs. Literatūrā kultuves tiek dalītas vēl sīkāk. Sk., piem.: Edmund Kopicki (2007). *Monety Zygmunta III Wazy*. Szczecin: Nefryt, p. 13.
- ³⁴ Mikołajczyk. *Einführung*, S. 102.
- ³⁵ Sīkāk par krīzes cēloņiem un hronoloģiju sk.: Zbigniew Żabiński (1976). Kryzys monetarny w czasach Zygmunta III. *Wiadomości Numizmatyczne*, XX, 1 (75), pp. 1–13; Mikołajczyk. *Einführung*, S. 101–139; Henryk Wojtułowicz (1989). Coins of kings Zygmunt III and Władisław IV: State of investigations and perspectives. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, Fasc. III, p. 24.
- ³⁶ C. Bolla darbības laiks balstīts LVVA rakstīto avotu liecībās. Lietuviešu numismāts Vincs Ruzas Bolla darbību datē ar 1597.–1604. gadu. Sk.: Vincas Ruzas (2015). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes monetas Lietuvos banko Pinigų muziejuje = Coins of the Grand Duchy of Lithuania at the Money Museum of the Bank of Lithuania*. Vilnius, pp. 295, 300.
- ³⁷ C. Bolla vēstule Rīgas monētu meistaram H. Vulfam [vācu val.], Viļņa, 08.06.1597. LVVA, 673–1–1369, 32. lp.–33. lp. o.p.
- ³⁸ Karaļa Sigismunda III apsūdzības raksts (*citation*). Kopija [vācu val.], Varšava, 22.04.1597. LVVA, 673–1–1369, 15. lp.
- ³⁹ K. fon Tarnava vēstule Rīgas monētu meistaram H. Vulfam [vācu val.], Viļņa, 11.06.1597. LVVA, 673–1–1369, 2. lp.
- ⁴⁰ C. Bolla vēstule Rīgas monētu meistaram H. Vulfam [vācu val.], Viļņa, 15.04.1597. LVVA, 673–1–1369, 30. lp.
- ⁴¹ T. s. cenu revolūcijas fenomens sistemātiski pētīts kopš 16. gs., kad inflācija visā Eiropā kļuva izteiktāka un visaptveroša. Kopš tiem laikiem jautājuma izpētei veltīta neizsīkstoša numismātikas speciālistu un ekonomistu uzmanība. Konspektīvai tēmas izpratnei sk.: Renate Pieper (1995). Preisrevolution. In: Michael North (ed.). *Von Aktie bis Zoll: Ein historisches Lexikon des Geldes*. München: C. H. Beck, S. 313–315.
- ⁴² Leimus. *Das Münzwesen Livlands*, S. 15.
- ⁴³ Monētu kunga K. cum Berges vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 28.11.1599. LVVA, 673–1–1278, 13. lp.
- ⁴⁴ Pilsētas komunālo līdzekļu plūsmām praktiski ir neiespējami izsekot. Uz nepārskatāmo pilsētas kases pārvaldi, runājot par vēlākiem, zviedru laikiem, norāda arī vācu vēsturnieks Deniss Hormuts. Sk.: Dennis Hormuth (2019). Rīgas Stadtfinanzen. Die königlich verordnete Kassaordnung von 1675 als vormoderner Demokratisierungsprozess? *Mitteilungen aus baltischem Leben*, 2, S. 4–5.
- ⁴⁵ Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga. Drei Abtheilungen, von 1540 bis 1566, 1568 bis 1573, und 1590 bis 1611. In: *Monumenta Livoniae Antiquae*, Bd. IV. Riga; Leipzig: Eduard Frantzen, 1844, S. 257–258, 262–263.
- ⁴⁶ Turpat, 261. lpp.
- ⁴⁷ Straubergs. *Rīgas vēsture*, 365. lpp.

- ⁴⁸ Jānis Zutis (1949). *Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 34.–35. lpp.
- ⁴⁹ *Schlagschatz* ienākumu reģistrs [vācu val.], Rīga, 1606–1607. *LVVA*, 673–1–1285, 6. lp.
- ⁵⁰ Rīgas monētu kunga F. Nienstedes monētu kaltnes izdevumu aprēķini [vācu val.], Rīga, 1607–1611. *LVVA*, 673–1–1285, 14.–18. lp.
- ⁵¹ Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga, S. 266.
- ⁵² “Nun aber gehet man mit Henrich Wulffs Erben zurecht, Er selber ist druber verstorben, die Stadt misset eine grossen Summen. Dank musset ihr haben, ihr lieben Ja Brudere, der Stadt ist wol furgestanden. Was noch hieraus wil werden, wird die Zeit geben, in meiner kasten Buchern stehen dieselben grossen pöste noch offen, ich besorge mich, ich werde das ende nicht erleben. Gottes will geschehe, Amen.” Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde in Riga, S. 286.
- ⁵³ K. cum Berges vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 28.11.1599. *LVVA*, 673–1–1278, 11.–14. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 13. lp.
- ⁵⁵ Rātes lēmums K. cum Berges sūdzības sakarā [vācu val.], Rīga, 26.11.1599. *LVVA*, 673–1–1278, 10. lp.
- ⁵⁶ Ieķilāto vērtlietu taksēšanas un izpirkšanas reģistri [vācu val.], Rīga, ap 1595–1603. *LVVA*, 8–4–62, 52.–68. lp.
- ⁵⁷ N. Ekas paziņojums par dalību aizdevuma došanā Rīgas monētu kaltnes [vācu val.], 26.11.1595. *LVVA*, 673–1–1461, 3. lp.; Rīgas iekasētie līdzekļi no *Wesselgeld*, [vācu val.], Rīga, 1595–1596. *LVVA*, 8–4–62, 76. lp.
- ⁵⁸ *LVVA*, 673–1–1369, 30. lp.
- ⁵⁹ Ruzas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystes monetos*, pp. 295–296; Marian Gumowski (1921). *Mennica Wileńska w XVI i XVII wieku*. Warszawa: E. Wende, p. 138.
- ⁶⁰ C. Bolla vēstule H. Vulfam [vācu val.], 30.10.1603. *LVVA*, 673–1–1369, 46. lp.
- ⁶¹ Ēriks Jēkabsons (1997). Rīgas pilsēta un Daugavgrīvas cietoksnis poļu-zviedru kara laikā (1600–1621). *Latvijas Arhīvi*, 1, 20. lpp.
- ⁶² Dāboliņš. The Mint Book of Riga, p. 93.
- ⁶³ Viktors Dāboliņš (2018). Rīgas monētu meistari Vulfi (1557–1659). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 13. lpp.
- ⁶⁴ Sigismunda III vēstule Rīgas rātei [latiņu val.], Krakova, 24.01.1604. *LVVA*, 673–1–1283, 19. lp.
- ⁶⁵ Zbigniew Żabiński (1981). *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*. Wrocław, p. 110.
- ⁶⁶ Dāboliņš. The fineness of Riga schillings, p. 137.
- ⁶⁷ Żabiński. *Systemy pieniężne*, p. 112; Gumowski. *Mennica Wileńska*, pp. 132–133.
- ⁶⁸ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 30.01.1605. *LVVA*, 673–1–1283, 57. lp.

- ⁶⁹ Rīgas pilsoņu vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 13.01.1609. *LVVA*, 673–1–1283, 77.–78. lp.
- ⁷⁰ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 13.01.1609. *LVVA*, 673–1–1283, 79. lp.
- ⁷¹ *LVVA*, 673–1–1283, 77. lp.
- ⁷² Kaltuves uzrauga L. Goldensteda aprēķini [vācu val.], 04.02.1609. *LVVA*, 673–1–1286, 23. lp.
- ⁷³ L. Goldensteda aprēķini [vācu val.], Rīga, 30.12.1609. *LVVA*, 673–1–1280, 31.–32. lp.
- ⁷⁴ Dariusz Marzęta blog numizmatyczny. Szęłagi ryskie Zygmunta III Wazy – dwa katalogi. <http://blognumizmatyczny.pl/2020/09/10/szelagi-ryskie-zygmunta-iii-wazy-dwa-katalogi/?fbclid=IwAR1al7gYAIPbAYJgM-yNXSEq2IFr4ac5Aq93MQwo6PfORpo73CoPMIRu10o> (skatīts 17.03.2021.).
- ⁷⁵ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, ap 1614. *LVVA*, 673–1–1280, 32., 36. lp.
- ⁷⁶ Turpat.
- ⁷⁷ H. Vulfa vēstule Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 15.07.1614. *LVVA*, 673–1–1283, 99.–100. lp. o.p.
- ⁷⁸ Turpat.
- ⁷⁹ L. Goldensteda aprēķini [vācu val.], Rīga, ap 1614. *LVVA*, 673–1–1280, 31. lp.
- ⁸⁰ Rīgas monētu kaltuves grāmata [vācu val.], Rīga, 04.02.1615. *LVVA*, 673–1–1287, 3. lp.
- ⁸¹ Turpat, 5., 63. lp.
- ⁸² Turpat, 63., 64. lp.
- ⁸³ *LVVA*, 673–1–1280, 32. lp.
- ⁸⁴ 1613.–1614. gadā šiliņi kalti Bidgoščā, 1614.–1619. gadā – Viļņā, 1616. gadā – Pozenē un 1616. un 1619. gadā – Vshovā.
- ⁸⁵ Pilnīgi tirā sudrabā rēķināja 16 lotes.
- ⁸⁶ 1616. gada Varšavas komisijas sēžu protokols. Kopija [vācu val.], 1616. *LVVA*, 673–1–1283, 108.–109. lp. o.p. Bilons – termins apzīmē mazvērtīgas monētas, kuru sudraba saturs ir mazāks par 50 procentiem no to kopīgās masas.
- ⁸⁷ *LVVA*, 673–1–1283, 110. lp.
- ⁸⁸ M. Vulfa ziņojums Rīgas rātei [vācu val.], Rīga, 24.04.1619. *LVVA*, 673–1–1283, 134. lp.
- ⁸⁹ Tatjana Berga (2001). Rīgas dāvinājuma un piemiņas monētas. No: *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 3. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 85.–95. lpp.
- ⁹⁰ 1584. un 1585. gada dukāts, 1586. gada portugāls. Sk.: Dutkowski. *Złoto czasów dynastii Jagiellonów*, pp. 654–658. Nav skaidrs pamatojums Stefana Batorija laikā kalto monētu iekļaušanai grāmatā, jo Batorijs nepiederēja pie Jageloņu dinastijas.
- ⁹¹ Thomas J. Sargent, François R. Velde (2002). *The Big Problem of Small Change*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, p. 52.

- ⁹² Mikołajczyk. *Obieg pieniężny*, p. 30; Mikołajczyk. *Einführung*, S. 59–61.
- ⁹³ Izņemot jau minētās 1598. gada izmaiņas trīsgrāšu svarā.
- ⁹⁴ Darius Ejzenhart (2008). *Herby i znaki mennicze na trojakach polskich*. Wrocław, p. 13.
- ⁹⁵ Gumowski. *Mennica Wileńska*, p. 135; Stanisław Walewski (1884). *Trojaki koronne Zygmunta III. od 1588 do 1624*. Kraków, p. 5.
- ⁹⁶ Ejzenhart. *Herby i znaki*, p. 12.
- ⁹⁷ Dancigas iesniegums Varšavas komisijai [vācu val.] Danciga, ap 1604. *LVVA*, 673–1–1283, 26.–30. lp.
- ⁹⁸ Borys Paszkiewicz (2012). *Podobna jest moneta nasza do urodnej panny: Mała historia pieniądza polskiego*. Warszawa: Warszawskie Centrum Numizmatyczne, p. 98.
- ⁹⁹ *LVVA*, 673–1–1287, 63.–64. lp.
- ¹⁰⁰ Turpat, 143. lp.
- ¹⁰¹ Turpat, 15.–23. lp.
- ¹⁰² Turpat, 39. lp.
- ¹⁰³ Haljak. *Livonian Coins XIII–XVIII Century. Part II*, p. 96, Nr. 1047.
- ¹⁰⁴ *LVVA*, 673–1–1287, 121.–123. lp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 96., 97., 105., 106. lp.

THE MONETARY HISTORY OF RIGA UNDER THE POLISH–LITHUANIAN RULE (1581–1621)

Viktors Dāboliņš

Mg. art., PhD candidate, University of Tartu, Junior Research Fellow, University of Tartu; research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia.

Research interests: numismatics, Early Modern Period, economic history.

In 1581, the Polish–Lithuanian King Stephen Bathory acquired Riga, the Livonian metropolis and the last sovereign formation on the eastern coast of the Baltic Sea. Riga became the centre of the administrative and commercial life of the Duchy of Livonia and the only issuer of money there. Based on written evidence about the Riga mint, the article examines the most important changes and developments in Riga's monetary policy and economy reflecting its position and integration into the monetary system of Rzeczpospolita. In the monetary history of Riga, it was a time of great opportunities and trials, characterised by the influx of Riga shillings and 3 groschen in the Rzeczpospolita monetary market, as well as by differences in the production quality of Rzeczpospolita mints, rising silver prices, and the resumption of hostilities in the region in 1600.

Key words: Riga, Rzeczpospolita, Duchy of Livonia, numismatics, Riga mint.

Summary

The article addresses Riga's monetary history in the period when the city was under the Polish–Lithuanian rule (1581–1621). Riga was the only town in the Duchy of Livonia (the Polish–Lithuanian controlled territories covering a part of modern Latvia and southern Estonia) to acquire minting rights enjoyed only by a small number of towns in the Polish–Lithuanian Commonwealth. Same as other mint towns, Riga had to observe the principles of a unitary monetary system and common minting standards, and respect the set coin values and exchange rates. Riga was forced to make quick adjustments, transform its ways of handling minting issues, and cooperate and negotiate on a whole new level. Apart from Polish numismatists, the subject has received little interest either among Latvian or foreign researchers. By focusing on the Riga mint records kept at the National Archives of Latvia, the article essentially aims to provide solid factual grounds on the topic, outlining the main actors, events and most relevant monetary aspects. Riga's monetary history closely overlaps with the 1580–1622 phase in the monetary history of Poland and Lithuania, which was marked by monetary expansion in the early years (until around 1601/1604) and monetary backlashes in the subsequent years. In the context of Riga, this period is further divided into a peace-time (1581–1600) and a war-time (1601–1621). The onset of the Polish–Swedish war (1600–1629) on the Baltic coast was the threshold at which war became an imminent component in the military-political affairs, dictating monetary developments on a regular basis.

The first part of the article discusses difficulties resulting from the passing over of the rights of coinage to the Polish–Lithuanian King Stephen Bathory (1576–1586). In a gesture of good will and gratitude for the conclusion of the Treaty of Drohiczyn (14 January 1581), which incorporated the Free City of Riga into the Polish–Lithuanian Commonwealth, Bathory transferred these rights to the Riga city. Riga retained control over the mint and executive rights. The problem, however, was not in the shared monetary authority, but rather in the integration of the unitary monetary system of the Commonwealth. There was a massive inflow of coins from other territories of the Commonwealth, particularly from the neighbouring Lithuania, which caused much headache to the Riga magistrate, by scant evidences at hand, up until 1592 if not longer. As testified by the hoarded material, there was a dispute over the quality of the old Lithuanian 1/2 groschen and 3 groschen, which had not been minted of the same standards as the later Commonwealth issues. Although the Polish authorities insisted that they were to be exchanged as equal values, Riga often retaliated by raising the exchange rates or even

banning these coins from the local market. These tensions highlighted at least two basic problems which undermined the health of the Commonwealth monetary system in the longer term: first, the monetary market was not solid, it permitted quality differences among equal denominations; second, due to the monetary particularism, Riga and other mints fought hard, both with legal and illegal methods, to be competitive and continue minting. The general principles of commodity money system were weighted against each other, but never fully agreed on by all participants: while the state insisted on the exchange 'by tail' (based on the nominal value), the mints preferred the exchange 'by weight', i.e. based on the intrinsic value of coin.

In the early, peacetime decades, the daily work at Riga mint and the relations between the mint authorities and the outside world had been tested in various ways. By the end of 16th century, mint master H. Wulff found it hard to survive the debt crisis, which almost led to his removal. It is not certain what caused this particular insolvency crisis, because the official minting standards as well as the silver prices had been stable for many years. It might be the unpaid interest and loan of 10 000 thalers extended to him by the mint lords in 1595. The magistrate agreed on the mechanism of the repayment the debt, among the other provisions depriving the mint master of his private cutlery and jewellery worth thousands of thalers. H. Wulff's term in office was also overshadowed by his cooperation with the notorious burgomaster and mint lord, Nicolaus Ecke (1541–1623), who underwent several investigations and trials and was found guilty of appropriating and laundering of communal finances.

In the following decades, the mint was often hit by the new war-time reality. War was the worst enemy in many ways. By 1601, when the Swedish army led by Duke Charles reached the outskirts of Riga, bullion famine had began. Merchants were less eager and able to deliver silver at a constant price, so that money was predominantly struck from the old coins (*Paiement*), probably taken from the treasury. Also, the war-torn city was plagued by illnesses, inflation of food and metal prices, and lack of food, which above all inflicted the mint heavy human resource losses. And still, it is remarkable how well the mint endured under the pressure of war, being shut down only in the final months of 1621. The mint stayed idle during the 1587 interregnum period, in 1608/1609 its operation was suspended for the duration of eight months due to overvaluation of gold, and for another seven months period in 1614/1615 due to inconsistencies in coin quality. Furthermore, the Riga mint seemed particularly resistant to the challenges threatening the monetary stability of the territories of the Polish Kingdom, i.e. the influx of debased and coun-

terfeited currencies, rising silver shortages and precious metal prices. The Riga mint also benefitted from the inconsistency in the state monetary policy – the closing down of crown mints in 1601, while leaving the Prussian, Krakow, and Riga mints open. Also, the 1604 Warsaw Commission's decision to prohibit exchange with Riga schillings could not put an end to the schilling production for the simple reason that it did not stop their coinage.

The influx of Riga schillings in Polish and Lithuanian lands is still being researched, however, provisional output data of schillings suggest low increase until 1615, when minting took off on a new level. In 1617–1620, the annual figures exceeded a 30 million milestone. In a way the schilling emission data counterbalance the former views about the schilling output that were based on the analysis of the archaeological data, which showed a great influx of Riga schillings in modern-day Poland in the 1590s, and in 1613 and 1614.

The final part of the article reviews the minted issues in the context of general tendencies in the Commonwealth, while taking into account various local factors: the demand and supply of silver money, the size of the economy and population. Despite being a provincial city in comparison to other towns and mint towns in the Commonwealth, Riga was one of the largest and most intensively working mints in the realm.

VIDZEMES MUIŽNIECĪBAS UN LUTERĀŅU GARĪDZNIECĪBAS VĪZIJA PAR ZEMNIEKU KĀRTAS IZGLĪTOŠANU PĒC DZIMTBŪŠANAS ATCELŠANAS*

Vija Daukšte

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Zinātniskās intereses: Latvijas skolu vēsture un vācbaltiešu muižniecības skolu politika 19. gadsimtā.

Raksts ir veltīts Latvijas skolu vēsturē maz pētītam aspektam – valdošās laicīgās un garīgās elites vīzijai par zemnieku kārtas izglītošanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē 1819. gadā. Rakstā ir sniegts ieskats Krievijas impērijas plānos 19. gadsimta sākumā reformēt izglītības sistēmu, parādīts, kā iecerētās reformas mainīja pastāvošo lietu kārtību Baltijas guberņās, kā arī analizēts zemnieku skolu un izglītības regulējums Vidzemes zemnieku likumā 1819. gadā. Rakstā detalizēti apskatītas likuma normas, kas nosaka zemnieku skolu tipus, organizāciju, pārvaldības, ierīkošanas un uzturēšanas jautājumus, kā arī izglītības saturu. Izsekots diskusijai muižniecības un garīdzniecības forumos – landtāgos un sinodēs, kā arī periodiskajos izdevumos par mērķiem un uzdevumiem, kādi būtu nospraužami zemnieku kārtas izglītošanā sociālo un saimniecisko pārmaiņu kontekstā pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Hronoloģiski raksts aptver laiku no 1819. gada, kad likumdošanas ceļā tika noteikti skolu regulējumi, līdz 19. gadsimta vidum, konkrēti, 1844. gadam, kad tika izveidota Vidzemes zemnieku skolu – laukskolu jeb tautskolu pārvalde un sākās darbs pie detalizētu normatīvo aktu izveides, kas var tikt uzskatīti par pirmajām tautskolu programmām. Ar to iesākās jauns posms valdošās politiskās elites uzskatu evolūcijā un skolu politikā.

Atslēgas vārdi: 1819. gada skolu likumdošana, zemnieku kārtas izglītības mērķi un uzdevumi, pagastskolas, draudzes skolas, Vidzemes muižniecība, Vidzemes evaņģēliski luteriskā garīdzniecība, tautskolotāju sagatavošana.

* Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” ietvaros (VPP-IZM-2018/1-0022).

*“Izglītība ir varas mehānisms – vērtību radošs un vēlams,
bet neizbēgami saistīts ar piespiešanu un disciplīnu...”*

Mārtiņš Vanags. Uzzināt un nesaprast.
Rīgas Laiks, 06.2014.

IEVADS

Ir apritējuši vairāk nekā 200 gadi kopš Latvijā un Igaunijā, tolaik cariskās Krievijas impērijas Baltijas guberņās jeb tā sauktajās Baltijas provincēs – Igaunijā, Kurzemē un Vidzemē tika atcelta dzimtbūšana. Tas iesāka pārmaiņas, kuras noteica šo provinču saimniecisko, sociālo, kultūras, nacionālo un savā ziņā arī politisko attīstību 19. gadsimtā un vēl 20. gadsimta sākumā.¹ Dzimtbūšanas atcelšana Igaunijā 1816. gadā, Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā, lai arī pretrunīgi vērtēta kā no idejiskā, tā sociālā un tautsaimnieciskā aspekta, kardināli izmainīja līdz tam pastāvējušo saimniekošanas sistēmu. Mainījās ne tikai agrārās attiecības. Nācās veidot jaunu attiecību modeli muižnieku un zemnieku starpā kā ekonomiskā, tā sociālā un šo zemju vēsturiskās pieredzes diktētajā ļoti sarežģītajā nacionālajā aspektā.² 1819. gada agrārajā likumā tika iekļauti arī panti, kas attiecās uz zemnieku skolām un izglītību. Tas vedina domāt, ka likuma normu izstrādātāji – Vidzemes muižniecības politiskā elite bija iecerējusi nopietni pievērsties zemnieku kārtas izglītošanas jautājumiem.

Detalizēti izstrādātais zemnieku skolu regulējums 1819. gada likumā un vācu valdošās laicīgās un garīgās elites zemnieku skolu un izglītības jeb tautskolu politika Latvijas vēstures historiogrāfijā līdz šim ir maz pētīta. Īpaši tas sakāms par pēdējiem gadu desmitiem. Iepriekšējos vēstures periodos ir publicēti darbi Latvijas skolu vēsturē, kas netieši pieskaras arī valdošās elites tautskolu politikai 19. gadsimtā Vidzemē, taču tie ir kritiski vērtējami to tendenciozās ievirzes dēļ. Līdz 1940. gadam izdotā skolu vēstures literatūra seko nacionālās vēstures rakstniecības tradīcijai un noliedz jebkādu vācbaltiešu devumu latviešu valodas, kultūras un izglītības virzībā. Tiesa, šie pētījumi ļauj restaurēt notikumu gaitu, jo visai bieži arhīvu materiāli nav saglabājušies. It īpaši tas sakāms par skolu vēsturnieka Andreja Viča (1897–1943) skrupulozi savākto un apkopoto informāciju.³ Tā Viča skatījumā, piemēram, tautas izglītības attīstībā

19. gadsimtā noteicošo lomu ir spēlējušas garīdzniecības aprindas, ko viņš dēvē par *skolu draugiem*, uzsverot, ka muižniecība tikai bremzējusi garīdzniecības iniciatīvu. Padomju historiogrāfija savukārt vadījās pēc tā laika ideoloģiskajiem kanoniem un vērtēja vācu valdošās elites un luterāņu garīdzniecības darbību latviešu tautskolu laukā no šķiru cīņas pozīcijām un noteiktu sociāli ekonomisku formāciju ietvaros. Turklāt šo pētījumu centrā ir skolu vēsture, bet valdošās garīgās un laicīgās elites darbība tautas izglītībā netiek vispusīgi analizēta. Šajos pētījumos atsedzas pretrunīga aina. No vienas puses, ir parādīta tautskolu attīstības dinamika un skolu un skolēnu skaita pieaugums, kā arī salīdzinoši augstā lasītprasme Vidzemē 19. gadsimta otrajā pusē, taču izpaliek daudzpusīga un kritiska tautas izglītības attīstības gaitas analīze un visu iesaistīto pušu loma tajā. Lielākoties augstais lasītpratēju skaits tiek skaidrots ar Vidzemē labi funkcionējošo mājniecību.⁴ Diskursā par tautas izglītības attīstību 19. gadsimtā trūkst kā vietējās varas, tā impērijas centrālās varas tautskolu politikas daudzpusīgas un kritiskas analīzes.

Pēdējos gadu desmitos Latvijas skolu vēsturē pētījumu nav daudz. Jāpiemin pedagogu un vēsturnieku Alfrēda Stara (1926–2011) un Vladimira Ūsiņa (1918–2001) pētījumi Latvijas skolu un pedagogijas vēsturē. Tie tāpat restaurē notikumu gaitu, taču nepievēršas dziļākai skolu politikas analīzei. Vienīgais pētījums, kas vēltīts vācu valdošās elites skolu politikai 19. gadsimtā, ir pedagogijas zinātņu doktores Zanes Āķītes promocijas darbs.⁵ Latvijas tautskolu vēsturē trūkst gan aptverošu, gan detalizētu, plašos avotos balstītu darbu, kas daudzpusīgi izgaismotu tautskolu vēsturi, analizējot un vērtējot vācbaltiešu valdošās politiskās elites, tā saukto literātu, tostarp luterāņu garīdzniecības uzskatus, to evolūciju un 19. gadsimta gaitā īstenoto politiku zemnieku skolu un izglītības laukā. Latvijas skolu vēstures diskursa paplašināšana šādā aspektā, iespējams, rosinātu diskusiju par skolu vēstures literatūrā ierasti lietoto jēdzienu “latviešu tautskola”. Runājot par valdošās elites skolu politiku, ir svarīgi saprast, cik tālu tā ir sociāla un kādā kontekstā tā iegūst nacionālu dimensiju.

Viena raksta ietvaros, protams, nav iespējams atbildēt uz visiem šiem jautājumiem. Šī raksta iecere ir sniegt ieskatu Krievijas impērijas plānos 19. gadsimta sākumā reformēt izglītības telpu, tostarp arī veidot tautas izglītības sistēmu, kā rezultātā pirmo reizi Latvijas

skolu vēsturē zemnieku izglītības jautājumi ieguva likuma spēku. Rakstā analizētas 1819. gada likumā ietvertās normas, lai mēģinātu saprast, kā tās atspoguļo muižniecības skatījumu uz zemnieku kārtas izglītošanu pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Pēc gandrīz divdesmit gadus ilga klusuma, kas iestājās pēc likuma normu pieņemšanas, gadu desmitā no 1835. gada līdz 1844. gadam kā muižniecības, tā garīdzniecības forumos un arī publiskajā telpā norisinājās nemitīgas diskusijas par to, kāds ceļš ejams zemnieku izglītībā, par skolu politikas mērķiem un uzdevumiem un zemnieku izglītības saturu. Balstoties šajā diskusijā, rakstā mēģināts izsekot tam, kā veidojās valdošās politiskās elites skatījums uz izglītības vietu muižniecības un zemniecības attiecību modeli pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Vidzemes muižniecības un luterāņu garīdzniecības zemnieku skolu un izglītības politikas pētījumiem ir samērā plaša avotu bāze. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Vidzemes bruņniecības fonda (214. f.) un Vidzemes Laukskolu virsvaldes fonda (241. f.) materiāli ļauj sekot diskusijai un viedokļu dažādībai landtāgos (*Landtag*). 214. fondā ir saglabājušies arī landtāgam iesniegti plašāki apcerējumi par skolu lietām. Virsvaldes fondā ir saglabājušies sēžu protokoli, kas ir ļoti nozīmīgs avots, jo virsvalde bija tā, kas īstenoja nosprausto skolu politiku. Savukārt sarakste starp muižniecības pārvaldes iestādēm, ģenerālgubernatora kanceleju un centrālās varas aparātu ir atrodama Krievijas Valsts vēstures arhīvā Sanktpēterburgā Iekšlietu ministrijas fondos (1281., 1282., 1284. f.) un Tautas apgaismības ministrijas fondos (733., 735. f.). Tāpat sarakste par Vidzemes guberņas zemnieku skolu pārvaldes jautājumiem ir izkaisīta Imperatora kancelejas fondā (1409. f.) un Ministru komitejas fondā (1263. f.).

Šajā rakstā aplūkotā Latvijas skolu vēstures aspekta kontekstā kā avots īpaši izceļama Vidzemes skolu padomnieka (1872–1889) Johana Heinriha Gulekes (*Johann Heinrich Guleke*, 1821–1889) uzrakstītā Vidzemes tautskolu vēsture. Guleke bija daudzu notikumu aculiecinieks un darbojošos personu laikabiedrs. Viņš, protams, Vidzemes tautskolu un skolotāju semināra darbību vērtē kā nesavtīgu un nediskutējamu muižniecības un garīdzniecības panākumu, taču tajā pašā laikā saglabā neitrālu pozīciju un atturas no subjektīviem vērtējumiem. Gulekes darbs vairāk nekā simts gadus glabājās

rokrakstā Latvijas Valsts vēstures arhīva Vidzemes bruņniecības fondā (214. f., 152.a l.). Tas tika publicēts 1997. gadā un skolu vēstures literatūrā ir izmantots epizodiski.⁶ Tā kā arhīvu materiāli ļoti bieži ir fragmentāri, Gulekes rokraksts palīdz restaurēt notikumu gaitu un salīdzināt viedokļus. Pētījumā tika izmantoti arī atsevišķi materiāli no Vācijas pavalsts Saksijas-Anhaltes arhīva Veisenfelsas skolotāju semināra fonda (Merseburgas filiāle). Galvenokārt tie ir materiāli, kas ļauj salīdzināt skolotāju izglītības programmas. Veisenfelsas skolotāju seminārā, kā zināms, mācījās Jānis Cimze.

TAUTAS IZGLĪTĪBAS REFORMU IDEJAS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ 19. GADSIMTA SĀKUMĀ

1802. gadā cara Aleksandra I (1801–1825) administrācija uzsāka kursu uz liberālām reformām. Iespējamo reformu lokā bija agrārās attiecības, valsts pārvalde un arī izglītības sistēma. To mērķis bija impērijas politiskās un saimnieciskās dzīves modernizācija. Diskusijas par reformu idejām notika un projekti tika sagatavoti Aleksandram I tuvu stāvošu draugu lokā, kas Krievijas impērijas vēsturē pazīstama kā *Slepenā komiteja*. Lai arī šai draugu kopai nebija likumiskas politiskas varas, tās ietekme bija nozīmīga, un diskusijas par impērijas pārvaldes reformām, dzimtbūšanu un izglītības politikas jautājumiem, kā arī izstrādātie likumu projekti atstāja paliekošu ietekmi Krievijas impērijas politiskajā vēsturē. Tajos bija daudz savam laikam progresīvu ideju. Tas sakāms arī par laicīgās un garīgās izglītības reformu plānu, kurš tapa dzīvās debatēs. Tā vienā no *Slepenajā komitejā* tapušajiem programmatiskajiem dokumentiem bija uzsvērti Lielās franču revolūcijas audzināšanas ideāli: visiem iedzīvotāju slāņiem vienādas tiesības uz izglītību, skolotāju politiska neatkarība, bezmaksas izglītība visos līmeņos, regulāra un atklāta skolu darba analīze. Šie principi tika atzīti par vispārēju izglītības reformu mērķi. Šis savam laikam progresīvās idejas, protams, bija un palika ļoti šauras Krievijas impērijas sabiedrības ieguvums, un tās nespēja ievirzīt impērijas politiku neatgriezenisku reformu gultnē.

Zināma kustība reformu virzienā, tostarp valsts pārvaldē un izglītības laukā, tomēr sākās. 1802. gada 8. septembrī tika publicēts

Aleksandra I manifestes par ministriju izveidošanu. Starp jaundibinātajām ministrijām bija arī Tautas apgaismības ministrija. Bija iecerēts radīt vienotu izglītības sistēmu visā impērijā no elementārskolām līdz universitātēm ar vienotu centralizētu pārvaldi. Lai plānu īstenotu, tika nodibināti seši mācību apgabali ar universitāti centrā un skolu lietas nodotas universitāšu pārziņā. Mācību satura jautājumi bija speciāli izveidotas komisijas pārziņā, ko vadīja attiecīgās universitātes rektors. Administratīvo funkciju veikšanai bija paredzēts mācību apgabala kuratora postenis un kuratora kanceleja. Mācību apgabala kuratoru iecēla tautas apgaismības ministrs, un rektors bija pakļauts kuratoram.⁷

Baltijas guberņas – Vidzeme, Kurzeme un Igaunija – tika iekļautas Tērbatas (*Dorpat*, Tartu) mācību apgabalā un nodotas tikko no jauna atvērtās Tērbatas Universitātes pārraudzībā. Krievijas impērija, sekojot jauno laiku Eiropas praksei, uzsāka ceļu uz valsts izglītības sistēmas veidošanu. Centrālās varas iecerētā reforma paredzēja visā impērijā radīt vienotu, pēctecīgu valsts izglītības sistēmu ar četru veidu mācību iestādēm. Zemākās pakāpes izglītības iestādes bija elementārskolas, nākamā pakāpe bija aprīņa skolas pilsētās. Tālāk sekoja guberņu ģimnāzijas un universitātes. Reforma paredzēja, ka ģimnāzijas un universitātes uztur valsts, savukārt aprīņa un elementārskolas jāuztur pašiem pilsētu un lauku iedzīvotājiem. Vienīgi aprīņa skolu skolotāji saņēma algu no valsts. Valsts pārvaldības sistēmā visas izglītības iestādes atradās Tautas apgaismības ministrijas pakļautībā. Vēlākā tautas izglītības politika 19. gadsimta gaitā rāda, ka, līdzīgi kā citviet Eiropā, izglītības sistēma tomēr pēc būtības tika uztverta un organizēta nevis kā vienota sistēma, bet to veidoja nošķirti skolu tipi, paredzot katrai sociālajai grupai atsevišķu, iepriekš ieprogrammētu izglītības modeli un reizē ar to noteiktu sociālu nišu sabiedrībā. Tika noteikts arī mācību saturs. Aprīņa skolās un ģimnāzijās paredzēja mācīt vēsturi, ģeogrāfiju, bioloģiju, matemātiku, fiziku. Elementārskolas bija domātas galvenokārt zemnieku bērniem, un mācību saturs tajās bija stipri ierobežotāks. Elementārskolu programmā bija lasīšana, rakstīšana, rēķināšana un ticības mācība.⁸ Valdība plānoja rosināt arī skolotāju sagatavošanu elementārskolām. 1805. gadā Tērbatas mācību apgabalam tika izsūtīta pavēle par tautskolu (skolu vēstures avotos un literatūrā zemniekiem domātās zemākās pakāpes

skolas sauc par tautskolām jeb laukskolām) skolotāju semināru atvēršanu. Kurzemē bija paredzēts atvērt vienu, Vidzemē divus, Igaunijā vienu un Somijā vienu skolotāju semināru. Kopā bija iecerēts no valsts līdzekļiem finansēt 280 semināristu sagatavošanu, ietverot skolotāju algošanu. Sarunas par semināru ierīkošanu ilga līdz 1808. gadam, taču beidzās bez rezultātiem.⁹

Dzīvē iecerētā izglītības reforma arī attiecībā uz skolu tīkla izveidi īstenota netika. Turklāt dažus gadus vēlāk reformu ieceres pārtrauca Napoleona armijas iebrukums Krievijā (1812). Aleksandra I laikā pieņemtā elementārskolu likumdošana formāli bija spēkā līdz 19. gadsimta 60. gadiem. Krievijas impērijas varas iestādes pie valsts pārvaldes reformām atgriezās pēc sakāves Krimas karā (1853–1856) un pie izglītības reformām 19. gadsimta 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā, kad impērijas iekšējās guberņās tika aktualizēts agrārais jautājums un gatavota reforma, ar kuru atcēla dzimtbūšanu visās pārējās Krievijas impērijas guberņās (1861). Tomēr gadsimta sākuma elementārās izglītības reformu idejas un projekti dod priekšstatu par patvaldnieciskās Krievijas liberāli noskaņotās valdošās elites daļas vīziju par impērijas attīstības iespējamo virzību. Reformu projekti bija impulss kustībai Tērbatas mācību apgabalā. Te tā neapsīka arī tad, kad impērijas pārējos mācību apgabalos sabiedrības zemāko slāņu izglītība vairs nebija valdošās politiskās elites redzeslokā.

Lai arī formāli gadsimta sākuma reformu ieceres attiecās arī uz Kurzemes un Vidzemes guberņām, turpmāk izglītības attīstība tajās norisa atšķirīgi. Tērbatas mācību apgabalam tapa atsevišķs dokuments, kurš noteica kārtību šī mācību apgabala zemnieku skolām. Skolu komiteja universitātes rektora Georga Frīdriha Parrota (*Georg Friedrich Parrot*, 1767–1852) vadībā izstrādāja *Nolikumu par draudzes skolām Tērbatas mācību apgabalā*. 1805. gadā to apstiprināja tautas apgaismības ministrs.¹⁰

Nolikums paredzēja, ka Kurzemē lauku apvidū jāatver 65 pilsētās – deviņas draudzes skolas (*Parochialschulen*). Draudze te domāta administratīvas vienības izpratnē. Kā zināms, Kurzemē vecā parauga baznīcas draudzes skolu (*Kirchspielschulen*) nebija. Vidzemē, kur vecā parauga baznīcu draudzes skolas jau pastāvēja, bija paredzēts tās pārveidot un papildus vēl atvērt 12 jaunā parauga draudzes skolas. Desmit draudzes skolas paredzēja atvērt arī pilsē-

tās. Skolas bija jāuztur un skolotāji jāalgo draudžu sabiedrībām. Mācības tajās paredzēja bezmaksas. Nolikumā bija minētas arī Vidzemē zināmās, vēl no 18. gadsimta pastāvošās muižu skolas. Privātajās muižās tās bija jāierīko pēc muižnieku *brīvas gribas*, bet valsts muižās – uz draudžu sabiedrību rēķina.

Nolikums noteica arī mācību saturu un ilgumu visa veida zemnieku skolās. Muižu skolās paredzēja mācīt lasīšanu, elementāru rēķināšanu un ticības mācību. Draudzes skolās mācību saturs bija iecerēts plašāks – bija jānāca arī praktiskas iemaņas dārzkopībā un biškopībā. Mācību ilgumu draudzes skolās paredzēja no trīs līdz četriem gadiem – piecus, sešus mēnešus gadā. Salīdzinājumam: Iekškrīevijas mācību apgabalos draudzes skolas bija viengadīgas ar sešiem, septiņiem mācību mēnešiem gadā. Salīdzinot ar līdz tam Vidzemē pazīstamajām vecā parauga baznīcas draudžu skolām, kuru galvenais mērķis bija sagatavot bērnus iesvētīšanai draudzes dzīvē (konfirmācijai), jaunās draudzes skolas bija vairāk laicīga rakstura un plašāk orientētas.

Skolu vēstures literatūrā ir vērojami mēģinājumi tautskolu jeb elementārās izglītības attīstībā saskatīt zināmu kontinuitāti: no vēlo viduslaiku rakstīšanas, lasīšanas un rēķināšanas skolām līdz reformācijas laika profānu katehētu baznīcas skolām, tālāk uz elementāru izglītību mātes valodā un, visbeidzot, 18. un 19. gadsimta mijā – topošās tautskolas nacionālai audzināšanai un vispārelementārai izglītošanai.¹¹ Tiesa, šī tēze ir vairāk teorētiska, tomēr ir saprotams, ka sabiedrībā notiekošie procesi tieši ietekmēja tautas izglītības attīstības ceļu, savukārt izglītības attīstības līmenis kavēja vai virzīja ikvienas sabiedrības pārmaiņu procesus. 19. gadsimta sākumā vairumā Eiropas valstu jau sāka nostiprināties valsts elementārās izglītības sistēma un veidojās skolu tīkls. To mērķis bija gādāt par valstij lojāliem sabiedrības zemākajiem slāņiem un to spēju iekļauties sabiedrības dzīvē un ieņemt noteiktu vietu saimniekošanas sistēmā. Lai arī Tērbatas mācību apgabalā atsevišķi izstrādātais nolikums palika uz papīra, tas ir nozīmīgs dokuments, kas raksturo, kā notika uzskatu evolūcija izpratnē par tautas zemāko slāņu izglītības lomu visas sabiedrības attīstībā apgaismības, humānisma un modernizācijas kontekstā. Turklāt Tērbatas mācību apgabalā uzsāktās darbības radīja apstākļus, kas sekmēja Baltijas vācu valdošās elites – Vidzemes un Kurzemes muižniecības

pievēršanos šejienes zemnieku skolu jautājumiem. Rezultātā zemnieku skolu regulējums tika iekļauts 1817. un 1819. gada dzimtbūšanas atcelšanas likumos.¹²

Tāpat kā visos guberņu dzīves iekšējos aspektos, arī zemnieku skolu un izglītības jautājumos Baltijas guberņu muižniecība bija neierobežota lēmēja un likumu ierosinātāja. Respektējot vēsturiskās tradīcijas un Nīstades miera līguma (1721) nosacījumus, 18. un 19. gadsimta mijā Baltijas guberņas, kā zināms, ieguva īpašu statusu Krievijas impērijā. Tā bija sava veida valsts valstī, *Landesstaat*. No pārvaldes tiesiskā aspekta tās nebija Krievijas guberņas. Tā bija savdabīga muižnieku republika ar feodālajai sabiedrībai raksturīgu kārtu struktūru un saimniekošanas veidu, ar muižu kā lauku pamatstruktūru, ar šai sabiedrībai raksturīgu dzīves veidu un autonomu pārvaldes modeli jeb kārtu pašpārvaldi (*Selbstverwaltung*), kuras galygalī bija provinču (guberņu) zemes sapulces – landtāgi un tiem bija pakārtotas arī skolu pārvaldības iestādes.¹³ Visi ar zemnieku skolām un izglītību saistītie jautājumi, tostarp skolu likumdošanas iniciatīva, bija muižniecības pārziņā. Tērbatas mācību apgabala izglītības iestādes Krievijas impērijas pārvaldes sistēmā atradās nevis Tautas apgaismības ministrijas pakļautībā, bet gan, tāpat kā visas Baltijas guberņu lietas, bija padotas Iekšlietu ministrijai un tās ietvaros Vispārējo lietu departamentam. Visu gadsimta pirmo pusi šie jautājumi tā isti līdz galam nebija noregulēti un palaikam uzplaiksnīja pretišķības, līdz ar 1838. gada 13. novembra cara ukazu tika noteikta kārtība, kāda pastāvēja līdz pat gadsimta beigām – rusifikācijas sākumam.¹⁴ Turpmāk Baltijas ģenerālgubernatoram tikai katru gadu bija jāiesniedz Tautas apgaismības ministrijai pārskati par zemnieku skolu stāvokli. Impērijas centrālā vara respektēja gan to, ka zemnieku izglītības lietas te bija vietējās vācu muižniecības kārtu pašpārvaldes pilnīgā pārziņā, gan vācu valodas lietošanu kā lietvedībā, tā sadzīvē un izglītības telpā. Savukārt Baltijas provinču valdošā politiskā elite, balstoties uz vēsturiski izveidojušos šo provinču īpašo statusu Krievijas impērijas sastāvā, faktiski panāca, ka tai tika deleģēta *jaunatrstā valsts funkcija* sabiedrības zemāko slāņu izglītošanā. Sāka formēties valdošās elites strukturēta skolu un izglītības politika. Tika radīta skolu likumdošana. Rezultātā Vidzemē un Kurzemē pakāpeniski veidojās sabiedrības zemākajai kārtai – zemniecībai domāta izglītības

sistēma. Izglītības telpa tika institucionalizēta, noteikti izglītības mērķi, sakārtota skolu pārvalde, sagatavotas skolu programmas, definēta obligātā pamatzglītība, tās saturs un ilgums.

Pirmais nozīmīgais solis tika sperts reizē ar dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā. Zemnieku skolu un izglītības regulējums šajos agrārajos likumos bija pilnībā vietējās muižniecības politiskās elites iniciatīva.

ZEMNIEKU SKOLU JAUTĀJUMI 1819. GADA VIDZEMES ZEMNIEKU LIKUMOS

Vidzemes muižniecība vēl 18. gadsimtā vairākkārt mēģināja aktualizēt jautājumu par zemnieku skolām. Tika veiktas skolu vizitācijas un apkopota informācija par skolu un skolēnu skaitu (1735/1736; 1739/1740), jautājumi tika apspriesti Vidzemes bruņniecības landtāgos. Īpaši plašas diskusijas izvērtās 1765. gada landtāgā. Pēc Virskonsistorijas (*Oberkonsistorium*) prezidenta landrāta Johana Ādolfā Ungerna-Šternberga (*Johann Adolph von Ungern-Sternberg*, 1726–1793) ierosmes landtāgs 1765. gada 12. februāra sēdē plaši apsprieda šos jautājumus un pieņēma lēmumu, kas sastāvēja no 13 punktiem.¹⁵ Tika noteikts, ka katrai muižai, kuras zemes platība sasniedz piecus arkļus, jāierīko skola saviem zemniekiem. Skolu vēstures literatūrā tās ir pazīstamas kā muižas skolas (*Hofschulen*). Muižas, kuras bija mazākas par pieciem arkļiem, varēja sūtīt bērnus draudzes skolās (domātas vecā parauga baznīcas draudzes skolas *Kirchspielschulen*). Tika noteikta arī mājniecība. Skola bija jāapmeklē visiem tiem bērniem, kuru mājniecībā iegūtās zināšanas bija nepietiekamas, ko pārbaudē konstatēja draudzes mācītāji. Mācītājiem ik četras nedēļas vajadzēja apmeklēt skolas un pārbaudīt zināšanas, kā arī sekot mājniecībā apgūtajam. Mājniecībā vai muižas skolā iepriekš sagatavotos bērnus vēlāk nācās sūtīt draudzes skolās, ja “mācītājs vai muižnieks to atzina par nepieciešamu”.¹⁶ Skolu pārraudzība tika uzdots baznīcas virspriekšniekiem (*Oberkirchenvorsteher*), tātad muižniekiem.

Taču mērķtiecīgas skolu politikas, skaidra viedokļa un programmas, ko īsti mācīt, cik daudz mācīt, kādās skolās un kam mācīt, vēl nebija. Kaut cik aptverošs zemnieku bērniem domāto skolu tīkls, kā jau iepriekš aprakstīts, 19. gadsimta sākumā faktiski

neeksistēja. Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents Kārlis Gotlobs Zontāgs (*Karl Gottlob Sonntag*, 1765–1827) situāciju vērtēja visai bēdīgos toņos, norādīdams, ka “tas ir liels morālais apmāns – gadiem ilgi iztēloties, ka zemnieku skolu lietas ir plaukstošā stāvoklī” (*Und dennoch ist das ganze Gamälde, in so fern es einen seit lange schon blühenden Zustand der livländischen Bauernschulen darzustellen scheint, eine grosse moralisch-optische Täuschung*).¹⁷ Arī vācbaltiešu vēsturnieks Aleksandrs Johanness Tobīns (*Alexander Johannes von Tobien*, 1854–1929), visai atzinīgi vērtējot 1819. gada skolu likumus, atzina, ka līdz 18. gadsimta vidum tautas izglītība Vidzemē bija bēdīgā stāvoklī, jo bruņniecības muižu īpašniekiem, kuri bija patiesi ieinteresēti izpostītās zemes saimnieciskā atjaunošanā, trūka intereses par garīgām lietām.¹⁸

Vidzemes bruņniecības valdošā politiskā elite zemnieku skolu jautājumus no jauna aktualizēja 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos saistībā ar pārmaiņām agrārajās attiecībās. Tobīns rakstīja, ka blakus agrārajai likumdošanai zemnieku skolu lietas bija nozīmīgākais bruņniecības darbības lauks.¹⁹ Viņš uzsvēra, ka Vidzemes bruņniecības (*Adel*) vidū ir ne mazums patiesu tautas draugu, kas var nodrošināt skolu lietu sekmīgu virzību uz priekšu (*Hatte auch die Schulreform in Livland so gut überall in der Welt mit Gegnern zu kämpfen, so fanden sich doch unter dem livländischen Adel einflussreiche und tatkräftige Freunde des Landvolkes, die den Fortgang der Sache sicherte*).²⁰ Jāpiekrīt Tobīnam, ka daļa muižniecības un evaņģēliski luteriskās garīdzniecības patiešām stingri turējās pie pārliecības, ka zemnieku skolu lietas ir likumdošanas ceļā jāsakārto. Pateicoties tam, 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos skolu un izglītības jautājumi bija detalizēti izklāstīti vairākos paragrāfos.²¹ Likums noteica skolu tipus, reglamentēja skolu izveidošanas un uzturēšanas nosacījumus, skolu pārvaldības, izglītības satura un ilguma jautājumus, kā arī soda mērus, ja vecāki atsakās sūtīt bērnus skolā.

Lauku pagastos bija paredzētas divu tipu zemnieku skolas ar stingri noteiktu pēctecību – pagastskolas (*Gemeindeschulen*) un draudzes skolas (*Parochialschulen*).²² Pagastskolas bija domātas visiem zemnieku bērniem, bet draudzes skolas – turīgākajai zemnieku daļai. Skolu dibināšanu noteica ne vairs muižas platība, bet

vīriešu kārtas dvēseļu skaits attiecīgajā pagastā. Tā uz katrām 500 vīriešu kārtas dvēselēm bija jāatver viena pagastskola²³ un uz 2000 vīriešu kārtas dvēselēm viena draudzes skola.²⁴ Atšķirībā no iepriekšējās kārtības, kad zemnieku skolu ierīkošana un uzturēšana formāli bija muižu īpašnieku pienākums, tagad likums noteica, ka saistības par skolu ierīkošanu un uzturēšanu jāuzņemas pagastiem un draudzēm, tātad zemniekiem pašiem. Būvmateriāli skolu ēku celtniecībai un zeme vai nauda skolotāju algošanai jādod muižniekiem.²⁵ Tā kā jaunie skolu likumi bija alternatīva centrālās varas uzsāktajai zemnieku skolu reformai, tad to ietvaros tika definēta arī muižniecības atbildība, tiesības un pienākumi. Skolu pārvalde un skolotāju iecelšana tika nodota Vidzemes muižniecībai. Baznīcas virspriekšnieks (*Oberkirchenvorsteher*), kuram bija jābūt muižas īpašniekam, vadīja skolu konventus. Uzraudzību un kontroli par skolu darbu un mājmacību deleģēja draudžu mācītājiem un baznīcu pērminderiem. Pēc draudžu mācītāju priekšlikuma tika izvēlēti skolotāji zemnieku skolās, bet amatā skolotājus iecēla muižnieki. “Draudzes skolās skolmeistari tiek iecelti no visiem vienas draudzes kungiem un no mācītāja tai draudzes kungu sanāksnā jeb Konventē.”²⁶

Likumā reglamentētais mācību saturs, it īpaši pagastskolās, vēl bija visai ierobežots. Pagastskolās bērniem lielākoties paredzēja mācīt lasīt un skaitīt katķismu, kā arī baznīcas dziesmu dziedāšanu. Tās bija jāapmeklē no desmitā dzīves gada – “tik ilgi, līdz mācītājs zināšanas atzina par pietiekamām”. Draudzes skolās mācību priekšmetu spektrs bija nedaudz plašāks. Tajās vajadzēja mācīties lasīt, rakstīt un apgūt “tādas zināšanas un arī pieņemt visu citu labu mācību, caur ko visa lieka un māņu ticība zūd pie ļaudīm, un kas māca izsargāties no briesmām un kas padomu dod, kā savas kārtas darbus būs strādāt ar prātu un padomu”. Draudzes skolās paredzēja sūtīt bērnus no 14. līdz 17. dzīves gadam, un “viņu vecākiem vajag būt tādiem, kas paši savus bērnus var uzturēt”. Likums noteica arī, ka “tādi jaunekļi, ko pagasts par savu naudu turēja pie gudrākas mācīšanas draudzes skolās, [...] nevar atrauties jeb liegties savam pagastam sešus gadus kalpot par pieklājīgu loni vai kādā skrīvera, vai skolmeistara amatā”²⁷

Skolas laiks kā pagastskolās, tā draudzes skolās bija no Mārtiņiem – 10. novembra līdz 10. martam. Vecākiem vai saimniekiem,

kuri nepildīja likuma normu, tika paredzēts uzlikt soda naudu. Soda nauda bija jāmaksā arī tad, ja bērns nenokārtoja kādu no skolas pārbaudījumiem.²⁸ Lai arī līdz stingri noteiktai obligātai izglītībai visiem bērniem neatkarīgi no to kārtas vēl bija ceļš ejams, soda mēri tomēr uztverami ne tik daudz kā sankcijas par nepaklausību, bet šajā kontekstā – kā mēģinājums attiecināt likumā noteiktās normas uz visiem zemnieku bērniem.

Skolotāju semināri draudzes skolu skolotāju sagatavošanai 1819. gada likumā nebija paredzēti. Tas vēlāk raisīja visai spraigas diskusijas un pretrunīgus viedokļus gan pašas muižniecības dažādo politisko grupu starpā, gan attiecībās ar centrālo varu Pēterburgā, kā arī garīdzniecības aprindās. 19. gadsimta 20. gados tapa vairāki skolotāju semināru projekti, bet neviens no tiem netika īstenots.²⁹ Tas, ka 1819. gada likums neparedzēja skolotāju semināru atvēršanu, radīja nopietnus šķēršļus J. Cimzes Valkas–Valmieras skolotāju semināra dibināšanas un vēlāk pastāvēšanas gaitā.

Kā laikabiedru, tā vēlākajos vācbaltiešu autoru darbos 1819. gada skolu likumi tika vērtēti ļoti atzinīgi – kā pavērsiens skolu politikā. Tobīns rakstīja, ka šis *garabērns* (*Schöpfung*) ir uzskatāms par *slavas lappusi* Vidzemes bruņniecībai (*welkbares Ruhmesblatt der livländischen Ritterschaft*).³⁰ Un tomēr likumā noteikto normu ieviešana bija lēns un sarežģīts process, un līdz gadsimta vidum Vidzemē tā arī nebija panākts vajadzīgais skolu skaits. Gadsimta pirmajos gadu desmitos skolu statistika vēl bija visai bēdīga. Tā 1835. gadā Vidzemes latviešu daļā skolu bija apmeklējuši tikai 7,34% bērnu un jauniešu vecumā no 7 līdz 17 gadiem.³¹ Vidzemes skolu padomnieks (*Schulrath*, no 1872) Guleke rakstīja, ka dzimtbūšanas atcelšana Vidzemē 1819. gadā bija nepieciešama un nevarēja tikt atlikta, taču šķiet, ka noteikumi par skolām ir pieņemti, mazākais, nedaudz par agru (... *nicht zu früh erlassen waren, erscheint mindestens warscheinlich, da die Sache nun 15 Jahre ganz ruhte*), jo lietas uz 15 gadiem tika noliktas malā.³² Pēc dzimtbūšanas atcelšanas situācija nevis uzlabojās, bet, gluži otrādi, pasliktinājās. Nopietnākais šķērslis skolu ierīkošanai bija tas, ka pēc dzimtbūšanas atcelšanas visa zeme juridiski tika nostiprināta kā muižnieku īpašums. Līdz tam pastāvējušās muižu skolas ar zemi nodrošināja muiža. Jaunā kārtība atbrīvoja muižniekus no šī pienākuma un uzlika to uz zemnieku pagastu pleciem. Tas kļuva par vienu no lielā-

kajiem ierobežojumiem tālākai elementārās izglītības sistēmas veidošanai. Kā daudzkārt tieši un netieši norādīts 19. gadsimta skolu vēstures literatūrā, tika cerēts, ka zemnieki būs ieinteresēti iesaistīties skolu dibināšanā un uzturēšanā. Tā tomēr nenotika. Iepriekš pastāvējušās zemnieku skolas muižās uz muižu zemes nereti tika likvidētas. Zemes jautājums zemnieku skolu ierīkošanai nepazuda no sarunu loka līdz pat sešdesmito gadu vidum, kad 1865. gadā ar Vidzemes bruņniecības landtāga lēmumu muižniecībai tika uzlikts pienākums piešķirt zemi skolu celšanai.³³ Tiesa, vēl šur tur pastāvēja vecās muižu skolas, kas darbojās sekmīgi un regulāri vēl no 18. gadsimta beigām un dažkārt pat visu 19. gadsimtu. Tāda, piemēram, Vidzemē bija Ungurmuižā (*Orellen*) ierīkotā skola zemnieku bērniem. Līdz 19. gadsimta 30. gadu otrajai pusei šajā jautājumā tomēr valdīja iesīkstējis klusums. Arī centrālā vara nemēģināja iejaukties. Kā rakstīja Guleke, “visi bija nemierā, un lietas uz priekšu nevirzījās”.³⁴

Likuma normas, kas regulēja zemāko kārtu skolas un izglītību, protams, atspoguļoja tā laika sociālo nevienlīdzību sabiedrībā, tomēr skolu regulējuma iekļaušanu Vidzemes zemnieku likumos 1819. gadā nevajadzētu novērtēt par zemu. Tajos iezīmējās valdošās vācu politiskās elites vīzija par zemnieku izglītības saturu un mērķiem, līdztekus veidojās izpratne par zemnieku kārtas vietu un lomu sabiedrības attīstībā. Mēģinājums definēt zināmus ietvarus zemnieku kārtas izglītībai vēstīja par gatavību strukturēt šos jautājumus un piešķirt tiem obligātu un neatgriezenisku raksturu. Tas bija zināms solis attīstības virzienā un tuvināja izpratni par zemnieku izglītošanas nepieciešmību vispārātzītai praksei Eiropas zemēs 18. un 19. gadsimta mijā.

ZEMNIEKU IZGLĪTĪBAS SOCIĀLI POLITISKIE UN SAIMNIECISKIE MĒRĶI: DISKUSIJAS VIDZEMES MUIŽNIECĪBAS LANDTĀGOS, EVAŅĢĒLISKI LUTERISKĀS BAZNĪCAS SINODĒS UN PRESĒ 19. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ

Pirmais gadu desmits pēc dzimtbūšanas atcelšanas pagāja bez nozīmīgām aktivitātēm. Pārmaiņas sākās 19. gadsimta 30. gados. 1833. gadā, kā zināms, Vidzemē vajadzēja beigties t.s. pārejas

stāvoklim, un zemnieki ieguva pilnīgu pārvietošanās brīvību. Muižu saimniecībai pārkārtojoties ražošanai tirgus vajadzībām, kļuva aktuāls gan zemes iznomāšanas jautājums, gan brīva darbaspēka pieturēšana uz laukiem, gan sekmīgas zemnieku saimniecības. Intensīvas saimniekošanas metodes prasīja apgūt jaunas zināšanas. Protams, arī 18. gadsimta mantojums – apgaismības idejas par cilvēka vērtību un zemnieku kārtas vietu un lomu ikvienas zemes labklājības nodrošināšanā – nepalika bez ievēribas.

No 19. gadsimta 30. gadu vidus Vidzemes vācu valdošās politiskās elites skolu politikā un līdz ar to tautskolu attīstībā sākās jauns posms. Zemnieku skolu sliktajam stāvoklim uzmanību vispirms pievērsa Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas vadība. 1832. gadā izveidotā Krievijas evaņģēliski luteriskās baznīcas Sātversme noteica, ka garīdzniecības uzdevums ir “rūpēties par bērnu reliģiski tikumisku audzināšanu skolā un mājās”.³⁵ Trīsdesmito gadu vidū sāka darboties luterāņu garīdzniecības augstākais pārstāvniecības orgāns – sinode. Jau pirmajā Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas sinodē, kas sanāca Valkā 1834. gadā, skolu jautājums bija viens no visplašāk apspriestajiem. Guleke savā Vidzemes skolu vēsturē ar zināmu aizvainojuma pieskaņu par to, ka garīdzniecības aktivitātes nav pienācīgi novērtētas, raksta: “Garīdzniecība, kas tikai tagad vispār tika pie vārda, tūliņ izmantoja izdevību.”³⁶ Sinodē tika nolasīti vairāki referāti par zemnieku skolu ierīkošanas un uzlabošanas jautājumiem. Krimuldas (*Kremon*) mācītājs, vēlākais bīskaps, Tērbatas Universitātes profesors un rektors, Vidzemes skolu padomnieks un vēlākais Ģenerālkonsistorijas viceprezidents Pēterburgā Kārlis Kristiāns Ulmanis (*Karl Christian Ulmann*, 1793–1871) sliktu skolu stāvokli Vidzemē saistīja ar nepilnībām likumdošanā un runāja par jaunu skolu likumu nepieciešamību. Ar ziņojumu sinodē uzstājās arī mācītājs, vēlākais Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents, bīskaps Ferdinands Valters (*Carl Ferdinand Maximilian Anton Walter*, 1801–1869). Kā viens, tā otrs atzīmēja, ka tautskolu atvēršanu kavē līdzekļu trūkums un to iegūšanai būtu jāvēršas pie valdības. Tika pārrunāts arī jautājums par skolotāju semināra dibināšanu.³⁷

Sinode pieņēma lēmumu izveidot speciālu komisiju situācijas noskaidrošanai. Komisijas vadība tika uzticēta Ulmanim.³⁸ Pēc komisijas savāktajām, tiesa, nepilnīgām ziņām, jo visas draudzes

informāciju nebija iesūtījušas, Vidzemē tobrīd varēja būt ap 127 920 bērnu vecumā no 7 līdz 17 gadiem, no tiem latviešu pagastos – ap 63 450. No tiem savukārt draudzes skolās mācījās apmēram 700 bērni, pagasta skolās 270. Pārējie elementāras zināšanas apguva tikai mājniecībā. Minētas 33 draudzes skolas latviešu pagastos. Turpat norādīts, ka 33 pagastos skolu nav vispār. Komisija izstrādāja priekšlikumus, kas ietvēra daudz plašāku skatījumu uz zemnieku izglītību, nekā to noteica pastāvošā likumdošana. Tā komisijas ziņojumā bija uzsvērts, ka, neraugoties uz mācītāju pūliņiem, ar mājniecību ir nepietiekami. Par īstajām tautskolām ir uzskatāmas pagastskolas, un tās jāapmeklē visiem bērniem, tostarp arī meitenēm. Mācību priekšmetiem, ciktāl tas iespējams, jābūt lasīšanai ar izpratni, katķīsmam, Bībeles vēsturei, garīgo dziesmu dziedāšanai, rakstīšanai un rēķināšanai. Draudzes skolām būtu uzdevums sagatavot centīgus skolotājus, vispār saprātīgus zemniekus, izglītotus pagasta amatu veicējus. To mācību saturā jābūt paplašinātai reliģijas mācībai, mātes valodas zināšanām, tēvzemes un pasaules ģeogrāfijas zināšanām (*Kunde*), daudz balsīgai dziedāšanai, augļkopībai (*Obstbaumzucht*) un lauksaimniecības pamatu zināšanām. Labvēlīgos apstākļos ieteicams atvērt draudzes skolas arī meitenēm.³⁹

Pilnīgi jaunu skatījumu komisija piedāvāja skolotāju sagatavošanas jautājumā. Tika izteikts priekšlikums izveidot, mazākais, divus skolotāju seminārus – pa vienam Vidzemes latviešu un igauņu daļā. Komisijas ziņojumā tika pausts viedoklis, ka ķestera un draudzes skolas skolotāja amata savienošana nav ieteicama. Tas bija tam laikam pilnīgi jauns uzstādījums. Eiropas zemēs kopš 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma pakāpeniski tika attīstīta ideja un prakse, ka skolotāja amats nav savienojams ar kādu citu amatu un skolotājiem jāiegūst speciāla izglītība. Ziņojumā bija skarti arī ļoti sensitīvie skolu ierīkošanas un pārvaldības jautājumi. Tika ieteikts skolu lietu uzraudzībai veidot augstāku skolu pārvaldi no baznīcu virspriekšniekiem. Komisijas ieteikums bija semināru un skolu pārvaldes uzturēšanā iesaistīt valsts institūcijas, bet muižniecībai un draudzēm (pagastu sabiedrībām) atstāt skolu uzturēšanu.⁴⁰

Diskusijas turpinājās visā trešās desmitgades garumā kā sindēs, tā bruņniecības landtāgos un konventos. Kāda daļa liberālā spārna muižniecības 30. gadu sākumā visai noteikti uzsvēra

nepieciešamību saistīt zemnieku izglītošanu ar muižniecības saimnieciskajām interesēm. Viens no diskusijas aizsācējiem bija landrāts Kārlis Aksels Kristers Bruinings (*Karl Axel Christer von Bruiningk*, 1782–1848). Bruinings puda viedokli, ka zemnieku saimniecību sliktais stāvoklis ir jāsaista ar zemnieku neizglītotību. 1834. gadā vienā no Vidzemes bruņniecības konventiem viņš uzstājās ar plašāku situācijas raksturojumu un puda pārliecību, ka zemniekiem ir nepieciešama viņu iespējām un vajadzībām piemērota izglītība, kas nodrošinātu prasmīgu saimniekošanu un līdz ar to sekmētu zemnieku kārtas labklājību un garantētu arī muižniecības saimnieciskās intereses (*Durch einen den bäuerlichen Bedürfnissen und Verhältnissen angemessenen Volksunterricht muß das Landvolk [...] zur Benutzung seiner bürgerlichen Rechte geschickt gemacht worden. In dem dadurch die Wohlfahrt des Bauernstandes genügend und gesichert wird, werden wir auch unsere materiellen Vorteile sichern*). Bruinings uzsvēra, ka rūpes par lauku ļaudīm ir viens no nopietnākajiem un svētākajiem bruņniecības pienākums (*die Sorge für das Landvolk gehört unter unsere ernsten und heiligsten Pflichten*).⁴¹

Evaņģēliski luteriskās baznīcas iniciatīva lika arī Vidzemes bruņniecības landtāgam pievērsties zemnieku skolu jautājumam. 1835. gada landtāgā izvērtās plašas debātes, taču zīmīgi, ka vairāk izskanēja neapmierinātība ar sinodes iniciatīvu nekā skolu lietu apspriešana. Sinodē izteiktie priekšlikumi par centrālās varas piesaistīšanu zemnieku skolu jautājumam risināšanā un doma, ka ir nobriedusi nepieciešamība pēc jauniem skolu likumiem, bija satraukusi landtāgu. Ar ziņojumu uzstājās apriņķa deputāts Gustavs Reinholds Rennenkampfs (*Gustav Reinhold Georg von Rennenkampff*, 1784–1869). Viņš puda bažas, ka “visas vietējo zemnieku izglītošanas lietas nodošana citu autoritāšu pārziņā slēpj sevī draudošas briesmas Baltijas muižniecībai”.⁴² Landtāgs pieņēma lēmumu vērsties pie impērijas iekšlietu ministra ar lūgumu atstāt zemnieku skolu lietas Baltijas guberņās vietējās muižniecības rokās, kā tas ir bijis līdz tam, un neuzsākt nekādas darbības bez muižniecības ziņas. Rennenkampfs iebilda arī pret iespējamu skolotāju semināru jautājuma cilāšanu, atsaucoties uz 1833. gada landtāgā pieņemto lēmumu, kurā bija norādīts, ka “pašreizējos apstākļos nav lietderīgi atvērt skolotāju semināru, turklāt tas būtu arī pretrunā pastāvošajai likumdošanai”.⁴³

Diskusijas tomēr turpinājās. 1836. gada landtāgā atkal tika skatīts zemnieku skolu jautājums. Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents Gustavs Reinholds Klots (*Gustav Reinhold von Klodt*, 1780–1855), kurš pārstāvēja konservatīvi noskaņotās garīdzniecības aprindas, centās nomierināt satrauktos prātus un izteicās, ka garīdzniecībai nav nodoma ķerties pie nopietnām reformām. Ar to vispirms bija jāsaprot, ka tā nedomā iesaistīt centrālo varu un tai nav nolūka revidēt 1819. gada likumu.⁴⁴ Taču arī landrāts Rennenkampfs tagad atzina nepieciešamību nopietni pievērsties zemnieku skolu un izglītības jautājumiem. Viņš norādīja, ka stāvoklis patiesībā ir vēl bēdīgāks, nekā tas aprakstīts sinodes izveidotās komisijas ziņojumā, jo bez “vadības un izglītības zemnieku jaunatne kļūst mežonīga”. Kā galveno cēloni šādam stāvoklim Rennenkampfs minēja to, ka “trūkst skaidri formulēta tautskolu mērķa”, taču vienlaikus gan uzsvērdams, ka “zemnieku kārtas izglītošana, atšķirībā no citām kārtām, ir pieļaujama tikai noteiktās robežās”. Noslēdzot savu uzstāšanos, Rennenkampfs apliecināja landtāga gatavību nopietni pievērsties zemnieku skolu jautājumiem.⁴⁵ Landtāgs uzdeva baznīcu virspriekšniekiem trīs gadu laikā ievēlēt apriņķu skolu inspektoros, kopā ar mācītājiem sākt tautskolu revīziju un ieniegt landtāgam ziņojumu. Tika atzīta arī nepieciešamība pēc skolotāju sagatavošanas, un šo jautājumu vajadzēja likt priekšā bruņniecības konventam un attiecīgi kārtējam landtāgam.⁴⁶

1836. gada 22. februārī landrāts Bruinings ar ziņojumu par zemnieku skolu un izglītības jautājumiem vērsās pie Vidzemes gubernatora, rakstot, ka “valsts stabilitāte ir atkarīga no lauku iedzīvotājiem un tieši tādēļ tautas izglītība un audzināšana pelna ievērību un laukskolu lietām jāklūst par visas kārtas un katra humāna cilvēka darbības lauku”. Bruinings norādīja uz Prūsijas piemēru, kur “visiem spēkiem ķeras pie izglītības kā vienīgā līdzekļa, kas var nodrošināt vajadzīgo kārtību”.⁴⁷

Izpratne par sociālo politiku 19. gadsimta 30.–40. gados vēl bija visai nosacīta, taču bija skaidri redzams, ka zināma daļa landtāga locekļu un arī daļa evaņģēliski luteriskās garīdzniecības nopietni sāka raudzīties uz zemniecību kā nozīmīgu spēlētāju, risinot laikmeta izvirzītos saimnieciskos un sociālos izaicinājumus. Pamazām veidojās izpratne, ka moderna, uz tirgu orientēta lauksaimniecība

rada nepieciešamību ne tikai pēc spēcīgām muižu saimniecībām, bet arī pēc stiprām zemnieku saimniecībām un motivētiem zemniekiem. Izglītībai, zināms, noteiktās robežās, tika ierādīta nozīmīga vieta šo laikmeta maiņā radīto jautājumu risināšanā. Diskusijas par to, kādas īsti ir *pieļaujamās robežas* zemnieku izglītībai, kādam jābūt izglītības minimumam, lai zemnieks prasmīgi saimniekotu atbilstoši laikmeta prasībām, turpinājās vēl nākamajos gadu desmitos. Tās vērsās plašumā ne tikai sinodēs un landtāgos, bet arī publiskajā telpā. Viedokļi bija stipri atšķirīgi un palaikam diametrāli pretēji.

Vislabāk šo viedokļu dažādību raksturo divi atšķirīgi tā laika preses izdevumi. Viens ir latviešu valodā iznākušais un latviešu zemnieku auditorijai domātais laikraksts *Latviešu Avīzes* (1822–1914), otrs – vācu valodā izdots un galvenokārt uz vācu literātu, garīdznieku un akadēmiķu sabiedrību orientētais žurnāls *Das Inland* (1836–1863).

Vienā no 1840. gada janvāra numuriem *Das Inland* publicēja plašu landrāta, Vidzemes Laukskolu virsvaldes (*Oberlandschulbehörde*, izveidota 1844. gadā) locekļa Heinriha Augusta Boka (*Heinrich August von Bock*, 1771–1863) rakstu⁴⁸ ar nosaukumu *Tautskolas*. Boka nostādne bija visai piesardzīga attiecībā uz iespējamām aktivitātēm zemnieku izglītošanā. Viņš norādīja, ka “visa tā lieta ar tautskolas izglītību, protams, nav nedz tik sarežģīta un nedz tā prasa tik plašus priekšdarbus, kā daži labi min. Lasāmskolas mājniecības veicināšanai ir mūsu lauku iedzīvotāju galvenā vajadzība.” Skolu ir maz, zemnieki palaikam dzīvo ļoti tālu no skolām, apstākļi skolās ir slikti, tādēļ jāveicina un rūpīgi jākontrolē mājniecība. “Skolu sistēmu nu reiz nevar darbināt kā fabriku, pat ja arī palīgos gribētu ņemt tvaiku...” Boka izteikumi tālāk liecina, ka faktiski muižniecības konservatīvais spārns vairāk bija satraukts par to, ka ar skolām zemnieku bērnu izglītība iegūs plašāku kontekstu un zemnieku kārtā pamazām var attālināties no to galvenās funkcijas – nodrošināt sekmīgu muižu saimniecību attīstību. Turpat tālāk lasām – “mūsu lauku ļaudīm nav jānodarbojas ar maitājošu lasīšanu, bet gan jāmacās pacilājoši lūgties un derīgi strādāt; viņiem nav jā rūpējas par visu pasauli, bet gan čakli un Dieva bijāšanā jāpilda savs amats, savā tuvākajā un tālākajā lokā jāvingrinās kristīgā mīlestībā un pienākumos, īsi sakot, sevis pašu dārgai svētī-

bai. Viņiem nav jāļaujas iekairināties no pārmērīgi brīvas ražošanas tā vietā, lai nodotos savam jau dabas noteiktajam darbības lokam.”

Arī *Latviešu Avīzes* visai aktīvi iesaistījās diskusijā, savās publikācijās turoties pie pārliecības, ka “Dievs uztur baznīcas caur skolām. Skolas, kas augumā pieaug, ir Dieva vārda augļi un baznīcas sēkla.”⁴⁹ Šādā un līdzīgā noskaņojumā 40. gadu sākumā *Latviešu Avīzes* publicēja veselu sēriju rakstu. To autors lielāko tiesu bija laikraksta redaktors mācītājs Vilhelms Kristiāns Panteniuss (*Wilhelm Christian Pantenius*, 1806–1849), kurš, būdams savam laikam progresīvi noskaņots, patiesi iestājās par zemnieku izglītošanu un neaprobežojās tikai ar lasīšanu, rakstīšanu un reliģijas mācību. Tomēr arī viņa pārliecība, ko *Latviešu Avīzes* izplatīja zemnieku vidū, bija tāda, ka “skola ir tikai ceļš uz baznīcu un visas gudrības sākums un gals ir meklējams Dievā”.⁵⁰ Evaņģēliski luteriskā baznīca saskatīja skolu kā iespēju piesaistīt zemniekus baznīcai.

Kā redzams, 19. gadsimta 40. gadu sākumā iespējamie soļi zemnieku izglītošanā atbilstoši laika garam un no apgaismības laikmeta nākušam atzinumam, ka zemnieku kārtā ir cienījama un godājama un tai jāveic noteikta funkcija sabiedrībā, vēl bija visai nedroši. Valdošajās aprindās vairāk valdīja bažas un neziņa par to, kādam mērķim galu galā jākalpo zemnieku izglītībai. Evaņģēliski luteriskā garīdzniecība savukārt cerēja ar reliģiskā saturā un garā ieturētu izglītību tuvināt zemniekus baznīcai. Taču skaidra mērķa un skaidras rīcības programmas nebija ne vieniem, ne otriem. Un tomēr lietas bija iekustinātas. Tapa arī sava veida rīcības programmas.

Par uzmetumu tādai programmai var uzskatīt plašo landrāta un Tērbatas apgabala baznīcas virspriekšnieka landrāta Bruininga apcerējumu⁵¹ par zemnieku izglītību un skolām, ko dažus gadus vēlāk – 1845. gadā publicēja *Das Inland*. Bruinings puda viedokli, ka “vispirmām kārtām jau zemnieku stāvoklis, zemniecības labklājība un posts pelna vispārēju ieinteresētību, jo tā ir izteikti lielākā un derīgākā iedzīvotāju daļa, kurai ar savu darbu ir visi jānodrošina ar pārtiku.” Viņaprāt, arī “nav apšaubāms, ka kādas zemes labklājības, pat bagātības drošs pamats ir ziedoša zemkopība un čakli zemnieki. Kāds ir ceļš čaklu zemnieku veidošanai? Tikumība, īsta reliģiozitāte, zināšanas, praktiska izveicība un prasmes ir

nepieciešamas zemkopim [...]. To var sasniegt tikai ar zemnieku kārtas mācībām. Zemes tautskolu mērķim ir jābūt izveidot saprātīgu, izveicīgu, tikumīgu, likumam paklausīgu un dievbijīgu zemnieku kārtu! Tautskolas mērķis ir rupjo, netikumīgo, nedomājošo, nezinošo zemnieku caur pamācīšanu un mācībām vest pie cienības un pie sava amata izpildes...” Bruinings novērtēja zemnieku stāvokli kā netaisnu iepretim tiem uzdevumiem, kurus zemniekiem nācās uzņemt visās sabiedrības un valsts interesēs. Lai šo pretrunu likvidētu, zemniekiem jāpaver ceļš uz izglītību. Apcerējumā autors pievērsās arī zemnieku izglītības saturam, uzsvērdams – “zemniekam, lai pildītu savu darbu, nevajag zinību mācības, viņam jāprot ar izpratni lasīt, rakstīt un izteikt savas domas rakstiski, rēķināt, cik daudz to prasa viņa lauksaimnieciskie apstākļi, viņam jābūt tādām vispārīgām zināšanām par dabu, par pasauli, par valstīm un par savu pilsoņa vietu, lai tās atbrīvotu viņu no mānītības un skaidras neziņas un lai dotu viņam skaidru apziņu par savu amatu un savu cieņu kā cilvēkam un zemniekam”.

Tātad vācu valdošajā politiskajā elitē izskanēja ne tikai bažas par pārmēru plašās zemnieku izglītošanas iespējamām nevēlamām sekām, bet arī humānisma un apgaismības ideju gaisotnei tuvs un modernizācijas laikmeta prasībām atbilstošs redzējums. Tieši skolu politika ļoti uzskatāmi iezīmēja kā konservatīvu, tā liberālu uzskatu klātesamību vācu valdošajā politiskajā elitē. Diskusijas liecināja, ka pakāpeniski notiek uzskatu maiņa. Tā 18. gadsimta apgaismības ideāls Vidzemē bija civilizēts (*Veredlung*), laimīgs, pārticis dzimtzemnieks, kas sasniedzams ar zemnieku izglītošanu,⁵² bet tagad veidojās jauns ideāls – izglītoti, civilizēti, saimnieciski prasmīgi, pastāvošai iekārtai lojāls zemnieks, kurš brīvs no dzimtbūtniecības attiecībām. Garīdzniecība, kā redzējām, lika uzsvāru uz zemnieku bērnu iespējamo pietuvināšanu baznīcai un sagatavošanu iesvētīšanai baznīcas dzīvē. Tai pašā laikā zemnieku skolas un izglītību kā vieni, tā otri redzēja ciešā saistībā ar baznīcu. Laicīga izglītība, tāpat kā izglītība neatkarīgi no kārtas piederības, bija nākotnes jautājums, kas valdošās elites skolu politikā ienāca 19. gadsimta vidū un otrajā pusē.

SKOLOTĀJU SAGATAVOŠANA TAUTSKOLĀM

Neraugoties uz kādas daļas muižniecības pretestību, zemnieku skolu un izglītības kontekstā aktuāls kļuva arī skolotāju sagatavošanas jautājums. Sekojot vācu zemju, sevišķi Prūsijas, piemēram, pamazām aizvien noteiktāk ievēribu guva ideja, ka skolotāja amatam ir jābūt suverēnam un tam nepieciešama speciāla sagatavotība. Prūsijas piemērs Vidzemes skolu vēstures kontekstā ir izceļams divu vienādi nozīmīgu apsvērumu dēļ. Pirmkārt, tieši Prūsija bija sava veida celmlauzis ceļā uz modernu visaptverošu izglītības sistēmu Eiropā. Otrkārt, Vidzemes evaņģēliski luteriskā garīdzniecība un vācu valdošā politiskā elite 19. gadsimta sākumā, ķeroties pie nopietnas un konsekventas politikas tautas izglītībā, atsaucās tieši uz veiksmīgo Prūsijas piemēru. Prūsijā 19. gadsimta pirmajā pusē izglītības koncepta formēšanās gaitā uzmanības lokā bija trīs lielas problēmas. Pirmā no tām bija tautskolas attīstība par patstāvīgu skolu tipu, kas aptvertu visus skolas vecuma bērnus. Otrs smaguma punkts tautskolu politikā bija tautskolas atdalīšana no baznīcas, un trešais lielais diskusiju priekšmets bija tautas izglītības mērķi un izglītības saturs tautskolās.⁵³

Atslēgas figūra ceļā uz šo problēmu atrisināšanu bija skolotājs. Bija iecerēts, ka skolotāju semināriem jāklūst par specifisku izglītības iestādi – patstāvīgu, valsts finansētu, ar pastāvīgām telpām, ar savu mācībspēku korpusu, saviem, pēc izlases komplektētiem audzēkņiem un funkcionālu mācību procesu.⁵⁴ Kā uzsvērts vācu skolu vēstures literatūrā, no 1820. līdz 1825. gadam jaunais tautskolu lietu gars (*Geist*) bija izplatījies viscaur Prūsijas valstī. Tautskolu lietu kodols bija semināri.⁵⁵ Skolotāja amatam bija jāklūst par patstāvīgu, no baznīcas amatiem atbrīvotu profesiju ar speciālu izglītību. Visu 19. gadsimta pirmo pusi Vidzemē skolotājs pa lielākai daļai vienlaikus bija arī baznīcas ķesteris, dažkārt arī pagasta rakstvedis.

Plašu skanējumu tā laika Eiropā bija iemantojis labi pazīstamā pedagoga Kristiāna Vilhelma Harniša (*Christian Wilhelm Harnisch*, 1787–1864) vadītais skolotāju seminārs Weisenfelsā (*Weissenfels*) Prūsijas provincē Saksijā-Anhaltē. Harnišs kļuva pazīstams kā Johana Heinriha Pestalocija (*Johann Heinrich Pestalozzi*, 1746–1827) pedagogijas ideju iedzīvinātājs Prūsijas izglītības sistēmā.

Sekojoj Pestalocija idejām, Harnišs vadījās no pārliecības, ka “tautskola ir sakne un pamatu pamats, no kura ir atkarīga visu citu skolu jēga un būtība”.⁵⁶ Vācu skolu vēstures pētnieki Saksiju-Anhalti mēdz dēvēt par *pedagoģisko provinci*.⁵⁷ Kā liecina Veisenfelsas semināra akti, kas glabājas Saksijas-Anhaltes zemes arhīva Merseburgas filiālē, laikā no 1817. līdz 1827. gadam un vēl arī 19. gadsimta 30. gados risinājās dzīva sarakste par semināra ēkas būvniecību, uzturēšanas un citiem finanšu jautājumiem, kā arī skolotāju komplektēšanu, skolotāju pārbaudījumiem un semināra mācību saturu.⁵⁸ Arhīva lietās saglabāties semināra mācību plāna uzmetums ļauj izveidot zināmu priekšstatu par idejām, kādas tika liktas pamatā Prūsijas tautskolu skolotāju izglītības konceptam. Plāna uzmetumā minēti tādi priekšmeti kā reliģija, vācu valoda, rēķināšana, ģeogrāfija, vēsture (*Naturgeschichte*), zooloģija un botānika, fizika, ķīmija, matemātika, mūzika (teorija un prakse), zīmēšana, lauksaimniecība, auglīkopība un dārzkopība, fiziskā kultūra.⁵⁹ Pateicoties jau pieminētā, tolaik vēl Valmieras mācītāja Valtera⁶⁰ ciešajiem kontaktiem ar Harnišu, tieši un netieši šīs idejas ienāca arī diskusijās par latviešu un igauņu zemnieku izglītību, un Valters bija tas, kurš stingri pastāvēja uz tautskolu skolotāju kā pamatu pamatu visai tautas izglītībai.

Ierosmi, kā jau pieminēts, deva 1834. gadā Valkā sanākusī pirmā Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas sinode. Muižniecības aprindās šī iniciatīva tika uztverta rezervēti. Iemesls tam bija Valtera priekšlikums piesaistīt centrālās varas finansējumu. Tā 1835. gada landtāgā landrāts Rennenkampfs norādīja, ka zemnieku skolu lietu pakļaušana “citām autoritātēm rada draudus Baltijas muižniecībai”.⁶¹ Landtāgs pieņēma lēmumu vērsties pie iekšlietu ministra ar lūgumu zemnieku skolu lietas atstāt vietējās muižniecības pārziņā un bez pēdējās ziņas neuzsākt nekādas darbības.⁶² Bažas vēl vairāk viesa birokrātiskās centralizācijas tendences Sanktpēterburgā 19. gadsimta 30. gadu vidū. Sevišķi tas izpaudās toreizējā cariskās Krievijas apgaismības ministra biedra un vēlāk ministra Sergeja Uvarova (*Sergei Semenovich Uvarov*, 1786–1855) plānos. Pēc Uvarova ieskatiem, bija jāpārskata Tēbatas mācību apgabalā pastāvošā kārtība, lai pakāpeniski tuvinātu Baltijas guberņas vienotam monarhistiskam garam (*postepenno go sblizheniia s dukhom monarkhicheskogo edinstva*).⁶³ Uvarova plāni neīstenojās,

taču viņa rosība radīja spriedzi, un tas jautājumu par tautskolotāju gatavošanu darīja jutīgāku un muižniecību piesardzīgāku.

Lēmums par skolotāju semināra atvēršanu Vidzemē beidzot tika pieņemts 1838. gada 28. jūnija landtāgā, un 1839. gada 11. jūnijā landrātu kolēģija deva piekrišanu semināra atvēršanai un nolēma tā vajadzībām ik gadus piešķirt 500 rubļus no Bruņniecības kases. Valters saņēma no Vidzemes landrātu kolēģijas rakstu, kurā bija apstiprināta nepieciešamība Vidzemē atvērt skolotāju semināru, uzdots Valteram gādāt par tā atvēršanu un izteikta pateicība par līdz šim izrādīto iniciatīvu. Tūlīt pēc tam Valters izplatīja oficiālu paziņojumu, ka 1839. gada 10. novembrī – Mārtiņa Lutera dienā Valmierā tiks atklāts Bruņniecības tautskolu skolotāju seminārs Vidzemes latviešu daļai, un aicināja visus, kam ir vēlšanās, pieteikties mācībām semināra klasē un gatavoties eksāmeniem. Arī igauņi, ja tie pietiekami labi zina vācu valodu, tika aicināti pieteikties.⁶⁴

Par semināra direktoru tika iecelts Jānis Cimze (1814–1881). Pēc Valtera iniciatīvas Cimze vēl 1836. gadā tika nosūtīts uz Prūsiju studijām Veisenfelsas skolotāju seminārā. Studijām nepieciešamos līdzekļus savāca mācītāju sinodēs. Saskaņā ar vienošanos starp Valteru un Harnišu Cimzem trīs gadu semināra kurss bija jāpabeidz divos gados, taču pēc Harniša piedāvājuma Cimze vēl gadu uzturējās Vācijā un devās studiju ceļojumā, kura mērķis bija iepazīties gan ar tautskolu, gan skolotāju semināru darbību citur Vācijā. Gadu bija paredzēts papildināt zināšanas Berlīnē pie Frīdriha Ādolda Diestervega (*Friedrich Adolph Diesterweg*, 1790–1866) un apgūt visu, kas Berlīnē “varēja būt interesants skolotājam”.⁶⁵ Lai iegūtu līdzekļus ceļojumam un trešajam studiju gadam, Valters vērsās pie tuva drauga landrāta Rennenkampfa. Ar Vidzemes bruņniecības landtāga atbalstu vajadzīgie līdzekļi tika atrasti.⁶⁶ 1840. gada 8. augustā Valters ziņojumā landrātu kolēģijai par semināra pirmā darba gada sekmēm rakstīja: “Cimze mācību vielas pasniegšanā ir sasniedzis vairāk, nekā es pats biju cerējis.”⁶⁷

Vienlaikus ar sagatavošanās darbiem semināra darba uzsākšanai Valteram nācās iesaistīties arī birokrātiskā sarakstē ar varas iestādēm, jo centrālā vara Sanktpēterburgā negribēja akceptēt mācību iestādi, kas nebija paredzēta 1819. gada likumā. Tikko bija uzņemti pirmie audzēkņi, Valters saņēma norādījumu no Vidzemes

ģenerālgubernatora kancelejas semināru slēgt. Valdībai bija iebildumi, ka seminārs ir atvērts nelikumīgi, ka tā direktors ir persona, kas skolotāja eksāmenu nav kārtojusi šajā valstī, un ka mācību priekšmetu sarakstā ir vācu valoda. 1840. gada 5. februārī tika saņemta iekšlietu ministra pavēle slēgt semināru.⁶⁸ 1840. gadā tika izplatīts paziņojums, ka seminārs ir slēgts. Risinājums tomēr tika atrasts. Valmieras, vēlāk Valkas skolotāju seminārs juridiski pastāvēja kā augstākā klase pie 1827. gadā atvērtās Valmieras draudzes skolas. No šejienes arī skolu vēstures literatūrā semināru nereti dēvē par ķesterskolu. Juridiski lietas bija nokārtotas.

Valters jau pieminētajā ziņojumā landrātu kolēģijai uzsvēra, ka Cimze ar retu centību ir ķēries pie sava amata pildīšanas.⁶⁹ Visai cildinoši par Cimzi atsaucās arī landrāts Bruinings. 1840. gadā revīzijas ziņojumā Bruinings rakstīja: “Cimzes personība rāda, ka viņš ir gaišu prātu, krietns, noteikts un lēnprātīgs vīrs. Kad šo vīru, bagāti apdāvinātu, redz darbojamies savā amatā, tad viņam nevar liegt visaugstāko cieņu.”⁷⁰ Pirmie seši audzēkņi beidza semināru 1843. gada maijā. Visi seši vēlāk nolika mājskolotāja eksāmenu Tērbatas Universitātē un tā ieguva atbrīvojumu no galvas naudas kronim un no karadienesta. Jaunajiem skolotājiem bija trīs gadi jākalpo Vidzemē par algu 100 rubļu naudā un brīvu uzturu.⁷¹

Tomēr diskusijas un dažādu viedokļu apmaiņa turpinājās. 1841. gadā Valters ziņoja Vidzemes landrātu kolēģijai un arī bruņniecības landtāgam par semināra darbību un ar bažām norādīja, ka 1841. gada kustības (*Bewegungen*), kur “ļaudis lielos baros vēlējās doties uz siltajām zemēm” (*in großen Scharen ins warme Land ziehen wollten*), tikai neizglītības un neizpratnes (*Bildung und Unverstand*) dēļ varēja pieņemt tādas apmērus.⁷² Satraukumu bija radījuši zemnieku nemieri un vēlme pārcelties uz Krievijas iekšējām guberņām cerībā saņemt zemi. 1842. gada februārī–martā sanāca ārkārtas Vidzemes bruņniecības landtāgs. Tika pieņemts lēmums Vidzemes igauņu daļā atvērt skolotāju semināru un Vidzemē zemkopības skolu par bruņniecības kases līdzekļiem. Kā redzams, viedoklis, ka skola un izglītība būs tās, kas pasargās no saimnieciskas un sociālas nestabilitātes, guva dzirdīgas ausis visaugstākajā varas līmenī. Kā bija teikts landtāga lēmumā, tas jādara, lai padarītu zemnieku kārtu dziļciltīgāku (*Veredlung*).⁷³ Nedalītas pārliecības par izvēlēta kursa pareizību gan nebija vēl visu 19. gadsimta piekto gadu

desmitu. Turpinājās diskusijas par semināra mācību programmu. Tika izteiktas šaubas par to, vai ir pareizi, ka seminārā mācību valoda ir vācu. Muižniecības aprindās aizvien izskanēja bažas par to, ka izglītība, ko semināristi iegūst, ir par plašu. Tā 1844. gada landtāgā landrāts Georgs Johans Frīdrihs Nolkens (*Georg Johann Friedrich von Nolcken*, 1789–1853), atbildot uz Valtera ziņojumā izteikto viedokli, ka seminārā mācību valodai būtu jābūt vācu, un priekšlikumu arī gubernas igauņu daļā atvērt skolotāju semināru, norādīja, ka tā seminārs novirzās no sava mērķa – “nacionālie zemnieku skolu skolotāji grib izglītoties un attālinās no savas kārtas, un tā ābolu vietā tiek izaudzināti firziķi”.⁷⁴

Vidzemes civilgubernators Heinrihs Magnuss Vilhelms Esens (*Heinrich Magnus Wilhelm von Essen*, 1796–1869) savukārt atskaitē par 1847. gadu Iekšlietu ministrijai Sanktpēterburgā rakstīja, ka, lai sagatavotu skolotājus pagasta skolām, pietiktu, ja šim nolūkam reorganizētu draudzes skolas. Pēc gubernatora ieskatiem, “sabiedriskai un mājas dzīvei grāmatu gudrība un tādu priekšmetu zināšana, kas neietilpst to [zemnieku] ideju lokā, ir ja ne kaitīgi, tad vismaz nevajadzīgi”.⁷⁵

Valtera darbība semināra virsvadībā turpinājās līdz 1844. gadam, kad ar landtāga lēmumu tika iedibināts skolu padomnieka amats (*Schulrath*). Tad virsvadību pārņēma pirmais Vidzemes skolu padomnieks Ulmanis. Ulmanis, tāpat kā Valters un Bruinings, pārstāvēja to vācu valdošās politiskās elites un evaņģēliski luteriskās garīdzniecības daļu, kura stingri turējās pie pārliecības, ka Vidzemes saimnieciskās un sociālās nākotnes vīzija nav iedomājama bez zemnieku kārtas izglītošanas un muižniecības humāns pienākums ir gādāt par zemnieku kārtas izglītošanu. 19. gadsimta 50. gados pārsvaru guva konservatīvi noskaņotā muižniecības daļa un aktivitātes apsīka, taču 60. gadu pirmajā pusē diskusijas atsākās no jauna.

Neraugoties uz birokrātiskiem sarežģījumiem un šaubām par izvēlēto ceļu zemnieku izglītībā, J. Cimzes Valmieras–Valkas skolotāju seminārs darbu veiksmīgi turpināja līdz 1890. gadam. Tā darbības gados seminārā ir mācījušies 479 audzēkņi, no tiem 308 ir strādājuši par skolotājiem.⁷⁶ Veidojās profesionāli izglītotu skolotāju paaudze, kas bija drošs pamats latviešu tautskolu pastāvēšanai.

SECINĀJUMI

Reformu politika Krievijas impērijā 19. gadsimta sākumā bija viens no impulsiem, kas rosināja Vidzemes muižniecību pievērsties zemnieku kārtas izglītošanas jautājumiem. Tie kļuva neatliekami, gatavojot izmaiņas agrārājās attiecībās. Lai arī vēl 18. gadsimta gaitā Vidzemes muižniecība ne reizi mēģināja nopietni pievērsties zemnieku izglītošanai, likuma spēku zemnieku izglītību regulējošas normas pirmo reizi ieguva ar 1819. gada Vidzemes zemnieku likumu. 1819. gada skolu likumi, protams, atspoguļoja tā laika sociālo nevienlīdzību sabiedrībā, taču mēģinājums definēt zināmus ietvarus zemākajai izglītības pakāpei vēstīja par gatavību strukturēt šos jautājumus un piešķirt tiem obligātu un neatgriezenisku raksturu. Tas bija solis uz sabiedrības zemākās kārtas – ziemnieku izglītības institucionalizāciju. Taču tautas izglītības sistēma veidojās kā noslēgta un paredzēta tikai zemnieku kārtas izglītošanai. Tā nebija pēctecīga un neiekļāvās vienotā izglītības telpā. Tādēļ to īsti nevar salīdzināt nedz ar zemākās pakāpes skolām pilsētās, nedz arī ar vācu iedzīvotājiem domātajām zemākās pakāpes skolām. Tās bija atšķirīgi pārraudzītas un atšķirīgi finansētas. To pārraudzība nebija muižniecības iestāžu ziņā. 1819. gada likumā noteiktā kārtība tautskolas nodeva pilnīgā muižniecības pārraudzībā un mācītāju kontrolē.

Spraigās diskusijas muižniecības un garīdzniecības forumos un gadsimta pirmās puses periodiskajos izdevumos apstiprina tēzi par to, ka iedomātais agrāro attiecību modelis pēc dzimtbūšanas atcelšanas ietvēra arī zemnieku kārtas izglītošanu, saistot to kā ar muižniecības, tā ar zemniecības saimnieciskajām interesēm.

Tomēr skolu statistika neliecina par būtiskām izmaiņām 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos. Pēc baznīcas vēsturnieka Ludviga Adamoviča (1884–1943) apkopotajiem datiem, Vidzemes latviešu daļā 1819. gadā ir bijušas 15 draudzes skolas (vēl vecā parauga draudzes skolas pie baznīcām) ar 341 skolēnu, 83 pagasta skolas ar 1900 skolēniem un 39 000 bērni ir apguvuši zināšanas mājniecībā. 1844./45. gadā minēti šādi skaitļi – 58 draudzes skolas ar 925 skolēniem, 57 pagasta skolas ar 1000 skolēniem un ar 60 000 skolas vecuma bērniem mājniecībā.⁷⁷ Pagastskolu skaita samazināšanās visticamāk ir saistīta ar to, ka pēc dzimtbūšanas atcel-

šanas zemi, uz kuras atradās vecās muižu skolas, muižnieki pievienoja muižas zemei un skolu ēkas, kas bija bēdīgā stāvoklī, nojauca. Tomēr skolu un skolēnu skaita dinamikai izsekot faktiski ir neiespējami, jo dati ir ņemti no dažādiem avotiem un dažādi grupēti. Arī Adamovičs norāda uz to, ka skaitļi dažādos avotos atšķiras. 1847. gadā Vidzemes civilgubernators Esens ziņojumā (kas balstīts uz aprīņa skolu valžu savāktajām un virsvaldes apkopotajām ziņām) Tautas apgaismības ministrijai norādīja, ka, lai nodrošinātu iespēju visiem zemnieku bērniem apmeklēt skolas, to skaits ir jāpalielina četras reizes.⁷⁸

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vairāk sk.: Toms Ķikuts (2019). Latvija Krievijas impērijas sastāvā: Tradīcijas, pārvērtības 18.–19. gadsimtā. No: *Varas Latvijā no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij: Esejas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 66.–188. lpp.
- ² Vairāk sk.: Juhan Kahk (1999). *Bauer und Baron im Baltikum: Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema "Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen"*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- ³ Andrejs Vičs (1926, 1994). *Latviešu skolu vēsture*. Otrā grāmata: Kurzeme no 1800. līdz 1885. g. Rīga: Zvaigzne ABC; Andrejs Vičs (1928). *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata: Vidzeme no 1800.–1885. gadam. Rīga: R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļas izdevums; Jānis Kriškāns (1972). *Latvijas skolas*. 1. sēj.: Tautskolu vēsture no 13. gs. līdz 1905. gadam. Aijovas Veiverlija: Latvju grāmata.
- ⁴ Arvids Salmiņš, Jāzeps Lozda (1982). *Latviešu skola kapitālisma intensīvas attīstības un proletariāta veidošanās laikā*: Māc. līdz. Rīga: LVU; Arvids Salmiņš (1980). *Latvijas skolu izveidošanās un attīstība feodālisma posmā*: Mācību līdzeklis pedagoģisko augstskolu studentiem. Rīga: Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte; Leonid Zhukov (1980). *Podgotovka narodnykh uchitelei v Lifliandskoi i Kurliandskoi guberniiakh v epokhu kapitalizma*: Uchebnoe posobie dlja studentov pedagogičeskikh vuzov. Rīga: Latviiskii Gosudarstvennyi universitet P. Stuchki; Milda Drīzule (1967). *Latvijas skolu vēsture (lekciju konspekti)*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte; Jānis Ruberts, Jānis Rudzītis (red.) (1976). *Latvijas skolu un pedagoģijas vēstures problēmas*: Zin. raksti. Rīga: LPSR IM Pedagoģijas zinātniskās pētniecības institūts.
- ⁵ Alfrēds Staris, Vladimirs Ūšiņš (2007). *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga: RaKa; Zane Āķīte (2013). *Vācbaltu sociālpolitiskās intereses latviešu skolotāju izglītībā Vidzemē un Kurzemē (1802–1856)*. Promocijas darbs doktora zinātniskā grāda iegūšanai, apakšnozare: pedagoģijas vēsture. Rīga: Latvijas Universitāte.

- ⁶ Vija Daukšte (1997). "Die Geschichte des livländischen Volksschulwesens" von Johann Heinrich Guleke im Gesamtbild der lettischen Schulgeschichte. In: Johann Heinrich Guleke. *Geschichte des livländischen Volksschulwesens*. Herausgegeben von Detlef Kühn und Vija Daukšte. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk. J. H. Gulekes darbs uzrakstīts laika posmā no 1872. līdz 1889. gadam, kad Guleke bija bruņniecības iecelts Vidzemes skolu padomnieks. Manuskripts līdz tā publikācijai 1997. gadā glabājās Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Turpmāk atsaucēs: Guleke. *Geschichte*.
- ⁷ Vairāk sk.: *Očerki istorii shkoly i pedagogicheskoj mysli narodov SSSR: XVIII v. – pervaja polovina XIX v.* (1973). Moskva: Pedagogika, s. 198.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ Guleke. *Geschichte*, S. 39.
- ¹⁰ *Plan zur Errichtung der Parochialschulen im Bezirk Dorpatschen Universität in Hinsicht auf die Hauptgegenstände und die Organisation derselben* (1805). Dorpat.
- ¹¹ Achim Leschinsky, Peter Martin Roeder (1976). *Schule im historischen Prozess: zum Wechselverhältnis von institutioneller Erziehung und gesellschaftlichen Entwicklung*. Stuttgart: Ernst Klett, S. 435.
- ¹² *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii* (turpmāk: PSZ) (1830). Sobr. I, t. 34, p. 27024, § 60; Sobr. I, t. 36, p. 27735, §§ 516, 517, 518, 519.
- ¹³ Vairāk sk.: Gert von Pistoohlkors (Hg.) (1994). *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder*. Berlin: Siedler, S. 266–435; Ulrike Plath (2011). *Esten und Deutsche in den baltischen Provinzen Russlands: Fremdheitskonstruktionen, Lebenswelten, Kolonialphantasien 1750–1850*. Wiesbaden: Harrassowitz; Julius Eckardt (1869). *Die baltischen Provinzen Rußlands: politische und culturgeschichtliche Aufsätze*. Leipzig: Duncker & Humblot; Michael Haltzel (1977). *Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Russlands: ein Beitrag zur Geschichte der russischen Unifizierungspolitik 1855–1905*. Marburg (Lahn): J. G. Herder-Institut; Maksims Duhanovs (1986). *Baltijas muižniecība laikmetu maiņā: Baltijas muižniecības politika 19. gs. 50.–70. gados un tās apoloģētiskās historiogrāfijas kritika*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁴ *Sbornik postanovlenii po Ministerstvu narodnogo prosveshcheniia* (1864). Sankt-Peterburg. Tom I, Otdelenie I, Polozhenie 1058.
- ¹⁵ Guleke. *Geschichte*, S. 38.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Karl Gottlob Sonntag (1824–1825). Übersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen. In: *Neues Museum der teutschen Provinzen Russlands*. Herausgegeben von Carl Eduard Raupach. Bd. 1, H. 2. Dorpat: J. C. Schünmann, S. 22.
- ¹⁸ Alexander von Tobien (1925). *Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus*. Bd. I. Riga: Löffler, S. 239, 241.
- ¹⁹ Turpat, 242. lpp.

- ²⁰ Turpat.
- ²¹ PSZ, §§ 516, 517, 518, 519; *Likumi Vidzemes zemniekiem doti* (1820). Mitau, 154.–164. lpp.
- ²² *Likumi Vidzemes zemniekiem*, 516., 517. §§, 154.–161. lpp.
- ²³ Turpat, 516. §, 154. lpp.
- ²⁴ Turpat, 517. §, 158. lpp.
- ²⁵ Turpat, 516. §, 155., 157. lpp.; 517. §, 160. lpp.; 518. §, 162.–164. lpp.
- ²⁶ Turpat, 516. §, 158. lpp.; 517. §, 158., 160. lpp.
- ²⁷ Turpat, 516. §, 154. lpp., 517. §, 159. lpp.
- ²⁸ Turpat, 516. §, 155. lpp.; 517. §, 158. lpp.
- ²⁹ *Tautas izglītība un pedagogiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam* (1987). Rīga: Zinātne, 82., 83. lpp.
- ³⁰ Tobien. *Die livländische Ritterschaft*, S. 241.
- ³¹ K. K. Ulmaņa ziņojums par skolu stāvokli Vidzemē [vācu val.] 1835. gada Sinodē. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 214–2–275, 227.–248. lp.
- ³² Guleke. *Geschichte*, S. 39.
- ³³ Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 354. lpp.
- ³⁴ Guleke. *Geschichte*, S. 40.
- ³⁵ *Gesetz für die Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland* (1901). Reval: Franz Kluge, Art 440 (322), S. 43–44.
- ³⁶ Guleke. *Geschichte*, S. 44.
- ³⁷ *Protokolle der Livländischen Provinzial-Synoden in den Jahren 1834 bis 1841* (1862). Rīga: Müllersche Buchdruckerei, S. 4–5.
- ³⁸ Turpat, 13. lpp.
- ³⁹ Bericht über den Zustand des Volksunterrichts in Provinz Livland, nebst Vorschlägen uz einiger genügenden Volksschulen (1835). LNA-LVVA, 214–2–275, 235. lp.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Carl Christian Peterson (1898). *Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge 1839–1890*. Rīga: In Kommission bei Jonck und Poliewsky, S. 3–4.
- ⁴² LNA-LVVA, 214–2–274, 103. lp.
- ⁴³ Turpat.
- ⁴⁴ Turpat, 275., 240.–241. lp.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ LNA-LVVA, 214–2–275, 173.–174., 183. lp. Vairāk sk.: Vija Daukšte (1998). Die Idee der Volksschule und der Bildung der Bauern in den livländischen Landtagen der 30er und 40er Jahre des 19. Jahrhunderts. In: Hans-Jürgen Bömelsburg, Beate Eschment (Hg.). *Der Fremde im Dorf: Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, S. 43–62.
- ⁴⁷ LNA-LVVA, 1–898, 44. lp.
- ⁴⁸ August von Bock. Volksschulen. *Das Inland*, 1840, Nr. 2.

- ⁴⁹ *Latviešu Avīzes*, 1841, Nr. 52; 1844, Nr. 8, 43.
- ⁵⁰ Turpat.
- ⁵¹ Alexander von Bruiningk. Einige Mitteilungen über das Landvolkschulwesen in Livland. *Das Inland*, 1845, Nr. 40.
- ⁵² Pauls Daija (2016). Vēsture un atmiņa tautas apgaismības literatūrā: Kurzemes un Vidzemes kalendāri (1762–1822). No: *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 87. lpp.
- ⁵³ Anita Mächler (1980). Aspekte der Volksschulpolitik in Preussen im 19. Jahrhundert. Ein Überblick über wichtige gesetzliche Grundlagen im Hinblick auf ausgewählte Gesichtspunkte. In: Peter Baumgart (Hg.). *Bildungspolitik in Preussen zur Zeit der des Kaiserreichs* (Preussen in der Geschichte, Bd. 1). Stuttgart: Klett-Cotta, S. 224.
- ⁵⁴ Michael Sauer (1998). *Vom "Schulehalten" zum Unterricht: Preussische Volksschule im 19. Jahrhundert* (Studien und Dokumentationen zur deutschen Bildungsgeschichte, Bd. 69). Köln: Böhlau, S. 60.
- ⁵⁵ Turpat, 62. lpp.
- ⁵⁶ Annemarie Haase (1991). Bildungswesen. Sachsen-Anhalt. In: Herman Heckman (Hg.). *Historische Landeskunde Mitteldeutschlands, Sachsen*. Würzburg: Weidlich, S. 195.
- ⁵⁷ Turpat.
- ⁵⁸ Veisenfelsas skolotāju semināra stundu plāni [vācu val.] (1840). *Landesarchiv Sachsen-Anhalt. Abteilung Merseburg* (turpmāk: LHASA, MER), C 48 II a, Nr. 3564, XIII.
- ⁵⁹ Turpat, C 48 II b, Nr. 2056. Bd. II, S. 58–68; C 48 I a, Nr. 192, Bd. II.
- ⁶⁰ Vairāk sk.: Vija Daukšte (2009). Ferdinands Valters: Dzīve un darbība Vidzemes evaņģēliski-luteriskajā baznīcā. No: *Vidzeme, baznīca, sabiedrība laikmetu maiņā*. Valmiera: Vidzemes Augstskola, 104.–114. lpp.
- ⁶¹ LNA-LVVA, 214–2–274, 103. lp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ S. Uvarova ziņojums caram Nikolajam I [krievu. val.], 07.06.1838. *Krievijas Valsts vēstures arhīvs Pēterburgā* (turpmāk: KVVA-Pb), 733–10–126, 4. lp.
- ⁶⁴ Guleke. *Geschichte*, S. 51; Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 136. lpp.
- ⁶⁵ Julius Walter (1891). *Bischof Dr. Ferdinand Walter, weil. General-superintendent von Livland*. Leipzig: Duncker & Humblot, S. 142–144.
- ⁶⁶ Turpat; Guleke. *Geschichte*, S. 51.
- ⁶⁷ Guleke. *Geschichte*, S. 53.
- ⁶⁸ Turpat, 51.–54. lpp.; Peterson. *Das ritterschaftliche*, S. 15; Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 141.–143. lpp.
- ⁶⁹ Guleke. *Geschichte*, S. 54.
- ⁷⁰ Vičs. *Latviešu skolu vēsture*. Trešā grāmata, 143. lpp.
- ⁷¹ Turpat, 150.–151. lpp.
- ⁷² Guleke. *Geschichte*, S. 55.

- ⁷³ KVVA-Pb, 1284–27–102, 110. –132. lp. Sk. arī LNA-LVVA, 5759–2–401, 16.–17. lp. (Auszug aus den Beschlüssen des Landtages 1842. In Betreff den bäuerlichen Verhältnissen in Livland in moralischen und intellektuellen Beziehung...) Iecerētais seminārs un zemkopības skola netika atvērta.
- ⁷⁴ Heinrich Thimme (1938). *Kirche und nationale Frage in Livland während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: der Pastor und Generalsuperintendent Ferdinand Walter un seine Zeit*. Königsberg (Pr) und Berlin W. 35: Ost-Europa-Verlag, S. 47–48.
- ⁷⁵ M. Esena atskaite par 1847. gadu [vācu val.] (1848). KVVA-Pb, 1281–4–47, 49. lp.
- ⁷⁶ Peterson. *Das ritterschaftliche*, S. 176–259.
- ⁷⁷ Ludvigs Adamovičs (1947). *Dzimtenes baznīcas vēsture*. Detmolda: Pēteris Mantnieks, Edgars Ķiploks, 67.–68. lpp.
- ⁷⁸ KVVA-Pb, 1281–4–366, 65. lp.

FROM A SERF TO A TEACHER: THE ABOLITION OF SERFDOM IN THE GOVERNORATE OF LIVONIA AND PEASANT EDUCATION

Vija Daukšte

Dr. hist., senior researcher, National Library of Latvia.

Research interests: the history of Latvian schools and the school policy of Baltic German landlords in the 19th century.

The paper discusses the ideas of reforms of peasant schools and education in the Russian Empire in general and its Baltic governorates in particular in the early 19th century, the evolution of the peasant education policy of the local Baltic German elite and its implementation in the school legislation. The focus rests on different views on the school issue within the ruling circles as well as on efforts to define the goals and determine the content of education targeted at the peasant class. The paper offers a detailed case study of the situation in the Governorate of Livonia. Chronologically, the article covers the first decades of the 19th century, until the mid-1840s. The study is based on critical analysis and interpretation of both the unpublished and published sources of history. In the course of research, the author has also performed a critical interpretation of the published studies of the history of schools and education and, in particular, school policy. The research findings allow drawing the conclusion that in the first half of the 19th century there formed the school policy of the ruling elite of Livonian landlords that laid foundations for the system of peasant education and for educational content that was in line with the perception and practice of European countries. The school

legislation and literature state that the peasant education system with two-level schools – civil parish school (*Gemeindeschule*) and parish schools (*Parochialschule*) – were included in a single notion of elementary school (*tautskola*). The contribution of the part of the Baltic German elite and evangelical Lutheran clergy, who understood the economic and social developments and changes in society of the epoch, in the establishment and development of the Latvian elementary school system is indisputable. It was the basis on which the first generation of Latvian intelligentsia developed in the course of the 19th century, which in turn contributed to the formation of a cultural nation.

Key words: school legislation, peasant schools and education, school policy, preparation of peasant school teachers.

Summary

More than 200 years have passed since the abolition of serfdom in the territory of present-day Latvia and Estonia, then the Baltic governorates or the so-called Baltic provinces of the tsarist Russian Empire – Estonia, Livonia and Courland, an event that dictated the further economic, social, cultural, national and in a sense also political development of all of these provinces. The new agrarian legislation not only introduced new agrarian relations in the countryside of Latvia and Estonia, but also included an extensive regulation of peasant schools and education. The laws of 1816, 1817 and 1819 created a new foundation for further development of the system of the lowest level of education.

The paper examines the ideas for reforms of peasant schools and education in the Russian Empire in general and its Baltic governorates in particular in the early 19th century, the evolution of the peasant education policy of the local Baltic German elite and its implementation in the school legislation. The focus rests on different views on the school issue within the ruling circles as well as on efforts to define the goals and determine the content of education targeted at the peasant class. The paper offers a detailed case study of the situation in the Governorate of Livonia. Chronologically, the paper covers the first decades of the century until the mid-1840s. The study is based on a critical analysis and interpretation of both published and unpublished historical sources. In the course of research, the author has also critically evaluated the so far published studies on the history of schools and education and especially on school policy. The research findings allow drawing the conclusion that in the first half of the 19th century there formed the school policy of the ruling elite of Livonian landlords that laid foundations for the system of peasant education and for educational content that was in line with the perception and practice of European countries. As a result, the development of

an educated Latvian society and Latvian intellectual circles, including peasant school teachers was promoted.

The political processes and intellectual trends, which dictated the dynamic development of Latin Europe in the 19th century, also affected the Russian Empire, including its Baltic governorates. In 1802, the administration of Tsar Alexander I (1801-1825) embarked on a course towards liberal reforms. The intention was to create a unitary education system throughout the Empire, from elementary schools to universities, with a single, centralised administration. Following the practice of the Europe of the Modern Period, the Russian Empire set off on the path towards the development of a national education system. To carry out the plan, there were set up six education regions with a university in the centre of each of them and school matters were placed under the authority of universities. The Baltic governorates – Livonia, Courland and Estonia – were included in Dorpat (mod. Tartu) education region and subjugated to the newly opened Dorpat University. The School Committee of Dorpat education region under the leadership of the rector of the university Georg Friedrich Parrot (1802-1826) elaborated a *Regulation on Parish Schools in Dorpat Education Region*. In 1805, it was approved by the Minister for the Enlightenment of the People. However, the regulation was never put into effect. The imperial legislative initiative was interrupted by the conservative disposition in the ruling circles and later by war with Napoleon's France.

The Livonian landlords raised these issues anew in the second decade of the 19th century when the focus was on the need for new agrarian relations. Articles 516 and 517 of the Livonian Peasant Law established a new procedure for the setting up, running and administration of peasant schools. The law also defined school calendar and the content of education. The law required that in the Governorate of Livonia per each 500 male souls there be opened one civil parish school (*Gemeindeschule*) and per 2000 souls of both sexes – one parish school (*Parochialschule*). Civil parish schools were mainly meant for the children of poor peasants in order to prepare them for religious confirmation. The content of education was adapted to the purpose: reading, recital of catechism and singing of church songs. Parish schools, being the highest-level elementary schools, were meant for the children of well-off farm owners and their content of education also included sciences such as history and geography. The graduates from the parish schools were to become civil parish clerks or teachers at civil parish schools. The school laws of 1819 should be seen as a positive step that drew the understanding of the need for the education of peasants closer to the practice that was generally recognised in the European countries at the turn of the 18th-19th centuries. These

issues remained on the agenda of the Baltic German political elite for the whole century until the beginning of Russification in the 1880s.

After 1819, school issues came into the focus of the church synods of the Livonian Evangelical Lutheran Church and the Diets (*Landtags*) of Livonian landlords. The discussions centred on issues pertaining to the content and goal of education appropriate for the peasant class. Discussions were also taking place in the public space through press publications. The most active participants were *Das Inland*, which was issued in Dorpat, and *Latviešu Avīzes*, which was targeted at the Latvian reader. The clash of opinion pronouncedly revealed the wish of the conservative wing consisting of landlords and clergy to limit the content of peasant education as much as possible because, in their view, education should not be allowed to alienate peasants from their social class and its traditional working environment. The liberally minded representatives held an opposite view: that the welfare and economic progress of the entire country depended on the welfare and education of peasants. Gradually there emerged an understanding that modern, market-oriented agriculture created a need not only for strong manor farms but also for strong peasant farms and motivated peasants. The discussions testified to a gradual change of opinion. While in the 18th century the Enlightenment ideal in the Governorate of Livonia had been a civilised (*Veredlung*), happy and well-off peasant – serf, to be achieved by the education of peasants, now a new ideal emerged: an educated, civilized and economically skilled peasant who is loyal to the existing system and free from serfdom relations.

Following the example set by the German lands, Prussia in particular, in the 1830s the idea that the teacher's job should be sovereign and requires special preparedness gradually received an increasing amount of attention. After prolonged discussions, a landlords'-sponsored seminary for teachers of peasant schools of the Latvian part of the Governorate of Livonia was opened in Wolmar (mod. Valmiera) on M. Luther's Day, 10 November 1839, and an appeal was issued for everyone who might be interested to apply for studies and to prepare for exams. The Estonians with sufficient German language skills were also invited to apply. Under the leadership of J. Cimze, the Valmiera-Valka Teachers' Seminary operated successfully until 1890. During this time, 479 students received instruction in the Valmiera-Valka J. Cimze's Teachers' Seminary. 308 of them subsequently worked as teachers.

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJS – SPĀNIJAS PILSOŅU KARA (1936–1939) DALĪBNIKIS: RAKSTNIEKA ŽANA GRĪVAS (FOLMAŅA) PIEMĒRS*

Ginta Ieva Bikše

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures doktora studiju doktorante; zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.

Promocijas darba tēma: Spānijas pilsoņu kara (1936–1939) starptautiskā dimensija: Latvijas un latviešu faktors.

Spānijas pilsoņu karā Latvija bija neitrāla valsts, tomēr vairāk nekā 100 Latvijas pilsoņi piedalījās šajā konfliktā. Daļa šo dalībnieku bija Latvijā nelegālo komunistisko organizāciju biedri, tostarp arī Latvijas Komunistiskās partijas biedrs, pēc Otrā pasaules kara popularitāti guvušais padomju rakstnieks Žanis Grīva (Folmanis), kurš izmantoja Spānijā piedzīvotos notikumus literāro sižetu veidošanā. Raksta mērķis ir analizēt Ž. Grīvas (Folmaņa) darbību Spānijas pilsoņu karā un ar to saistītās norisēs. Aplūkots viņa nokļūšanas veids Spānijā, padziļināti raksturota vienība, kurā Ž. Grīva (Folmanis) bija iedalīts, kā arī analizēta viņa iesaiste Spānijas pilsoņu kara kaujās un Spānijas atstāšana.

Atslēgas vārdi: Spānijas pilsoņu karš, Latvijas pilsoņi Spānijas pilsoņu karā, Žanis Grīva, internēto nometnes Francijā.

Pēc Spānijas Republikas nodibināšanas 1931. gada 14. aprīlī Spānijas ilgstošās iekšpolitiskās problēmas saasinājās, pie varas esošajām partijām nespējot rast piemērotus risinājumus un dažādām radikālām ideoloģijām, tostarp anarhosindikālismam,¹

* Raksts sagatavots LU LVI īstenotā VPP projekta Nr. VPP-IZM-2018/1-0018 "Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktos" ietvaros.

anarhismam,² komunismam, kā arī galēji labējiem uzskatiem strauji gūstot popularitāti iedzīvotāju vidū. Labējo politisko ideoloģiju atbalstītāji Spānijā 1936. gada 18. jūlijā īstenoja vairākas militāras operācijas, kuru mērķis bija veikt militāru apvērsumu. Tā organizētājiem izdevās pakļaut tikai daļu Spānijas teritorijas, turklāt lielajās pilsētās – Madridē, Barselonā, Valensijā, kā arī industriāli attīstītajā Katalonijā Spānijas Republikas valdības atbalstītāji pretojās. Daļēji neveiksmīgais militārais apvērsums Spānijā izraisīja ilgstošu un nežēlīgu pilsoņu karu. Spānijas Republikas valdības atbalstītāju (turpmāk – republikāņi) vidū bija gan komunisti, anarhisti un anarhosindikālisti, gan liberālo partiju pārstāvji, savukārt militārā apvērsuma organizētājus (turpmāk – frankisti) atbalstīja karlisti,³ labējās partijas un to simpatizētāji, falangisti⁴ un Spānijas Katoļu baznīca.⁵ Faktiski Spānijas pilsoņu karš bija viens no nozīmīgākajiem konfliktiem starp Pirmo un Otro pasaules karu, un tam bija globāls raksturs. Spānijā Vācija izmēģināja ieročus un militārās stratēģijas, kas vēlāk tai noderēja Otrajā pasaules karā.⁶

Aplūkojot Latvijas nostāju Spānijas pilsoņu karā, jāatzīmē, ka 1935. gada vasarā Latvijas 2. sūtņu konferencē kā viena no iespējām garantēt valsts drošību tika izvērtēta pastāvīgā neitralitāte.⁷ Likumsakarīgi 1936. gada augustā Latvija pievienojās Francijas priekšlikumam neiejaukties konfliktā Spānijā, kļūstot par vienu no 27 Eiropas valstīm, kas nevēlējās iesaistīties pilsoņu karā un to izvērst starptautiskā konfliktā. 1936. gada septembrī Londonā darbu sāka Neiejaukšanās komisija (*International Committee for the Application of the Agreement Regarding Non-Intervention in Spain*, saīsināti *the Non-Intervention Committee*), kuras mērķis bija kontrolēt neiejaukšanās ievērošanu un kurai Spānijas jautājumu deleģēja risināt arī Tautu Savienība.⁸

Vairākas valstis, tostarp Itālija un Vācija, vienošanos par neiejaukšanos neievēroja un atbalstīja nemierniekus, kas deva iemeslu Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai (PSRS) lemt par labu republikāņu atbalstam. Ar PSRS kontrolētās Komunistiskās Internacionāles 1936. gada 18. septembra lēmumu tika aizsākta ārvalstu brīvprātīgo vervēšana un Internacionālo brigāžu veidošana.⁹ Ārzemnieki karoja gan republikāņu, gan frankistu pusē, kas motivēja Neiejaukšanās komisiju 1937. gada februārī pieņemt aizliegumu tās dalībvalstu pilsoņiem karot Spānijā.¹⁰

Latvijas Ministru kabinets rīkojumu par aizliegumu Latvijas pilsoņiem pievienoties dienestam kādā no karojošajām pusēm Spānijā pieņēma 1937. gada 23. februārī. Tā pārkāpējiem bija paredzēts sods.¹¹ Tomēr kopumā vairāk nekā 100 Latvijas pilsoņi piedalījās Spānijas pilsoņu karā, Spānijā nokļūstot gan pirms, gan pēc oficiālā Ministru kabineta aizlieguma pieņemšanas.¹² Teju visi Latvijas brīvprātīgie konfliktā atbalstīja republikāņus.¹³ Atsevišķi pieminama un pētāma būtu latviešu – PSRS padomnieku iesaiste Spānijas pilsoņu karā.¹⁴ Ņemot vērā, ka Spānijas pilsoņu karā liela loma bija dažādām ideoloģijām, daļa Latvijas brīvprātīgo bija nelegālo komunistisko organizāciju – Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) vai Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības (LKJS) – biedri.¹⁵

Historiogrāfijā plaši aplūkotas Internacionālās brigādes un dažādu tautību pārstāvju iesaiste Spānijas pilsoņu karā,¹⁶ tomēr latviešu un Latvijas pilsoņu iesaiste vēl būtu padziļināti pētāma. Viens no Latvijas sabiedrībā vispopulārākajiem un viszināmākajiem Spānijas pilsoņu kara dalībniekiem, kurš daļēji savu atpazīstamību saglabā arī mūsdienās, bija Žanis Folmanis (1910–1982). Viņš ievērojamu atzinību literārajā darbībā ieguva pēc Otrā pasaules kara, izmantojot pseidonīmu Žanis Grīva. Stāstos un novelēs Ž. Grīva (Folmanis) bieži aplūkoja ar Spānijas pilsoņu karu saistītas tēmas, nereti ierosmes gūstot no paša piedzīvotā šajā konfliktā.¹⁷ Viņa darbi tulkoti daudzās valodās un guvuši laikabiedru atzinību.¹⁸ Literatūrzinātniece Anda Plēsuma rakstīja: “Žaņa Grīvas daiļrades metode ir sociālistiskā reālisma metode, viņa dzīves skatījums allaž bijis partejisks, atbilstošs marksistiskajam pasaules uzskatam.”¹⁹ Ž. Grīvas (Folmaņa) darbi, kuros ietverti Spānijas pilsoņu kara notikumi, bija padomju ideoloģijai derīgu māksliniecisko paņēmieni piesātināti. Savukārt, neskatoties uz rakstnieka atpazīstamību, par viņa pieredzi Spānijas pilsoņu karā līdz šim ir maz pētījumu.²⁰ Tāpat salīdzinoši maz Latvijas historiogrāfijā zināms par militāro vienību, kurā Ž. Grīva (Folmanis) karoja Spānijā. Raksta mērķis ir analizēt Žaņa Grīvas (Folmaņa) darbību Spānijas pilsoņu karā un ar to saistītajās norisēs. Raksta avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva Ž. Grīvas (Grīva Žanis (Žanis Folmanis) (1910–1982), rakstnieks) fonda lietas, kuras satur rakstnieka atmiņas par dalību šajā konfliktā, kā arī Ž. Grīvas (Folmaņa)

publicētās atmiņas. Savukārt, lai sniegtu plašāku skatījumu uz Ž. Grīvas (Folmaņa) darbību, izmantotas citu Spānijas pilsoņu kara dalībnieku publicētās atmiņas, kā arī digitalizētie Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva Spānijas republikāniskās armijas Internacionālo brigāžu fonda (545.) materiāli, kas sniedz nozīmīgu informāciju par militāro vienību (tās sastāvu, tehnisko nodrošinājumu, iesaisti karadarbībā, ikdienas dzīvi), kurā karoja Ž. Grīva (Folmanis). Šo avotu kontekstualizācijā izmantoti ārvalstu vēsturieku pētījumi.

NOKĻŪŠANA SPĀNIJĀ UN MILITĀRĀS APMĀCĪBAS

Ž. Grīva (Folmanis) atmiņās rakstīja, ka viņam interese doties uz Spāniju bijusi jau 1936. gada rudenī, tomēr LKP atļauju braucienam uz Spāniju viņš saņēma vien 1937. gada marta beigās.²¹ Tobrīd 26 gadus vecais, neprecētais vīrietis bija “Ernst Plates” tipogrāfijas strādnieks ar zināmu pieredzi komunistiskajā darbībā. Ž. Grīva (Folmanis) bija organizējis 2. arodskolas streiku, slepeni iespiedis nelegālus izdevumus, tostarp ziedojumu grāmatiņas Spānijas Republikai.²² Kopš 1934. gada viņš bija LKP biedrs, bet 1935. gada sākumā tika iesaistīts arestēts aizdomās par komunistisku ideju atbalstīšanu.²³

Gatavojoties izbraukšanai uz Spāniju, kopā ar skolas biedru Jāni Beniķi Ž. Grīva (Folmanis) apguva autovadīšanas prasmes, kā arī iesniedza lūgumu saņemt ārzemju pasi. Maldinot drošības iestādes, kā iemeslu izbraukšanai no Latvijas Ž. Grīva (Folmanis) minēja vēlmi apmeklēt Pasaules izstādi Parīzē. Viņam izsniegtā pase nebija derīga ieceļošanai Spānijā.²⁴ Ar dalību Pasaules izstādē Parīzē nepieciešamību izbraukt no Latvijas pamatoja arī vairāki citi Latvijas brīvprātīgie Spānijas pilsoņu karā.²⁵

Saņēmis draugu palīdzību piemērota apģērba iegādei un naudu ceļam no Spānijas Republikas atbalstam savāktajiem ziedojumiem, Ž. Grīva (Folmanis) kopā ar J. Beniķi 1937. gada 6. jūnijā iekāpa Rīgas–Berlīnes–Parīzes vilcienā. Atmiņu krājumā “Viva republica!” publicēta šī notikuma fotogrāfija, atainojot abus vīriešus ar smaidu sejā uz vilciena kāpnēm.²⁶ Iebraucot Parīzē, Ž. Grīva (Folmanis) un J. Beniķis devās uz adresi, kas viņiem bija iedota šifrētā pierakstā.

No turienes Parīzē dzīvojošā komuniste Masja Zilbermane tikko atbraukušos latviešus aizveda līdz Spānijas palīdzības komitejai.²⁷ Gaidot izbraukšanu uz Spāniju, Ž. Grīva (Folmanis) aplūkoja arī ārzemju brauciena pamatojumā norādīto Pasaules izstādi Parīzē, kā arī izmantoja iespēju apskatīt pilsētu, apmeklēt citus muzejus, izstādes, mītiņus un Perlašēza (*Père-Lachaise*) kapsētu.²⁸

Kā daudzi Latvijas brīvprātīgie Ž. Grīva (Folmanis) Spānijā nokļuva, nelegāli šķērsojot Francijas un Spānijas robežu.²⁹ No Parīzes kopā ar aptuveni 60 citiem dažādu tautību brīvprātīgajiem Ž. Grīva (Folmanis) ar vilcienu devās līdz Lionai, no turienes pēc vairāku dienu gaidīšanas, kuras laikā viņi apskatīja pilsētu, ar vilcienu brauca līdz Monpeljē, bet vēlāk līdz Karkasonai. Tālāk grupas ceļš veda līdz Spānijas un Francijas robežai, un Ž. Grīva (Folmanis) kopā ar citiem brīvprātīgajiem veica vairāku stundu sarežģīto un bīstamo gājienu pāri Pireneju kalniem. Turpmākais maršruts brīvprātīgos veda uz Spānijas centrālo daļu.³⁰

Pēc ierašanās Internacionālo brigāžu centrā Alvasetē (*Albacete*) Ž. Grīvu (Folmani) iedalīja smagajā artilērijā – Pirmajā slāvu smagās artilērijas divizionā (*Primero Grupo Eslavo de Artilleria Pesada*), kura formēšana un apmācības notika Almansā (*Almansa*).³¹ Divizionā bija ap 250–300 cilvēku, kuri bija iedalīti trīs apakšvienībās: 1. čehoslovāku baterijā (tās sastāvā čehi, slovāki, ungāri, vācieši), 2. poļu baterijā (tās sastāvā poļi, ukraiņi, ebreji, austrieši) un 3. Balkānu baterijā (bulgāri, rumāņi, latvieši, serbi, horvāti, slovēņi, maķedonieši, albāņi, grieķi).³² Pēc bulgāru vēsturnieka Dragomira Draganova (*Dragomir Draganov*) datiem, no aptuveni simts 3. baterijas vīriem 39 bija bulgāri.³³ Ž. Grīva (Folmanis) aprakstījis multikulturālo baterijas vidi apmācību laikā – 3. bateriju komandējuši bulgāri, tāpēc viņš mācījies bulgāru un arī vietējo iedzīvotāju – spāņu – valodu, kā arī kopā ar J. Beniķi apmeklējis topogrāfijas kursus serbu valodā, bet pasniedzējs abiem latviešiem par laimi runājis arī vācu valodā.³⁴

Daudzas vienības un tautību grupas pieņēma populāru kreiso vai arī liberālo politiķu, vai notikumu nosaukumus – 3. baterija nosaukta bulgāru komunistu Vasila Kolarova (*Vasil Kolarov*) vārdā. Savukārt 3. baterijas sastāvā esošā latviešu grupa sevi nodēvēja latviešu sociāldemokrāta Jaņa Jansona-Brauna vārdā.³⁵ Latviešu grupā kopumā bija 13³⁶ brīvprātīgie – Jānis Beniķis, Laimonis Aleksandrs

Cielēns, Boļeslavs un Vladislavs Dukaļski, Ruvins Fels, Žanis Grīva (Folmanis), Sīmanis Hiršmanis, Leons Kleinmanis, Benjamins Kūrs, Mozus Markovņikovs, Rūdolfs Šmits, Jānis Trokša un Jāzeps Žuravskis (Žurilo, arī Žurilovs).³⁷

Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona apmācības bija īsas. Jau 1937. gada 15. jūlijā divizons devās uz fronti.³⁸ Daļa latviešu, tostarp Ž. Grīva (Folmanis), Latvijā bija izgājuši obligāto militāro dienestu, kas deva viņiem priekšzināšanas. Tomēr Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona politikomisārs Dimitrije Georgijevics (*Dimitrije Georgijevič*) uzskatījis, ka tā karavīri devušies uz fronti nesagatavoti un pirmajās kaujās nav īpaši uzlabojuši savas prasmes un zināšanas.³⁹

DALĪBA BRUNETES KAUJĀ UN KAUJĀS ESTREMADURAS FRONTĒ

Pēc apmācību noslēguma Almansā Pirmais slāvu smagās artilērijas divizons devās uz Centra fronti, kur 1937. gada 6. jūlijā republikāņi bija uzsākuši ofensīvu Brunetes pilsētas apkārtnē ar mērķi atvieglot stāvokli Madridē un frontē Spānijas ziemeļos.⁴⁰ 18. jūlijā Pirmais slāvu smagās artilērijas divizons ieradās Brunetes frontē netālu no Eskoriāla. Kā savās atmiņās rakstīja Ž. Grīva (Folmanis), pirmā diena un lielgabalu novietošana pozīcijās izrādījās izaicinājumiem pilna, jo ienaidnieku aviācijas uzbrukuma laikā tika iznīcināti telefona kabeļi, tādējādi neļaujot artilērijai no novērošanas punktiem saņemt komandas. Tajā pašā dienā Ž. Grīva (Folmanis) un J. Beniķis saņēma pavēli doties uz novērošanas punktu.⁴¹ Brunetes kauja republikāņiem kopumā bija neveiksmīga, un viņi bija spiesti atkāpties.⁴² Pirmais slāvu smagās artilērijas divizons Brunetes frontē atradās pavisam neilgu laiku – 28. jūlijā tas saņēma pavēli doties uz dienvidiem.⁴³

Kaujas Estremaduras frontē historiogrāfijā nav tik plaši aplūkotas kā Spānijas pilsoņu kara nozīmīgākās militārās operācijas, piemēram, Aragonas ofensīva, Ebro kauja u. c. Vairāki vēsturnieki Estremaduras fronti pat nosaukuši par “aizmirsto fronti”.⁴⁴ 1938. gada 28. augustā politikomisārs D. Georgijevics rakstīja, ka Estremaduras frontē Pirmais slāvu smagās artilērijas divizons uzlabojis pārvieto-

šanās iespējas un savu sniegumu, tostarp šaušanas precizitāti, tomēr kauju frontē bijis maz un tās salīdzinoši nav bijušas sarežģītas, turklāt uzturēšanās Estremaduras frontē liegusi divizionam piedalīties lielās ofensīvās.⁴⁵ Ierobežojumus Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona darbā radīja tam piešķirtie lielgabali. Divizona rīcībā bija nodoti seši 155 mm kalibra lielgabali – divi katrai baterijai. Politkomisārs D. Georgijevics to izgatavošanu datējis ap 1877.–1879. gadu un norādījis uz vairākiem to trūkumiem – relatīvi mazo šaušanas tālumu, nemoderniem mehānismiem, speciālu platformu nepieciešamību, lai lielgabali pēc katras izšaušanas neizkustētos no vietas.⁴⁶ Tieši lielgabalu specifiku Leona Paegles vārdā nosauktās latviešu grupas⁴⁷ pārstāvis Jānis Kadiķis tēlaini aprakstījis kā būtisku ierobežojumu J. Jansona-Brauna vārdā nosauktās grupas iespējām pārvietoties Spānijā. J. Kadiķis rakstīja: ““Jansons-Brauns” tik bieži nemaina savu darba vietu, jo viņa lielgabals resns kā ozols un garš kā apse.”⁴⁸

Estremaduras frontē Pirmais slāvu smagās artilērijas divizons bija pakļauts Spānijas Republikas Tautas armijas (*Ejército Popular de la República*) VIII korpusam.⁴⁹ Artilērijas divizons atradās tālu no citām Internacionālo brigāžu vienībām, un tā sastāvā ilgstoši nebija spāņu.⁵⁰ Pirmais slāvu smagās artilērijas divizons kaujās piedalījās dažādos frontes sektoros un pildīja tādus uzdevumus kā kājnieku atbalstīšana ofensīvās, pretinieku uzbrukumu atsišana, šāviņu raidīšana pret nozīmīgiem frankistu ceļiem un komunikācijas mezgliem.⁵¹ Detalizētāk ar Ž. Grīvas (Folmaņa) pieredzi dažādās nelielās kaujās konkrētos sektoros Estremaduras frontē iespējams iepazīties viņa atmiņās.⁵²

Kā lielāka militārā operācija Estremaduras frontē jāmin republikāņu uzbrukums 1938. gada februāra beigās, kad Estremadurā bija ieradušās vairākas Internacionālās brigādes, kuru vidū bija arī Leona Paegles vārdā nosauktā latviešu grupa. Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona trešā baterija, tai skaitā J. Jansona-Brauna vārdā nosauktā grupa, bija ieņēmusi pozīcijas pie Peraledas pilsētas, kur satikusi arī otru latviešu grupu. Kopumā republikāņi šajā uzbrukumā cieta lielus zaudējumus.⁵³ Pirmais slāvu smagās artilērijas divizons piedzīvoja smagas kaujas arī 1938. gada maija sākumā.⁵⁴ 1938. gada maijā Ž. Grīva (Folmanis) tika paaugstināts par seržantu.⁵⁵ Savukārt 1938. gada 14.–20. jūnijā frankisti īstenoja

1. att. No kreisās: Žanis Grīva (Folmanis) un Leons Kleinmanis Estremadurā Spānijas pilsoņu kara laikā. Attēls no: Sigurds Ziemelis (red.) (1966). *Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti*. Rīga: Liesma, starp 160. un 161. lpp.

Fig. 1. Left to right: Žanis Grīva (Folmanis) and Leons Kleinmanis in Extremadura during the Spanish Civil War. Image from: Sigurds Ziemelis (ed.) (1966). *Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti*. Rīga: Liesma, between pp. 160 and 161

ofensīvu ar mērķi veikt priekšdarbus un ieņemt piemērotas pozīcijas “Meridas kabatas” (*La bolsa de Mérida*) noslēgšanai.⁵⁶ J. Janzona-Brauna vārdā nosauktās latviešu grupas dienasgrāmatas publicētajos fragmentos⁵⁷ par ofensīvu atrodams ieraksts “... pēc 15. jūnija divīzions un sevišķi baterija, kurā visi mūsu puiši, ir bijuši smagās kaujās, kad ienaidnieks uzbruka pie Blaskes un vēlāk pie Peraledas. Mūsu karaspēks atkāpās, baterijai 2–3 reizes dienā un katrā naktī bija jāmaina pozīcijas, stundām ilgi nepārtraukti jāšauj. Tās bija visdramatiskākās dienas mūsu frontes dzīvē.”⁵⁸ 1938. gada jūlijā republikāņu Estremaduras armijā bija ap 66 tūkstoši vīru, kuriem bija jāaizstāv frontes līnija gandrīz 600 km plašā teritorijā. 20.–24. jūlijā frankisti īstenoja veiksmīgu ofensīvu, kas noslēdza “Meridas kabatu”.⁵⁹

Spānijas Republikas premjerministrs Huans Negrīns (*Juan Negrín*) 1938. gada 21. septembrī paziņoja par Internacionālo brigāžu atsaukšanu no Spānijas.⁶⁰ Lēmuma par atsaukšanu no frontes saņemšanas brīdī latviešu grupa atradās ceļmalā pie kapsētas starp Belalkasaru (*Belalcázar*) un Kabesu del Buei (*Cabeza del Buey*).⁶¹ Kaujās Ž. Grīva (Folmanis) nebija guvis nopietnus ievainojumus, vien 1937. gada rudenī aptuveni nedēļu bijis slimnīcā sliktā uztura radītu veselības problēmu dēļ.⁶²

BRĪVAIS LAIKS FRONTĒ

Gan relatīvais miers Estremaduras frontē, gan piešķirto lielgabalu trūkumi J. Jansona-Brauna vārdā nosauktajai grupai deva daudz brīvā laika. Grupas vārdā rakstot ASV latviešu izdotam laikrakstam “Strādnieku Cīņa”, B. Kūrs minēja: “Apstākļi smagā artilērijā vispār un mūsu (dienvid) frontē sevišķi ir mums atstājuši daudz brīvā laika, ko izmantojam referātiem, diskusijām, stundām, paškritikas vakariem utt.”⁶³ J. Jansona-Brauna vārdā nosauktās grupas publicētajos dienasgrāmatas fragmentos par ikdienas dzīvi frontē var atrast tādus ierakstus kā “Pie mums viss ir mierīgi, kā parasts” un “Šodien agri no rīta ieskrien mazais Rūdolfis ar ziņu, ka brauksim prom. Visi laimīgi, jo cer tikt tādā frontē, kur cīnās”.⁶⁴ Turklāt, iestājoties rudenim un ilgstoši listot, artilērijas divīzions nevarēja izmantot savus lielgabalus, jo pēc šaušanas tie iegrimā dziļi zemē. Latviešu grupas dienasgrāmatā 1937. gada 9.–11. novembris ir aprakstīts kā lietainas dienas, kad grupa nevarējusi šaut, bet 12. novembra norises atspoguļotas divos īsos teikumos: “Šodien pa dienu guļam teltī un lasām avīzes. Daži biedri ir dežūrā, mēs, pārējie, šo dienu pavadām teltī, lasot avīzes.”⁶⁵

Ž. Grīva (Folmanis) aktīvi iesaistījās brīvā laika aktivitātēs. Jau apmācību laikā Almansā viņš palīdzēja J. Beniķim apgūt trigonometriju, bet vēlāk mācīja citiem J. Jansona-Brauna vārdā nosauktās grupas dalībniekiem matemātiku. Ž. Grīva (Folmanis) latviešu grupai lasīja arī referātus, piemēram, par J. Jansonu-Braunu, spiegošanu, mūziku, Latvijas vēstures jautājumiem, kā arī piedalījās to organizēšanā – 1937. gada 30. decembrī viņš tika ievēlēts par latviešu grupas politisko delegātu.⁶⁶ Grupa regulāri plānoja mācības brīvajam laikam, piemēram, 1938. gada maijā katru dienu

divas–trīs stundas bija paredzētas matemātikai, 14 stundas mēnesī – spāņu valodai, septiņas stundas mēnesī – Spānijas un tikpat daudz – strādnieku kustības vēsturei, sešas stundas mēnesī – “spāņu problēmām”, viens vakars – paškritikai un viens – atpūtai. Turklāt iegūtās zināšanas tika pārbaudītas.⁶⁷ Artilērijas divizionam bija sava bibliotēka, kura lielākoties sastāvēja no artilērijas mācību grāmatām un daiļliteratūras spāņu valodā.⁶⁸ Raksturojot J. Jansona-Brauna grupu un tās ikdienu, B. Kūrs rakstīja: “Var nepārspilējot teikt, ka latvieši ir šeit priekšzīmīgi kareivji un anti-fašisti.”⁶⁹

Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona ietvaros bieži notika pasākumi un svinības, piemēram, tikšanās un pieredzes apmaiņa ar dažādu nacionalitāšu pārstāvjiem, dziesmu vakari, piedalīšanās spāņu svētkos, Jaunā gada atzīmēšana, kultūras vakars teātrī, Jaunības dienas atzīmēšana u. c.⁷⁰ Latviešu grupas dienasgrāmatā aprakstītas Jaunā gada svinības – visa diena pavadīta telpas dekorēšanā, bet vakarā līdz aptuveni plkst. 2.00 bijuši priekšnesumi, runas un svētku vakariņas.⁷¹ Nereti artilērijas divizona pasākumos piedalījās arī spāņi un dažādu organizāciju pārstāvji. Savukārt Ž. Grīva (Folmanis) kā latviešu grupas delegāts 1937. gada oktobrī piedalījies Internacionālo brigāžu gada svētkos Alvasētē.⁷² Īpašs svinību vakars bijis arī 1938. gada februāra beigās, atzīmējot satikšanos ar Leona Paegles vārdā nosaukto latviešu grupu. Kopumā pulcējot 22 vīriešus, abas grupas vakaru pavadījušas dziedot, baudot vīnu un ceptas vistas un jokojot par Kārļa Ulmaņa uzaicināšanu vizītē uz fronti.⁷³

Visas Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona baterijas veidoja sienas avīzes – trešajai baterijai tās bijušas ar mākslinieciskām kompozīcijām un fotomontāžām.⁷⁴ Papildus artilērijas divizons 1938. gada janvārī veidojis kopīgu laikrakstu “Adelante” septiņas valodās – tieši daudzvalodība bija viens no avīzes lielākajiem trūkumiem.⁷⁵ Tās pirmajā numurā atrodami raksti latviešu valodā, tostarp “Četras epizodes” ar iniciāļiem “Ž. F.” baterijas biedra Smuka piemiņai. Rakstu visticamāk sarakstījis Ž. Grīva (Folmanis), kurš bija deleģēts piedalīties Smuka atvažu pasākumā.⁷⁶ Pieņemot lēmumu veidot Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona laikrakstu vienā – spāņu – valodā, 1938. gada martā iznāca pirmais “Fuego” numurs – sākotnēji 350, bet vēlāk citi numuri – 500 eksemplāru

2. att. Vasila Kolarova vārdā nosauktās 3. baterijas sienas avīze pēc bombardēšanas. Labajā stūrī nojaušams, ka tur bijis saturs par latviešu grupu. Attēls no: *Španija 1936–1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*. Beograd, 1971, vol. 3, p. 188

Fig. 2. Wall newspaper of the 3rd Battery, named after Vasil Kolarov, after bombing. It appears that in the right corner there had been content concerning the Latvian group. Image from: *Španija 1936–1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu*. Beograd, 1971, vol. 3, p. 188

tirāžā.⁷⁷ Tajā aplūkota artilērijas divizionā ikdienas dzīve un īstenojuma kara propaganda. Ž. Grīva (Folmanis) atmiņās regulāri minējis savu darbu “Fuego” redakcijā, kā arī tā manuskriptu vešanu uz Posoblanco pārrakstīšanai.⁷⁸ Laikrakstos atrodama informācija par latviešu grupas mācībām un tās biedriem – Jāni Beniķi un B. Dukaļski, publicētas arī fotogrāfijas.⁷⁹ Spānijā Ž. Grīva sacerējis un uzrakstījis arī savu pirmo stāstu – “Maksiļo”.⁸⁰

Ž. Grīva (Folmanis) Spānijas pilsoņu kara laikā sarakstījis ar latviešiem dzimtenē un ASV. No draugiem Latvijā viņš saņēmis trigonometrijas grāmatas un pierakstus, savukārt no latviešiem ASV J. Jansona-Brauna vārdā nosauktā grupa saņēmusi paciņas ar pārtiku un lūgusi sūtīt arī laikrakstu “Strādnieku Cīņa”, kā arī citus izdevumus un daiļliteratūru.⁸¹ Laikrakstā “Strādnieku Cīņa”

publicēta īsa pateicības vēstule par saņemtajiem laikrakstiem un atbalstu ar parakstu Žanis Vaivars.⁸² Tas bija viens no Ž. Grīvas (Folmaņa) pseidonīmiem, kas izmantots, arī norādot šajā laikrakstā iespiestā stāsta “Maksiļo” autoru.⁸³ Pēc literatūrzinātniecei Birutai Kalnačai pieejamās informācijas, Ž. Grīvas (Folmaņa) vēstules no Spānijas publicētas arī Latvijā nelegāli izdotajā Latvijas Darba jaunatnes savienības laikrakstā “Brīvā Jaunatne”. Konkrētās vēstules publicētas ar nosaukumiem “Sirsnīgs sveiciens no Spānijas”, “Vēstule no Spānijas” un “Sveiciet cīņas biedrus Latvijā”.⁸⁴ Tās atklāja autora emocijas, kara ainas, Spānijas laikapstākļus, ietvēra aicinājumus neticēt Latvijas oficiālajā presē ievietotajai informācijai.⁸⁵

Latviešu grupai bijušas vēl arī daudzas citas brīvā laika aktivitātes. Pirmais slāvu smagās artilērijas divīzions palīdzējis lauksaimniekiem novākt ražu. Turklāt trešā baterija saremontējusi vecu traktoru.⁸⁶ J. Jansona-Brauna vārdā nosauktā grupa savā dienasgrāmatā piemin volejbola spēlēšanu. Zināms arī, ka Ž. Grīva (Folmanis) bija iecerējis savākt materiālus par latviešiem Spānijas pilsoņu karā.⁸⁷ Savukārt par citu rakstnieka brīvā laika izklaidi grupas dienasgrāmatā dots pretrunīgs vērtējums: “Žanis skalda akmeņus un taisa kolekciju. Citi sola sviest ārā. Pielikšot pilnu istabu, nebūšot, kur gulēt.”⁸⁸

SPĀNIJAS ATSTĀŠANA PĒC INTERNACIONĀLO BRIGĀŽU ATSAUKŠANAS UN DZĪVE INTERNĒTO NOMETNĒS FRANCIJĀ

Pēc Internacionālo brigāžu atsaukšanas no frontes Ž. Grīva (Folmanis) nokļuva Valensijā, kur pulcējās daudzi citi bijušie ārzemju brīvprātīgie. Kādā Valensijas piepilsētā latviešu grupa līdz 1939. gada janvārim gaidīja Tautu Savienības Starptautisko militāro komisiju, kurai bija uzticēts apstiprināt ārzemju brīvprātīgo atsaukšanu no Spānijas. Brīvajā laikā Ž. Grīva (Folmanis) apskatīja pilsētas apkārtni, apmeklēja kultūras pasākumus Valensijā, un latviešu grupa izveidoja kori.⁸⁹ No Valensijas latviešu grupa ar kuģi devās uz Barselonu, bet pēc tam pārvietojās tuvāk Francijas robežai. Frankistiem strauji ieņēmot Kataloniju, Ž. Grīva (Folmanis) līdz ar citiem latviešu brīvprātīgajiem no jauna pieteicās aizstāvēt Spānijas

Republiku, tomēr, republikāņiem nespējot cīnīties pret frankistu pārspēku, Ž. Grīva (Folmanis) 1939. gada februāra sākumā bija spiests kopā ar spāņu bēgļiem šķērsot Francijas robežu.⁹⁰

Pēc robežas šķērsošanas derīgu dokumentu trūkuma dēļ Ž. Grīva (Folmanis) kopā ar citiem Latvijas brīvprātīgajiem nonāca Sensiprjēnas (*Saint-Cyprien*) internēto nometnē. Latviešu grupa tajā veidoja ar roku rakstītu sienas avīzi “Jaunā Cīņa”, kurā uzskatāmi atspoguļoti grupas komunistiskie uzskati. Grūtajos nometnes apstākļos kavējot laiku, latviešu grupa, tostarp Ž. Grīva (Folmanis) sacentās zināšanās par Spāniju, aplūkojot dažādus Spānijas vēstures, politikas un saimniecības jautājumus, kā arī papildināja zināšanas par komunismu un rīkoja sporta spēles un koncertus.⁹¹ 1939. gada 29. martā Francijas internēto nometnēs atradās 53 latvieši – 35 Sensiprjēnas nometnē un 18 Aržalē (*Argelès-sur-Mer*) nometnē.⁹² Vēlāk Ž. Grīva (Folmanis) tika pārvests uz citām internēto nometnēm – Girsas (*Gurs*), Aržalē, Karpiaņas (*Carpiagne*), Milles (*Milles*).⁹³ Arī tajās latvieši turpināja paust komunistiskos uzskatus un rīkot kopīgus pasākumus. Noderīgs materiālais atbalsts nāca no Bostonas (ASV) latviešiem, kuri palīdzēja ar apģērbu un pārtiku.⁹⁴

Cerot uz iespēju atgriezties Latvijā, 1939. gadā Ž. Grīva (Folmanis) rakstīja vairākas vēstules Latvijas sūtniecībai Parīzē. Tajās viņš kā daudzi citi Latvijas brīvprātīgie izvairījās sniegt padziļinātu informāciju par savu dalību Spānijas pilsoņu karā vai paust savu politisko pārliecību.⁹⁵ Tomēr Latvijas Iekšlietu ministrija neļāva izdot Ž. Grīvam (Folmanim) derīgus dokumentus.⁹⁶ Pēc Latvijas okupācijas internēto nometnēs nokļuvušie saņēma PSRS atbalstu, lai atgrieztos mājās. Kopumā aizvadījis internēto nometnēs divus gadus, 1941. gada maija sākumā Ž. Grīva (Folmanis) atgriezās Rīgā.⁹⁷

Aplūkojot Ž. Grīvas (Folmaņa) iesaisti Spānijas pilsoņu karā, jāpiekrīt kinokritiķa Agra Redoviča 2013. gadā izteiktajam vērtējumam: “Žanis Grīva, kurš tagad ir pietiekami aizmirsts, bija īsts komunistis pēc pārliecības.”⁹⁸ Ž. Grīvas (Folmaņa) dalību Spānijas pilsoņu karā motivēja viņa politiskie uzskati, kas ļāva ignorēt Latvijā spēkā esošo aizliegumu doties uz Spāniju karot un palīdzēja pārvarēt grūtības, nelegāli šķērsojot Francijas un Spānijas robežu

Pireneju kalnos. Komunistisko ideju atbalstīšanu, kultivēšanu un propagandēšanu Ž. Grīva (Folmanis) turpināja arī Spānijas pilsoņu kara laikā un pēc tam internēto nometnēs Francijā, gūstot pieredzi komunistisko ideju paušanā un popularizēšanā izteikti starptautiskā (dažādu tautību) vidē. Par īpašu interesi un aktīvu komunistisko darbību liecina arī tas, ka no vairākiem J. Jansona-Brauna vārdā nosauktās latviešu grupas komunistiem tieši viņš tika ievēlēts par politisko delegātu.

Ž. Grīva (Folmanis) ar savu literāro darbību pēc Otrā pasaules kara lielā mērā veidoja Latvijas sabiedrības priekšstatu par Spānijas pilsoņu karu, tomēr faktiski lielāko daļu laika Spānijā viņš pavadīja Estremaduras frontē, kuras norisēm historiogrāfijā pievērsta krietni mazāka uzmanība nekā Spānijas pilsoņu kara izšķirošajām kaujām. Ž. Grīvam (Folmanim) bija militārās priekšzināšanas, un viņa spējas tika novērtētas, piešķirot paaugstinājumu. Tomēr salīdzinoši mierīgā Estremaduras fronte deva Ž. Grīvam (Folmanim) daudz brīvā laika kultivēt komunistisko ideoloģiju, piedalīties dažādās mācībās, iesaistīties kultūras dzīvē, apmeklējot pasākumus un palīdzot sagatavot un izdot artilērijas divizionā laikrakstus. J. Jansona-Brauna vārdā nosauktās latviešu grupas dienasgrāmatas ieraksti liecina, ka grupa nereti garlaikojās neaktīvās frontes un apstākļiem nepiemēroto lielgabalu dēļ. Tieši padomju ideoloģijai atbilstoša literārā darbība, kā arī Spānijas pieredzes izmantošana sīžetos vēlāk ievērojami izcēla Ž. Grīvu (Folmani) un padarīja viņa dzīvesstāstu unikālu atšķirībā no citiem Latvijas izcelsmes Spānijas pilsoņu kara dalībniekiem, kuri tieši tāpat devās uz Spāniju komunistisku motīvu vadīti, nelegāli šķērsoja Spānijas robežu, piedalījās kaujās kādas no divu lielāko latviešu grupu sastāvā un konflikta noslēgumā nonāca internēto nometnēs Francijā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Anarhosindikālisms – politisks virziens, kas izmanto arodbiedrības anarhisma ideoloģijas īstenošanā.
- ² Anarhisms – doktrīna, kas aicina likvidēt valsts varu.
- ³ Karlīsti – konservatīvisma un monarhijas atbalstītāji; karlisma politiskā kustība sākās 19. gadsimtā, iebilstot pret Izabellas II nākšanu pie varas un saskatot kā leģitīmo troņmantnieku Karlosu VI.
- ⁴ Falangisti – galēji labējās partijas – Spānijas Falangas (*Falange Española*) – biedri.

- ⁵ Stanley George Payne, Jesús Palacios (2014). *Franco: A Personal and Political Biography*. Madison: University of Wisconsin Press, pp. 70, 100; Julián Casanova (2010). *The Spanish Republic and Civil War*. New York: Cambridge University Press, p. 163; César Vidal (2006). *Las Brigadas Internacionales*. Barcelona: S.L.U. Espasa libros, p. 57.
- ⁶ George Richard Esenwein (2005). *The Spanish Civil War: a modern tragedy*. New York: Taylor & Francis, pp. 11–12; Julián Casanova (2012). *The Spanish Republic and Civil War*. New York: Cambridge University Press. Kindle version. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511763137>.
- ⁷ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis (1993). *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 30. gadu otrā puse*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 435. lpp.
- ⁸ Rocio Navarro Comas (1997). La política anglo-francesa durante la Guerra Civil Española: análisis del acuerdo de No-intervención. *Studia Zamorensia*, 4, p. 169; Vidal. *Las Brigadas Internacionales*, pp. 64–65; Lilita Zemīte (1992). *Tautu Savienība un Latvija: 1930.–1939*. Rīga: Latvijas Universitāte, 74. lpp.
- ⁹ Navarro Comas. La política anglo-francesa, p. 171; Vidal. *Las Brigadas Internacionales*, pp. 64–65.
- ¹⁰ Navarro Comas. La política anglo-francesa, p. 175.
- ¹¹ No Latvijas braukt kaņot uz Spāniju aizliegts. *Kurzemes Vārds*, 24.02.1937., 1. lpp.
- ¹² Ginta Ieva Bērziņa (2016). Latvijas un Spānijas attiecības (1936–1940): Spānijas pilsoņu kara konteksts. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 2, 74. lpp.
- ¹³ Zināms, ka frankistu pusi atbalstījis vācbaltietis Harijs Tranzējs. Sk.: Harijs Tranzējs (1938). *9 mēneši Spānijas pilsoņu karā*. Rīga: Gaisma.
- ¹⁴ Šie padomnieki nav uzskatāmi par Latvijas brīvprātīgajiem. 1936. gadā no PSRS uz Spāniju ar mērķi atbalstīt republikāņus tika nosūtīti vairāki PSRS padomnieki – latvieši, kuri strādāja augstos amatos gan PSRS, gan Spānijā, piemēram, Artūrs Sproģis, Jānis Bērziņš, Pēteris Pumpurs, Augusts Bergholcs u. c.
- ¹⁵ Sigurds Ziemelis (red.) (1966). *Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti*. Rīga: Liesma, 126.–127., 132.–133., 195.–196., 524., 526. lpp.
- ¹⁶ Piemēram: Manuel Requena Gallego, Rosa María Sepúlveda Losa (coord.) (2003). *Las Brigadas internacionales: el contexto internacional, los medios de propaganda, literatura y memorias*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha; Magí Crussels (2001). *Las Brigadas Internacionales en la pantalla*. Ciudad Real: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha; Richard Baxell (2004). *British Volunteers in the Spanish Civil War: The British Battalion in the International Brigades, 1936–1939*. London: Routledge; Gerold Gino Baumann (2009). *Los voluntarios*

- latinoamericanos en la Guerra Civil Española*. Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha; Pere Soler Parício (2019). *Irlanda y la Guerra Civil española: Nuevas perspectivas de estudio*. Leioa: Editorial Euskal Herriko Unibertsitatea u.c.
- ¹⁷ Ēvalds Sokols (atb. red.) (1962). *Latviešu literatūras vēsture*. 6. daļa. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 863. lpp.
- ¹⁸ Ignats Muižnieks (1949). Žaņa Grīvas grāmata "Viņpus Pirenejiem". *Karogs*, 5, 470. lpp.; Andrejs Upits. Sociālistiskā reālisma novele. *Literatūra un Māksla*, 03.07.1949., 2. un 4. lpp.
- ¹⁹ Anda Plēsuma (1964). Žaņa Grīvas meistarības pamati. No: Kārlis Krauliņš (red.). *Rakstnieki un meistarība*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 65. lpp.
- ²⁰ Samuēl Kruzinga, Christina Diac, Enrico Acciai, Franziska Zaugg, Ginta Ieva Bikše, Olga Manojlovic Pintar, Yaacov Falkov (2020). "For your freedom and ours!" Transnational experiences in the Spanish Civil War, 1936-9. In: Robert Gildea, Ismee Tames (eds.). *Fighters across frontiers: Transnational resistance in Europe, 1936-48*. Manchester: Manchester University Press, pp. 12-30.
- ²¹ Ziemelis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 302. lpp.; Žanis Grīva (1957). Spānija liesmās. No: Rūdolfs Lācis (sast.). *Viva república!* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 17.-19. lpp.
- ²² Žanis Grīva. Manas dzīves fragmenti, 03.1966. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), 2161-1-42, 1.-11. lp.; Žanis Grīva. 04.02.1967. LNA-LVA, 2161-1-84, 35.-36. lp.
- ²³ Sokols (atb. red.). *Latviešu literatūras vēsture*. 6. daļa, 866.-868. lpp.
- ²⁴ Turpat; Žaņa Rūdolfa Folmaņa anketa, 16.06.1939. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 2575-6-1724, 16. lp.
- ²⁵ Ginta Ieva Bikše (2020). Latvijas brīvprātīgie Spānijas pilsoņu karā (1936.-1939. g.): personu lietu dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīva Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārzemēs fondā. No: *Dokumentārā mantojuma bagātība Latvijas arhīvos* (Latvijas Valsts vēstures arhīva starptautiskie zinātniskie lasījumi; 6). Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 156.-158. lpp.
- ²⁶ Grīva. Spānija liesmās, 18.-21. lpp.
- ²⁷ Turpat, 22. lpp.; Ziemelis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 303. lpp.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Bērziņa. Latvijas un Spānijas attiecības, 75. lpp.
- ³⁰ Grīva. Spānija liesmās, 23.-30. lpp.
- ³¹ Turpat, 32. lpp.
- ³² Politkomisāra Dimitrijes Georgijevica piezīmes [kr. val.], 19.04.1938. *Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs (Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoj istorii)*, Maskava, turpmāk: RGASPI), 545-3-578, 77. lp.

- ³³ Dragomir Draganov (2009). Los búlgaros en las Brigadas Internacionales. In: *Al lado del gobierno republicano: los brigadistas de Europa del Este en la guerra civil española*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, p. 184.
- ³⁴ Grīva. Spānija liesmās, 33. lpp.
- ³⁵ Ziemelis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 24. lpp.
- ³⁶ Dažādos laikos grupā bija atšķirīgs dalībnieku skaits. Piemēram, B. Kūrs vēstulē laikrakstam “Strādnieku Cīņa” minēja, ka grupā ir 12 dalībnieku, – Benjamins Kūrs. Vēstule no Spānijas. *Strādnieku Cīņa*, 13.08.1938., 3. lpp. Rakstā uzskaitīti tie 13 latviešu grupas dalībnieki, kuru dalību grupā visas tās pastāvēšanas laikā līdz šim no dažādiem avotiem ir bijis iespējams konstatēt.
- ³⁷ Ziemelis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 554.–573. lpp.; Grīva. Spānija liesmās, 15.–70. lpp.
- ³⁸ Ivana Vejvodas (*Ivan Vejvoda*) atskaite par partijas organizācijas darbu Pirmajā slāvu smagās artilērijas divizionā [kr. val.], 07.09.1938. *RGASPI*, 545–3–578, 59. lp.
- ³⁹ Politikomisāra Dimitrijes Georgijevice ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 140. lp. o.p.
- ⁴⁰ Vidal. *Las Brigadas Internacionales*, p. 199; Casanova. *The Spanish Republic*, p. 388.
- ⁴¹ Grīva. Spānija liesmās, 37.–38. lpp.
- ⁴² Casanova. *The Spanish Republic*, p. 388.
- ⁴³ Grīva. Spānija liesmās, 39. lpp.
- ⁴⁴ José Hinojosa Durán (2009). *Tropas en un frente olvidado: El Ejército republicano en Extremadura durante la Guerra Civil*. Mérida: Editora Regional de Extremadura; Ferrero Arzac (2020). Las operaciones militares de la bolsa de La Serena, durante su primera fase del mes de julio de 1938: hundimiento y ocupación del territorio republicano extremeño, III [“Serenas kabatas” pirmās fāzes militārās operācijas 1938. gada jūlijā: sabrukums un republikāņu Estremaduras teritorijas okupācija]. Pieejams: <https://fbarreroarzac.wordpress.com> (skatīts 17.08.2020.).
- ⁴⁵ Politikomisāra Dimitrijes Georgijevice ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 138.a lp. o.p., 139. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 140. lp. o. p.; Politikomisāra Dimitrijes Georgijevice piezīmes [kr. val.], 19.04.1938. *RGASPI*, 545–3–578, 77. lp.
- ⁴⁷ Leona Paegles vārdā nosauktā grupa ietilpa 13. Internacionālās brigādes 6. slāvu prettanku baterijā.
- ⁴⁸ Jānis Kadiķis. Vēstule no Spānijas. *Strādnieku Cīņa*, 20.08.1938., 2. lpp.
- ⁴⁹ Politikomisāra Dimitrijes Georgijevice ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 138.a lp.

- ⁵⁰ Draganov. Los búlgaros en las Brigadas Internacionales, p. 89; Politkomisāra Dimitrijes Georgijevica ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 136. lp.
- ⁵¹ Politkomisāra Dimitrijes Georgijevica piezīmes [kr. val.], 19.04.1938. *RGASPI*, 545–3–578, 81. lp.; Draganov. Los búlgaros en las Brigadas Internacionales, p. 188.
- ⁵² Grīva. Spānija liesmās, 15.–70. lpp.
- ⁵³ Turpat, 45.–46. lpp.
- ⁵⁴ Draganov. Los búlgaros en las Brigadas Internacionales, p. 188.
- ⁵⁵ Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona virsnieku saraksts [spāņu val.], 02.06.1938. *RGASPI*, 545–3–581, 10. lp.
- ⁵⁶ Fernando Barrero Arzac (2019). Ofensiva republicana en el frente extremeño en la zona de Rena (Badajoz), y operaciones del Ejército de Keipo para reforzar la línea del Alto Zújar [Republikāņu ofensīva Estremaduras frontē, Renas zonā (Badahosa) un Keipo armijas operācijas, lai nostiprinātu Alto Zuhāras līniju]. Pieejams: <https://fbarreroarzac.wordpress.com> (skatīts 02.06.2020.).
- ⁵⁷ Fragmenti publicēti: Ziemeļis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*. Dienasgrāmatu B. Kūrs 1938. gada oktobrī paņēmis no latviešu grupas, tālāk tā nodota Rūdolfam Vilkam. Tā atrasta kādā Maskavas arhīvā un nonākusi Ž. Grīvas (Folmaņa) īpašumā. Dienasgrāmatas tālākais liktenis nav zināms. Vents Kazainis. Atrastā jaunība. *Cīņa*, 27.02.1963., 4. lpp.
- ⁵⁸ Ziemeļis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 256. lpp.
- ⁵⁹ Arzac. Las operaciones militares de la bolsa de La Serena.
- ⁶⁰ Jordi Canal (ed.) (2017). *Historia contemporánea de España*. Vol. 2: 1931–2017. Barcelona: Taurus, pp. 71–73; Vidal. *Las Brigadas Internacionales*, pp. 329–347.
- ⁶¹ Grīva. Spānija liesmās, 54. lpp.
- ⁶² Turpat, 15.–70. lpp.
- ⁶³ Benjamins Kūrs. Vēstule no Spānijas. *Strādnieku Cīņa*, 13.08.1938., 3. lpp.
- ⁶⁴ Ziemeļis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 242. lpp.
- ⁶⁵ Turpat, 227.–229. lpp.
- ⁶⁶ Turpat, 214.–241. lpp.
- ⁶⁷ Laikraksts “Fuego” [spāņu val.], 05.1938. *RGASPI*, 545–3–648, 7. lp.
- ⁶⁸ Politkomisāra Dimitrijes Georgijevica piezīmes [kr. val.], 19.04.1938. *RGASPI*, 545–3–578, 92. lp.
- ⁶⁹ Kūrs. Vēstule no Spānijas.
- ⁷⁰ Politkomisāra Dimitrijes Georgijevica ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 138. lp.
- ⁷¹ Ziemeļis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 237. lpp.
- ⁷² Turpat, 225. lpp.
- ⁷³ Turpat, 245. lpp.; Kadikis. Vēstule no Spānijas.

- ⁷⁴ Politkomisāra Dimitrijes Georgijevice ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 138.a lp.
- ⁷⁵ Turpat, 138.a lp. o.p.; Politkomisāra Dimitrijes Georgijevice piezīmes [kr. val.], 19.04.1938. *RGASPI*, 545–3–578, 91. lp.
- ⁷⁶ Laikraksts “Adelante”, Nr. 1. 1938. *RGASPI*, 545–3–649, 15. lp.; Ziemeļis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 232. lpp.
- ⁷⁷ Politkomisāra Dimitrijes Georgijevice piezīmes [kr. val.], 19.04.1938. *RGASPI*, 545–3–578, 91.–92. lp.; Politkomisāra Dimitrijes Georgijevice ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 138.a lp. o.p.
- ⁷⁸ Grīva. Spānija liesmās, 53. lpp.; Ziemeļis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 114. lpp.
- ⁷⁹ Kūrs. Vēstule no Spānijas; Laikraksts “Fuego” [spāņu val.], 05.1938. *RGASPI*, 545–3–648 7. lp.
- ⁸⁰ Ingrīda Sokolova (1961). *Žanis Grīva*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 14. lpp.
- ⁸¹ Grīva. Spānija liesmās, 35. lpp.; Kūrs. Vēstule no Spānijas.
- ⁸² Žanis Vaivars. Vēstule no Spānijas. *Strādnieku Cīņa*, 03.10.1937., 1. lpp.
- ⁸³ Grīva. Manas dzīves fragmenti, 03.1966. *LNA-LVA*, 2161–1–42, 4. lp.; Žanis Vaivars. Maksīlo. *Strādnieku Cīņa*, 18.12.1937., 4.–5. lpp.
- ⁸⁴ Biruta Kalnača (1966). No pasaran! *Karogs*, 7, 149. lpp.
- ⁸⁵ Sirsnīgs sveiciens no Spānijas. *Brīvā Jaunatne*, 09.–10.1937., 2. lpp.; Vēstule no Spānijas. *Brīvā Jaunatne*, 09.–10.1937., 4. lpp.
- ⁸⁶ Politkomisāra Dimitrijes Georgijevice ziņojums par Pirmā slāvu smagās artilērijas divizona komisariāta darbu [spāņu val.], 28.08.1938. *RGASPI*, 545–3–579, 138.a lp.
- ⁸⁷ Ziemeļis. *Latvijas cīnītāji Spānijā*, 231., 239. lpp.
- ⁸⁸ Turpat, 234. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, 116. lpp.; Grīva. Spānija liesmās, 55.–56. lpp.
- ⁹⁰ Grīva. Spānija liesmās, 55.–61. lpp.
- ⁹¹ Jaunā Cīņa, Nr. 2. *RGASPI*, 545–4–21, 1.–58. lp.; Grīva. Spānija liesmās, 62. lpp.
- ⁹² Nometņu stāvoklis 1939. gada 29. martā [franču val.]. *RGASPI*, 545–6–59a, 3. lp.
- ⁹³ Grīva. Manas dzīves fragmenti, 03.1966. *LNA-LVA*, 2161–1–42, 8. lp.
- ⁹⁴ Grīva. Spānija liesmās, 62.–63. lpp.
- ⁹⁵ Bikše. Latvijas brīvprātīgie Spānijas pilsoņu karā, 156.–158. lpp.
- ⁹⁶ Iekšlietu ministrijas Pasu nodaļas vadītāja P. Kurzemnieka paziņojums Latvijas sūtniecībai Francijā, 27.11.1939. *LNA-LVVA*, 2575–6–1724, 3. lp.
- ⁹⁷ Sokols (atb. red.). *Latviešu literatūras vēsture*. 6. daļa, 870. lpp.
- ⁹⁸ Agris Redovičs (2013). Skumja dziesma par zaudētu kauju. Pieejams: <https://satori.lv/> (skatīts 17.03.2020.).

LATVIAN CITIZEN AS A PARTICIPANT
OF THE SPANISH CIVIL WAR (1936–1939):
WRITER ŽANIS GRĪVA (FOLMANIS)

Ginta Ieva Bikše

Mg. hist., doctoral student, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia; acting research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia.

Doctoral thesis: The International Dimension of the Spanish Civil War (1936–1939): Latvian Factor.

Although Latvia was a neutral country in the Spanish Civil War, more than 100 Latvian citizens participated in the conflict. Many of them were members of illegal Communist organisations in Latvia. This was also the case with the Soviet writer Žanis Grīva (Folmanis), who was a member of the Latvian Communist Party. He gained popularity after the Second World War by publishing literary works focusing on the Spanish Civil War. The aim of the article is to analyse the participation of Žanis Grīva (Folmanis) in the Spanish Civil War. It studies Žanis Grīva's (Folmanis) arrival in Spain, his unit, his involvement in the battles, and the way he had to leave Spain, which led to his internment in camps in France for several years.

Key words: Spanish Civil War, Latvian volunteers in the Spanish Civil War, Žanis Grīva, internment camps in France.

Summary

Latvia was a neutral country during the Spanish Civil War and participated in the Non-Intervention Committee. On 23 February 1937, the Cabinet of Ministers prohibited Latvian citizens to participate in the Spanish Civil War. However, more than 100 Latvian citizens went to Spain to support the Republican side. Many of them were members of the illegal Communist Party of Latvia or the Young Communist League, including Žanis Folmanis, later better known by his pen name Žanis Grīva. He is the most recognisable participant from Latvia in the Spanish Civil War even though after Latvia regained its independence he is slowly falling into oblivion. The aim of the article is to analyse the participation of Žanis Grīva (Folmanis) in the Spanish Civil War. The main sources for the article are documents held at the writer Žanis Grīva's (Folmanis) fund at the Latvian State Archives under the Latvian National Archives, digitised materials from the Fund of the International Brigades at the Russian State Archive of Socio-Political History and published memoirs of the Latvian volunteers.

In 1937, Žanis Grīva (Folmanis) received an international passport by stating a false reason for his planned trip – he claimed that he was going to the World Exhibition in Paris. He left Latvia for France in early June and arrived in Spain like many other volunteers by crossing Pyrenees. Žanis Grīva (Folmanis) was a member of one of the two largest Latvian groups in the International Brigades. He participated in the battles within the 3rd Kolarev Bulgarian battery of the First Slavic Heavy Artillery Group (*Primero Grupo Eslavo de Artillería Pesada*). There were 13 Latvians in the battery and they named their group after Latvian social democrat Janis Jansons-Brauns.

The First Slavic Heavy Artillery Group participated briefly in the Battle of Brunete and later was sent to the Extremadura front where it remained until the International Brigades were withdrawn. One of the major battles on the front in which Žanis Grīva (Folmanis) also participated was the Closing of the Mérida Pocket (July 1938). The First Slavic Heavy Artillery Group had old cannons, which were difficult to transport and were unusable when the ground was heavily wet. Due to this and also because of the fact that the Extremadura front was relatively calm the Latvian group had a lot of free time to learn Spanish, read newspapers, give speeches on different themes etc.

Žanis Grīva (Folmanis) was actively involved in free time activities. He gave speeches on music, espionage etc. and tutored mathematics. Initially, the First Slavic Heavy Artillery Group created a newspaper *Adelante* in seven different languages and later they published *Fuego* in Spanish. Žanis Grīva (Folmanis) created the content for both newspapers and participated in the publishing of *Fuego*, which also contained information about the Latvian group.

At the end of September 1938, the battery received news about the planned withdrawal of the International Brigades. The Latvian group left for Valencia and in January 1939 embarked a ship to Barcelona from where their journey continued towards the French border. Žanis Grīva (Folmanis) in his memories stated that he and many others insisted on going back to the front. During his last battles in Catalonia, Žanis Grīva (Folmanis) experienced a fast retreat and together with Spanish refugees he left Spain by crossing the French border in early February. Žanis Grīva (Folmanis) spent two years in internment camps in France as he did not have valid documents. The Latvian legation had rejected his request for a new passport. After the Soviet occupation of Latvia, Žanis Grīva (Folmanis) and other Latvians were released with the aid of the Soviet representative in France. He returned to Latvia in May 1941 and after the Second World War became a famous Soviet writer who used his experience in Spain in creating storylines.

Žanis Grīva (Folmanis) was a convinced communist. In Spain he continued to strongly believe in Communist ideals and accumulated experience in propagating them in an international environment. Žanis Grīva (Folmanis) did not participate in large Republican offensives. Even though several other Latvians had similar experience in the conflict as he was a participant of one of the two largest Latvian groups, he became famous by making his experience in the Spanish Civil war public in his writings.

VĒSTURISKO OZOLKOKU DENDROHRONOLOĢISKĀS DATĒŠANAS PIRMIE REZULTĀTI LATVIJĀ*

Māris Zunde

Dr. biol., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: dendrohronoloģiskā datēšana, dendroklimatoloģija,
koku gadskārtu ilggadējo hronoloģiju izstrādāšana, Latvijas mežu izmantoša-
nas vēsture.

Rakstā ir paskaidrota Baltijas teritorijā saglabājušos vēsturisko ozolkoka būv-
elementu koksnes gadskārtu platuma pārmaiņu dinamikas izpētes starptau-
tiskā mēroga nozīme un uzrādīti pirmie Latvijā rezultāti, kas gūti ozolu gads-
kārtu absolūto ilggadējo hronoloģiju sastādīšanā. No vietējo ozolu gadskārtu
platuma datiem sastādītās ilggadējās hronoloģijas ir izmantojamas ne vien citu
ozolkoka darinājumu drošākai dendrohronoloģiskajai datēšanai, bet arī tālu
transportētu ozola kokmateriālu izcelsmes rajona noskaidrošanai. Šī informā-
cija ir nozīmīga koksnes eksporta vēstures izpētē. Pēdējos gados Latvijas Uni-
versitātes Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā ir sastādī-
tas pirmās vietējo ozolu gadskārtu platuma indeksu vidējo indeksu laikrindas
un hronoloģijas, kuras kopā attiecas uz laikposmu no 919. līdz 1731. gadam.
Turpmāk tās ir plānots pakāpeniski pilnveidot, lai tās reāli varētu izmantot
Latvijas teritorijā senāk augušu ozolu koksnes identificēšanai.

Atslēgas vārdi: gadskārtu datēšana (dendrohronoloģija), vēsturiskās koka
konstrukcijas, parastais ozols, Latvijas teritorija.

* Raksts sagatavots pētniecības projekta “Latvijas vēstures institūta Dendro-
hronoloģijas laboratorijas LU ilgtermiņa saistību 2019.–2021. gadā izpilde”
(līg. Nr. AAP2019/3, LU Reģistrācijas Nr. ZD2019/AZ253) ietvaros.

IEVADS: PĒTĪJUMA AKTUALITĀTE

Līdz šim Latvijā izdotajās publikācijās par vietējo vēsturisko koka konstrukciju dendrohronoloģisko datēšanu gandrīz visos gadījumos ir uzrādīti darba rezultāti, kas iegūti, pētot skujkoku – parastās priedes (*Pinus sylvestris* L.) un parastās egles (*Picea abies* (L.) H. Karst.) – koksnes gadskārtas. Līdzīgi kā tuvāko kaimiņvalstu un Skandināvijas valstu teritorijās, arī mūsdienu Latvijas teritorijā koka konstrukciju būvniecībā šo abu sugu skujkoku koksne bija visvieglāk un visvairāk pieejamais, līdz ar to – galvenais materiāls. Taču zināma daļa koka konstrukciju būvelementu aplūkotajā reģionā tika izgatavota arī no parastā ozola (*Quercus robur* L.) koksnes. Lai gan salīdzinoši nelielā skaitā, tie tomēr vēl joprojām ir sastopami ne vienā vien līdz mūsdienām saglabātā vēsturiskā celtnē vai arī ik pa laikam atklājas galvenokārt vecpilsētu teritorijā veikto arheoloģiskajos izrakumos.

Sākotnēji samērā reti atklātajiem un pētītajiem ozolkoka būvelementiem labākajā gadījumā izdevās dendrohronoloģiski noteikt tikai to savstarpējo relatīvo datējumu, darba beidzamajā stadijā sastādot t. s. gadskārtu relatīvo jeb peldošo hronoloģiju. Absolūto hronoloģiju* izstrādāšanai dendrohronoloģiski pētīto vēsturisko ozolu koksnes paraugu un tajos esošo gadskārtu skaits, kā arī salīdzināšanai nepieciešamo iepriekš sastādīto kvalitatīvu hronoloģiju skaits vēl bija pārāk mazs. Savukārt sākotnējā nespēja Latvijā

* Gadskārtu hronoloģija ir laikrinda, kas sastāv no vairāku vai daudzu koku precīzi pēc kārtas pa gadiem savstarpēji sinhronizētu gadskārtu datu vidējotām un standartizētām vērtībām. Absolūtajās hronoloģijās katra to vērtība atbilst konkrētam kalendāram gadam, bet relatīvajās jeb peldošajās hronoloģijās to vērtību sasaiste ar atbilstošajiem kalendārajiem gadiem vēl nav veikta. Relatīvais datējums izšķir vecāku pētāmo objektu no jaunāka, kā arī uzrāda to vecuma starpību. Gadskārtu hronoloģijas var būt attiecinātas uz konkrēto konstrukciju, objektu, teritoriju vai pat reģionu. Laikrindas, kas sastādītas tikai no divu vai dažu standartizētu jeb indeksētu savstarpēji sinhronizētu gadskārtu datu vidējām vērtībām, dēvē par gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindām. Gadskārtas raksturojošo datu standartizāciju jeb indeksāciju, t. i., to pārvēršanu par gadskārtu indeksiem, veic, lai gadskārtu datus samazinātu to vides faktoru radīto ietekmi, kuru dēļ koku gadskārtas raksturojošo parametru pārmaiņas radušās ilgākā periodā. Tās traucē precīzāk izšķirt dendrohronoloģijā svarīgās koku gadskārtu veidošanās ikgadējās pārmaiņas.

noskaidrot šo hronoloģiju absolūto datējumu kavēja vietējās senās ozolu koksnes absolūtās datēšanas turpmāko attīstību: ozolkoka būvelementu dendrohronoloģiskā datēšana tika atlikta, tādējādi tai šeit ilgu laiku bija pievērsta nepelnīti maza uzmanība. Tikai pēdējos gados, aizvien vairāk pieaugot Centrālās un Rietumeiropas valstu dendrohronologu interesei par Baltijas jūras valstu, kā arī Baltkrievijas, Ukrainas un Krievijas rietumu daļas teritorijās senāk augušo ozolu gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, arī Latvijā ievērojami palielinājās ozolkoka būvelementu un citu darinājumu dendrohronoloģiskajai datēšanai pievērstā uzmanība.

Rietumeiropas dendrohronologu pieaugošajai interesei par ozola gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, kuras attiecas uz Baltijas jūras valstu un tām ģeogrāfiski tuvāko valstu teritorijām, ir noteikts iemesls. Viduslaikos Rietumeiropā, strauji attīstoties pilsētām, lauksaimniecībai un kuģu būvei, kvalitatīvo mežu platības krasi samazinājās. Vietējos mežos koksne galdnieku darbiem un malkai vēl bija pieejama, taču nozīmīgām konstrukcijām nepieciešamos augstas kvalitātes kokmateriālus pietiekamā daudzumā tajos vairs nevarēja sagādāt. Tāpēc tos sāka piegādāt, bet vēlāk – arī importēt no aizvien tālākiem reģioniem.¹ Iepriekš minētais attiecas arī uz ozolkoka materiāliem, jo parastais ozols, līdzīgi kā klinšu ozols (*Quercus petraea* (Mattuschka) Liebl.), kurš Latvijā teritorijā brīvā dabā neaug, jau kopš senatnes ir vienas no ekonomiski un ekoloģiski visnozīmīgākajām lapkoku sugām Eiropā.² Ozolu koksni plaši izmantoja celtniecībā, kuģu būvē un mucu ražošanā. Šādam pielietojumam nepieciešamos augstas kvalitātes ozola kokmateriālus jau kopš 13. gs. sāka piegādāt arī no Baltijas jūras dienvidu piekrastes teritorijām.³ Īpaša nozīme augstvērtīgai ozolu koksnei bija dekoratīvu izstrādājumu un mākslas darbu – sienu paneļu, skulptūru un gleznu pamatņu – izgatavošanā. To, ka Rietumeiropas valstīs šim nolūkam senāk bieži izmantoja tā saucamo Baltijas ozolu koksni, mūsdienu zinātnieki secināja 20. gs. 80. gados. Tad pirmo reizi konstatēja, ka vairākas ozolkoka mākslas priekšmetu gadskārtu hronoloģijas, kuras bija savstarpēji līdzīgas, ievērojami atšķīrās no vietējo ozolu gadskārtu hronoloģijām, toties uzskatāmi līdzinājās Polijas ziemeļu daļai atbilstošajai ozolu gadskārtu hronoloģijai. Tai bija līdzīgas arī tās gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas, kas attiecās, piemēram, uz Rembranta, Rubensa un citu

slavenu nīderlandiešu un flāmu mākslinieku gleznu ozolkoka pamatnēm, kuras bija izgatavotas laikposmā no 14. gs. līdz 17. gs. vidum.⁴

Izrādījās, ka gleznu pamatnes no Baltijas ozolu koksnes bija ne vien vieglāk izgatavojamas, bet arī kvalitatīvākas par tām, kuras pirms tam meistari bija darinājuši, piemēram, no mūsdienu Nīderlandes, Beļģijas, Vācijas un Anglijas teritorijā augušo ozolu koksnes. Baltijas reģionā, kas atrodas salīdzinoši tuvu parastā ozola izplatības areāla robežai, tie aug lēnāk, līdz ar to tiem ir raksturīgs mazāks un vienmērīgāks koksnes ikgadējais radiālais pieaugums, t. i., stumbra pieaugums resnumā.⁵ Koksni ar smalkāku šķiedru un taisnākiem serdes stariem bija vieglāk šķelt plankās un dēļos, tā žūstot mazāk un vienmērīgāk sarāvās, kā arī bija ar gludāku virsmu, prasot mazāku darbu gleznu pamatņu virsmas sagatavošanas procesā.⁶ Sākotnēji iepriekš minētajās Rietumeiropas valstu teritorijās ozola kokmateriālus galvenokārt importēja no Polijas, t. i., caur Dancigas (tag. Gdaņska) ostu, bet 16. gs. otrajā pusē pēc aptuveni 200 gadus ilga labas kvalitātes kokmateriālu intensīva eksporta to resursi Polijas lielākām upēm tuvajos mežos sāka izsīkt. Par nozīmīgākajām kokmateriālu eksporta ostām kļuva Kēnigsbergas (tag. Kaļiņingrada) un Rīgas, kā arī Mēmeles (tag. Klaipēda) un Lībavas (tag. Liepāja) ostas.⁷ Ozola kokmateriālu piegāde lielākos apjomos no Baltijas jūras austrumu piekrastes ostām turpinājās līdz aptuveni 1650. gadam. To eksporta pārtraukumu turpmākajā periodā skaidro ar Trīsdesmitgadu kara (1618–1648) politiskajām un ekonomiskajām sekām, kuru dēļ tirdzniecības ceļš pāri Baltijas jūrai ilgāku laiku tika slēgts.⁸

Mūsdienās, dendrohronoloģiski datējot ozolkoka gleznu pamatnes, skulptūras, baznīcu kanceles, solus un citus darinājumus, Rietumeiropas valstu kolēģiem aizvien biežāk ir arī jārisina jautājums par datējamiem priekšmetiem izmatoto ozola kokmateriālu izcelsmes rajonu. Atbilde uz šo jautājumu ļauj būtiski papildināt iepriekš zināmo informāciju par kokmateriālu izmantošanas, tirdzniecības un eksporta vēsturi. Tāpēc pēdējos gados Rietumeiropas valstu dendrohronologiem ir radusies pastiprināta interese par ozolkoka dendrohronoloģisko izpēti arī Baltijas valstīs, jo to teritorijās senāk augušo vietējo ozolu gadskārtu hronoloģijas ir izmantojamas kā ļoti nozīmīgs informācijas avots savulaik no šīm terito-

rijām uz ārvalstīm eksportēto ozola kokmateriālu precīzākai identificēšanai.

Rietumeiropas dendrohronologi, datēšanas procesā atpazīstot savās valstīs senāk no Baltijas jūras reģiona importēto ozolu koksnī, līdz mūsdienām ir izstrādājuši jau vairākas Baltijas ozolu gadskārtu absolūtās hronoloģijas. Tās ir vairākas, t. i., daļa no tām nav savstarpēji apvienotas, jo to savstarpējā līdzība ir nepietiekama, lai varētu pieņemt vai pat droši secināt, ka salīdzinātās hronoloģijas ir attiecināmas uz kādu noteiktu, kopīgu teritoriju. Baltijas jūras reģiona valstu teritoriju kopplatība ir visai liela, turklāt liels daudzums ozolu kokmateriālu līdz šo valstu ostām tika atpludināts pa garākajām upēm no kontinenta iekšzemes mežiem, tāpēc savulaik eksportēto Baltijas ozolu kokmateriālu faktiskie izcelsmes rajoni vairumā gadījumu pagaidām ir palikuši nenoskaidroti.⁹ Autors jau iepriekš ir izteicis viedokli, ka ikvienā no Rietumeiropas valstīs izstrādātajām Baltijas ozolu gadskārtu absolūtajām hronoloģijām dendrohronoloģiskā informācija patiesībā varētu būt nevienmērīga. Līdz šim nav bijusi iespēja pārbaudīt, vai šo hronoloģiju sastādīšanai izvēlētas savstarpēji līdzīgas gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas neattiecas uz kokmateriāliem, kuri ir piegādāti patiesībā no divu vai pat vairāku valstu mežiem.¹⁰ Tādā gadījumā šīs hronoloģijas attiecināt uz kādu konkrētu teritoriju nevar.

Senāk importētu kokmateriālu izcelsmes rajonu dendrohronologi nosaka, konstatējot izteikti būtisku līdzību starp to gadskārtu platuma datu laikrindām un absolūtajām gadskārtu hronoloģijām, kas attiecas uz konkrētās sugas kokiem, kuru augšana atbilstošajā laikposmā tieši kokmateriālu izcelsmes teritorijā nav apšaubāma. Parasti tās ir lokālās gadskārtu hronoloģijas, kuru sastādīšanai ir izmantoti a) gadskārtu platuma dati, kas ir iegūti no šajā teritorijā no vietējiem kokmateriāliem būvētu vēsturisku koka konstrukciju būvelementiem, b) no šeit senāk augušiem vai arī c) no vēl mūsdienās augošiem veciem kokiem. Tāpēc Rietumeiropas dendrohronologi par nozīmīgākajām atzīst tās Baltijas ozolu gadskārtu absolūtās hronoloģijas, kuras var droši attiecināt uz kādu konkrētu rajonu Baltijas valstu teritorijā. Šajā sakarā viņi ir aicinājuši arī Baltijas valstu dendrohronologus praktiski iesaistīties starptautiska mēroga zinātniskās izpētes projektos, kuru mērķis ir iegūt un vienotā formātā saglabāt dažādās Eiropas teritorijas vietās senāk

augušo ozolu dendrohronoloģisko informāciju. Viens no šādiem starptautiskajiem projektiem, kuru finansēja Nīderlandes zinātniskās izpētes organizācija (NWO), tika īstenots laikposmā no 2010. gada vidus līdz 2014. gada sākumam: *“Towards a European research and data network for cultural tree-ring studies”* (Ceļā uz Eiropas mērogā veiktu koku gadskārtu izpēti un datu tīkla izveidi kultūras vajadzībām).¹¹ Cita projekta *“TIMBER: Northern Europe’s timber resource – chronology, origin and exploitation”* (KOKMATERIĀLI: Ziemeļeiropas kokmateriālu resursi – hronoloģija, izcelsme un izmantošana), kuru piecu gadu ilgā periodā organizē Kopenhāgenas Universitāte (Dānija) par Eiropas Savienības pētniecības un inovācijas atbalsta programmas “Apvārsnis 2020” finanšu līdzekļiem, izpilde turpināsies līdz 2021. gada septembrim. Daļēji līdzdarbojoties minēto starptautisko projektu īstenošanā un līdz ar to vairāk uzzinot par vēsturiskās ozolu koksnes dendrohronoloģiskās izpētes rezultātu nozīmi starptautiskā mērogā, šo rindu autors pēdējos gados centās iegūt un dendrohronoloģiski datēt lielāku skaitu senās ozolu koksnes paraugu arī Latvijā.

Salīdzinot ar Rietumeiropas valstīm, Latvijā, līdzīgi kā abās pārējās Baltijas valstīs, šāda uzdevuma izpilde ir grūtāka senās ozolu koksnes diezgan retās sastopamības dēļ. Augu putekšņu diagrammas liecina, ka pēdējā tūkstošgadē ozolu vidējais īpatsvars Latvijas teritorijas mežaudzēs nav vairs pārsniedzis 5%.¹² Un vismaz kopš 15. gs. sākuma vietējo ozolu skaits vēl vairāk saruka, jo tos sāka cirst kokmateriālu eksporta vajadzībām.¹³ Ozola kokmateriālu eksports pieauga tik lielā apjomā, ka, piemēram, 16. un 17. gs. Latvijas teritorijā augušo ozolu koksni, domājams, līdzīgi kā tolaik Polijas un Lietuvas teritorijā augušo ozolu koksni, mūsdienās biežāk var konstatēt nevis attiecīgajā izcelsmes valstī, bet gan Anglijā, Skotijā, Beļģijā un Nīderlandē.¹⁴ Taču, kā jau minēts raksta sākumā, senā ozolkoksne Latvijas teritorijā ik pa laikam tomēr vēl atrodas. Raksta turpinājumā aplūkoti gan pēdējos gados dendrohronoloģiski datētie vēsturiskie ozolkoka objekti, gan atzīmēts tiem noteiktais absolūtais vecums. Datēšana veikta Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā.

DENDROHRONOLOĢISKI DATĒTĀS OZOLKOKA VĒSTURISKĀS KONSTRUKCIJAS UN CITI OBJEKTI LATVIJĀ

No ozolkoka darināto vēsturisko būvelementu dendrohronoloģiskā datēšana Latvijā pirmo reizi sekmīgi tika veikta 2013. gadā. Tolaik Dendrohronoloģijas laboratorijā izdevās noskaidrot absolūto vecumu **Cēsu viduslaiku pils Dienvidu tornī konstatētiem četriem āķa jeb vaļņu bises balsta ozolkoka paliktņiem**, kuri bija pa vienam iestiprināti un līdz mūsdienām saglabājušies attiecīgi četru šaujamlūku apakšdaļā. Tiem atbilstošā Latvijā pirmā vēsturisko ozolu gadskārtu hronoloģija ir attiecināma uz laikposmu no 1398. līdz 1536. gadam. Plašāka informācija par šiem paliktņiem, to dendrohronoloģisko datēšanu un šī darba rezultātiem ir sniegta atsevišķā publikācijā.¹⁵

Lielāks ozolkoka būvelementu apjoms bija konstatēts un datēts 2017. gadā, kad tika īstenots Valsts kultūrkapitāla fonda finansētais projekts **“Rīgas Sv. Jēkaba Romas katoļu baznīcas un tās torņa koka konstrukciju dendrohronoloģiskā datēšana”**. Projekta izpilde bija nozīmīga pirms plānotajiem vērienīgajiem baznīcas restaurācijas darbiem, kurus arī uzsāka tajā pašā 2017. gadā.

Visvairāk ozolu kokmateriāli ir izmantoti baznīcas torņa koka konstrukcijā. Vairums no tiem ir konstatēti koka konstrukcijas daļā, kas iebūvēta trīsstāvu mūra torņa augšdaļā, t. i., tieši zem torņa smailes apakšējās daļas paplašinātā barokālā noapaļojuma, kurā atrodas torņa pulkstenis. Baznīcas torņa mūrētajā daļā virs vidusjoma ir izdalāmi trīs stāvi, kurus no ārpuses uzskatāmi iezīmē katram stāvam atbilstošās logailas. Taču koka konstrukcija, kas bija būvēta torņa mūrētās daļas iekšpusē un virs torņa mūra turpinās jau kā torņa smailes konstrukcija, ar dēļu grīdām ir sadalīta piecos stāvos. Torņa mūrētās daļas visu trešo stāvu aizņem koka konstrukcijas divi stāvi, un tieši šajos abos stāvos ozolkoka būvelementu ir visvairāk. Atsevišķi ozolkoka būvelementi baznīcas torņa koka konstrukcijā konstatēti arī zemākā līmenī – gan tās trešajā, gan pat otrajā stāvā, tāpat tie izmantoti arī zemajā starptelpā starp koka konstrukcijas piektā stāva griestu dēļu pārsegumu un nākamā, t. i., torņa smailes koka konstrukcijas apakšējā, barokāli noapaļotā stāva grīdas dēļu pārsegumu.

Sākumā, kamēr baznīcas koka konstrukciju rekonstrukcijas laikā nebija uzsākta bojāto būvelementu protezēšana, no to datējamiem būvelementiem, to skaitā arī no ozolkoka darinājumiem, bija iespējams iegūt vienīgi urbtos koksnes paraugus (serdenus). Tos izurba no pavisam 25 ozolkoka būvelementiem, cenšoties pēc iespējas izvēlēties tos, kuriem vismaz vienā šķautnē ir saglabājusies lokmala (koka stumbra aplievas daļas koksne ar ārējām, t. i., relatīvi jaunākajām gadskārtām). Līdz šim no šo 25 būvelementu gadskārtu platuma datu laikrindām ir sekmīgi savstarpēji šķērsdatētas* kopā 16 laikrindas un vēl papildus cita ar citu – piecas laikrindas, kuras no iepriekš minētajām ievērojami atšķiras. Noskaidrojās, ka no 16 laikrindu datiem sastādītās gadskārtu indeksu kopējās hronoloģijas pēdējā vērtība ir attiecināma uz 1514. gadu. Šis datējums apstiprina, ka Sv. Jēkaba katedrālē savas funkcijas joprojām turpina pildīt arī ļoti senas koka konstrukcijas. Jāpiebilst, ka vairumam datēto būvelementu bija noteikts vēl senāks datējums, taču tas, visticamāk, ir izskaidrojams ar to, ka tiem ārējās, galvenokārt koksnes aplievas daļas gadskārtas tomēr nebija saglabājušās. Ja būtu konstatēti būvelementi, kuri būtu sagatavoti vēl pirms 1514. gada, tad vismaz daļai no tiem vajadzētu būt savstarpēji vienādam datējumam. Taču daudziem pētītajiem būvelementiem, kuru pēdējā gadskārta bija veidojusies pirms 1514. gada, absolūtais datējums savstarpēji vairāk vai mazāk atšķiras. Visa jaunā hronoloģija ir attiecināma uz laikposmu no 1284. līdz 1514. gadam.

Otru gadskārtu hronoloģiju, kura bija sastādīta no piecu koksnes paraugu šķērsdatētiem gadskārtu indeksu datiem, sākotnēji nevarēja droši sinhronizēt ne ar vienu no autora rīcībā esošajām ozolu gadskārtu absolūtajām hronoloģijām. Tās dati tika nosūtīti salīdzināšanai ar Baltijas ozolu gadskārtu hronoloģijām uz dendrohronoloģisko laboratoriju Kopehāgenas Universitātes Saxo institūtā (Dānijā), no kurienes tie tika pārsūtīti arī uz SIA “Dendrohronoloģiskā konsultācija” (*Dendrochronological Consultancy Limited*) laboratoriju Retfordā (Anglija). Abās laboratorijās pētnieki nonāca pie atzinuma, ka Latvijā sastādītās hronoloģijas pēdējā vērtība

* Šķērsdatēšana ir darbība, kurā pa gadiem salīdzina gadskārtas raksturojošos datus starp vairākām to laikrindām (jeb sērijām), tā nosakot salīdzināto laikrindu savstarpēji sinhrono savietojumu.

attiecas uz 1678. gadu. Tē jāpiebilst, ka Latvijā pēdējos pāris gados ir sastādītas tikai dažas 17. gs. atbilstošas ozolu gadskārtu indeksu laikrindas, un tās vienas pašas pagaidām nevar droši izmantot nedz iepriekš minētā datējuma apstiprināšanai, nedz noliegšanai. Cerams, ka to varēs apstiprināt jau drīzā nākotnē pēc jaunu 17. gs. atbilstošu vietējo ozolu gadskārtu hronoloģiju izstrādāšanas. Ja minētais absolūtais datējums ir patiess, tad jaunā hronoloģija ir attiecināma uz laikposmu no 1489. līdz 1678. gadam.

Sv. Jēkaba baznīcā ir vēl viens dendrohronoloģiski datēts, no ozolkoka darināts objekts – **zemas durtiņas**. Baznīcas fasādē, galvenās ieejas dienvidu pusē ir puscilindra formas izvirzījums, kas no ielas līmeņa turpinās līdz pat dienvidu joma jumtam. Tā iekšpusē ir apaļa kāpņu telpa ar spirālveida kāpnēm, kuras ved līdz pat baznīcas dienvidu joma bēniņiem. Ieeja kāpņu telpā ir nosepta ar zemām koka durtiņām, kuras no ārpuses ir apšūtas ar cits citam blakus skuju rakstā stiprinātiem dēļiem. Tie pārsedz durtiņas veidojošus trīs stateniskus sānu gropēs fiksētus 29 un 24 cm platus un ap 5 cm biezus ozolkoka dēļus. Diviem no tiem ir aptuveni vienāds biežums, bet trešais ir mazliet biežāks (līdz 5,6 cm), kā arī ar nedaudz tumšāku virsmu. Abi līdzīgākie dēļi no stumbra izcirsti radiālā virzienā, t. i., no stumbra serdes virzienā uz tā ārmaļu, un tiem ir arī koksnes aplievas daļa, bet trešais dēlis izcirsts tangenciālā virzienā, t. i., iesāņus no serdes. Durtiņu restaurācijas procesā to dēļu stipri trūdējušais apakšējais gals tika aizstāts ar protēzi, līdz ar to dendrohronoloģiskajai datēšanai kā koksnes paraugus bija iespējams izmantot plānus dēļu nogriežņus, kurus atzāgēja no katra dēļa iepriekš atdalītā bojātā gala.

Abu līdzīgo dēļu gadskārtu platuma datu laikrindas uzrādīja būtisku savstarpējo līdzību, liecinot, ka šo dēļu ārējai gadskārtai noteiktais relatīvais datējums savstarpēji atšķiras par diviem gadiem, bet uz trešo dēli attiecināmā laikrinda abām iepriekš minētajām laikrindām nelīdzinājās. Divu līdzīgāko dēļu gadskārtu platuma vidējo vērtību laikrinda uzrādīja būtisku līdzību ar vairākām ozolu gadskārtu hronoloģijām, tostarp arī ar baznīcas torņa ozola būvelementu gadskārtu absolūto hronoloģiju. Konstatēts, ka relatīvi jaunākā no abu līdzīgāko dēļu gadskārtām bija veidojusies 1479. gadā, bet vissenākā – 1272. gadā. Tātad pat tādā gadījumā, ja

dēļi aiz 1479. gada gadskārtas tomēr kāda gadskārta trūkst, var droši apgalvot, ka šīs durtiņas bija gatavotas no ap 1480. gadu sagādāta kokmateriāla. Durtiņu trešā daļa gadskārtu indeksu laikrinda būtisku līdzību uzrādīja vienīgi ar gadskārtu hronoloģiju, kas bija sastādīta no baznīcas tornī iebūvēto iepriekš minēto piecu ozolkoka būvelementu gadskārtu indeksu datiem un kuras pēdējo vērtību ārvalstu kolēģi bija attiecinājuši uz 1678. gadu. Durtiņu trešā daļa relatīvi jaunākā saglabājusies gadskārta bija veidojusies 13 gadus senāk, t. i., 1665. gadā. Pēc arhitekta Ilmāra Dirveika domām, durtiņas, visticamāk, ir būvētas 17. gadsimtā, bet tām ir atkārtoti izmantoti arī divi dēļi, kuri bija sagatavoti no 15. gs. otrajā pusē sagādāta kokmateriāla.

2017. gada nogalē daži ozola koksnes paraugi tika iegūti arī citā nozīmīgā Rīgas vēsturiskā celtnē – Rīgas pilī. Plānojot tās restaurācijas darbus, bija aplūkots jautājums arī par **Rīgas pils Svina torņa** koniskā jumta atjaunošanu. Šī jautājuma risināšanai bija svarīgi noskaidrot torņa bēniņu stāvā saglabājušos vēsturisko koka konstrukciju senumu un pašreizējo tehnisko stāvokli. Dendrohronoloģiski datējamo koka būvelementu skaitā bija arī āķa jeb vaļņu bises balsta ozolkoka paliktņi, kuri ir saglabājušies četrās no mūra ārpuses vēlāk aizmūrētajās šaujamlūkās. Pēc šaujamlūku aizmūrēšanas balsta paliktņiem ir saskatāms vienīgi to uz torņa iekšpusi vērtais sāns (1. att.). Viens no ozolkoka paliktņiem izrādījās satrudējis, bet no pārējiem trim izdevās izurbt pa vienam vai, urbjot tajā pašā radiālā virzienā, – divus koksnes paraugus (serdeņus). Tajos bija ietvertas arī ļoti šauras gadskārtas, kuras bija grūti nošķirt citu no citas un līdz ar to precīzi izmērīt. Mērīšanas kļūdas tika atklātas un novērstas, savstarpēji salīdzinot gan no viena un tā paša paliktņa iegūtu divu serdeņu gadskārtu platuma datu laikrindas, gan tās – ar pārējiem diviem paliktņiem atbilstošajām laikrindām. Pēc šo laikrindu sekmīgas šķērsdatēšanas tika sastādīta pa gadiem aprēķināto gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda, kura pēc tam bija sekmīgi sinhronizēta ar vairākām ozolu gadskārtu absolūtajām hronoloģijām. Kopā sagatavoto piecu serdeņu relatīvi jaunākās saglabājušās gadskārtas relatīvais datējums ir attiecināms uz 10 gadus ilgu laika periodu, bet to gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda ir attiecināma uz laikposmu no 1398. līdz 1511. gadam.

1. att. Rīgas pils Svina torņa bēniņu stāvs. No ārpusē aizmūrētā šaujamlūka ar tās apakšdaļā daļēji redzamo vaļņu bises balsta ozolkoka pamatni (norādīta ar bultiņu)

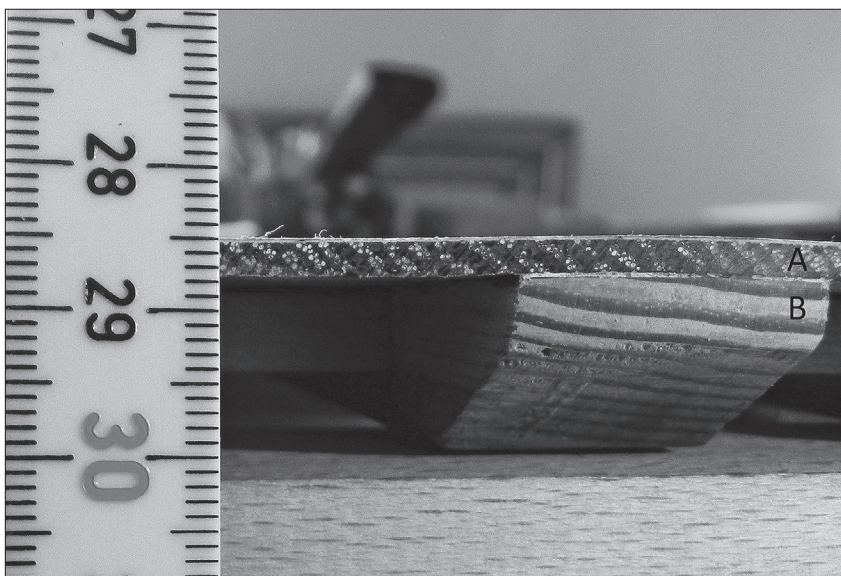
Fig. 1. Attic storey of the Lead Tower of Riga Castle. An embrasure walled up from the outside, with a partially visible oak support for resting an arquebus or wall gun in its lower part (indicated by arrow)

2018. gadā senās ozolkoksnes gadskārtu platumā dati pirmo reizi Latvijā tika dendrohronoloģiski analizēti ne tik daudz, lai uzzinātu kokmateriālu absolūto datējumu, bet gan vairāk, lai mēģinātu kaut aptuveni noskaidrot to izcelsmes ģeogrāfisko rajonu. Tātad runa ir par dendrohronoloģiskās datēšanas metodes pielietojumu, lai lokalizētu būvelementiem izmantoto koku augšanas reģionu. Šo koku izcelsmes rajona lokalizēšanas metodi starptautiskā saziņā apzīmē ar vārdu *dendroprovenancing* (no grieķu vārda *déndron* – koks un angļu vārda *provenance* – izcelšanās vieta). Pētījuma galvenais uzdevums bija noskaidrot, vai vismaz dažām no

16. un 17. gs. flāmu un holandiešu mākslinieku radītajām gleznām, kuras atrodas Latvijas Nacionālā mākslas muzeja kolekcijā, koka pamatne bija izgatavota no Latvijas vai citu Baltijas valstu teritorijā augušu ozolu koksnes.

Izpētei tika izraudzītas pavisam sešas gleznas. Pētījumā noskaidrojās, ka piecas no tām tik tiešām bija gleznotas uz ozolkoka pamatnēm, kurām kokmateriāls savulaik bija iegādāts Baltijas reģionā. Sestā glezna bija gleznota uz pamatnes, kura bija darināta no, visticamāk, Vācijas teritorijā auguša ozola koksnes. Precīzāk lokalizēt minēto piecu gleznu pamatnēm izmantoto kokmateriālu izcelsmes teritoriju pagaidām nav bijis iespējams, un šāds rezultāts ir izskaidrojams ar Baltijas valstīs izstrādāto ozolu gadskārtu ilggađējo absolūto hronoloģiju skaita nepietiekamību. Gleznu pamatņu dendrohronoloģiskais datējums, salīdzinot ar to izgatavošanas laiku, ir diezgan ievērojami senāks, jo a) gleznu pamatnēs koksnes aplievas daļa tās pamazinātās stiprības un palielinātā mitruma dēļ parasti netika atstāta, līdz ar to gadskārtas no šīs koksnes daļas trūkst (2. att.), un b) kokmateriālu sagādes, šķirošanas, piegādes, žāvēšanas un uzglabāšanas laiks kopumā varēja ilgt no dažiem līdz pat nosacīti daudziem gadiem. Piemēram, ozolu kokmateriāla žāvēšana vien dažkārt turpinājās pat 10–15 gadus.¹⁶ Minēto piecu gleznu pamatņu gadskārtu platuma datu laikrindas ir samērā atšķirīgas, norādot, ka attiecīgie koki ir auguši visai atšķirīgos apstākļos, visticamāk – attālu cits no cita. Šīs laikrindas kopumā ir attiecināmas uz laikposmu no 1350. līdz 1645. gadam. Tuvāka informācija par visu sešu gleznu pamatņu koksnes dendrohronoloģisko izpēti ir pieejama tai veltītā atsevišķā rakstā,¹⁷ taču 2020. gadā par vienu no gleznām ir iegūtas papildus ziņas.

2013. gada vasaras otrajā pusē Ventspilī, Pils ielas 21. nama pagalmā, tika veikti glābšanas arheoloģiskie izrakumi kādā tranšējā, kura sākotnēji bija izrakta ūdensvada avārijas likvidēšanai. Tranšējā konstatēja divus netraucētus – 18.–20. gs. un zem tā 16.–17. gs. – kultūrslāņus, kurus nodalīja vēja sanestu kāpu smilšu kārtā. Dziļākajā, t. i., senākajā kultūrslānī, neskaitot citus atradumus, atsedza arī no atkārtoti lietotiem dēļiem veidotus segumus.¹⁸ 2019. gadā no **diviem Ventspilī uzglabātajiem ozolkoka dēļiem** tika atzāģēti koksnes paraugi to dendrohronoloģiskajai datēšanai. Tika noskaid-

2. att. Gleznas pamatnes ozola dēļa gals nepilnus 3 mm biezumā ar tā virsmā redzamajām slīpajām gadskārtām. Pamatnes dēļa gals (A) kļuvis tik plāns gan dēļa malu nofāzēšanas, gan vēlāk, visticamāk, 19. gs. veiktās aizmugures kārtas noēvelēšanas vai nofrēzēšanas dēļ, kuru veica pirms parketāžas dēlišu (B) piestiprināšanas

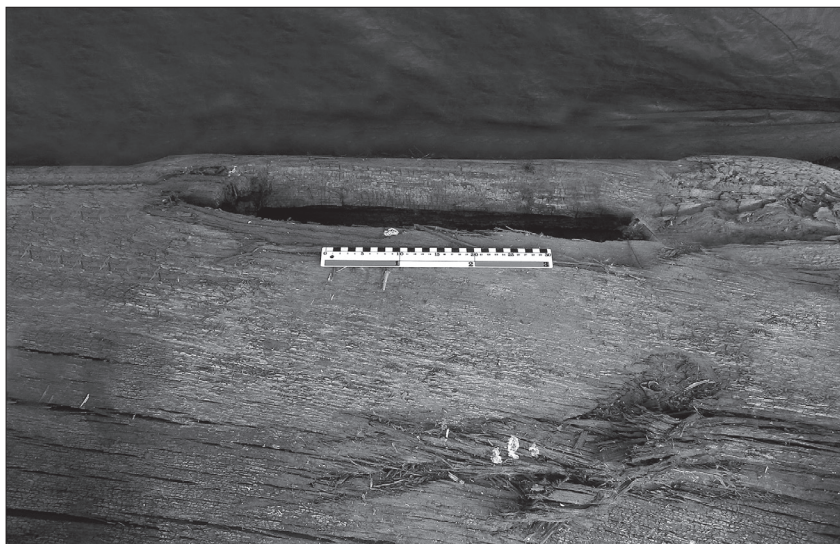
Fig. 2. End view of an oak plank of a painting panel, less than 3 mm thick, with oblique tree-rings visible in its surface. The end of the board (A) has become so thin both because the edges of the plank have been bevelled, and also because the plank has been planed or milled from the rear, most probably in the 19th century, before a common cradling (B) was attached at the back

rots, ka abu dēļu relatīvi jaunākās saglabājušās gadskārtas savstarpējais datējums atšķiras par 23 gadiem. Tā kā abu dēļu koksnes paraugos ir saglabājusies arī aplievas daļa, varēja secināt, ka iepriekš minētais relatīvais datējums uzrāda nevis datējuma starpību trūkstošu ārējo gadskārtu dēļ, bet gan – precīzu vai vismaz aptuvenu laika periodu starp gadiem, kuros abi attiecīgie ozoli bija nocirsti. Pa gadiem aprēķinātā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda visbūtiskāko līdzību uzrādīja ar gadskārtu indeksu laikrindu, kas attiecas uz vienas iepriekš minētās gleznas ozolkoka pamatni (pielietojot gadskārtu platuma datu divus standartizēšanas paņēmienus, korelācijas koeficienta būtiskumu raksturojošā

Stjudenta t vērtība sasniedza attiecīgi 7,5 un 8,2). 2020. gadā ir publicēta lietuviešu dendrohronologa Adoma Vita (*Adomas Vitas*) izstrādātā Klaipēdas ozolu hronoloģija, un arī tā ir būtiski līdzīga iepriekš minētās gleznas pamatnes gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindai ($t = 7,3$ un $6,9$).¹⁹ Līdz ar to ir pamats izteikt pieņēmumu, ka šī glezna – holandiešu mākslinieka Jākoba Sibrandi Mankadāna (*Jacob Sibrandi Mancadan*, 1602–1680) darbs “Pilsdrupas” – bija darināta uz pamatnes, kas veidota no, ļoti iespējams, Kurzemē auguša ozola koksnes. Ar citām autora rīcībā esošajām ozolu gadskārtu absolūtajām hronoloģijām Ventspilī atsegto dēļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda tik būtisku līdzību neuzrāda. Konstatēts, ka tā ir attiecināma uz laikposmu no 1390. līdz 1630. gadam. Jāpiebilst, ka pēdējais gadskaitlis ir tuvs skaitlim 1639, kurš bija iegriezts vienā no senākajā kultūrslānī atklātajiem dažiem ozolkoka mucu dēļiem un tiek uzskatīts par varbūtēju gada norādi.²⁰

2011. un galvenokārt 2012. gadā Rīgā, Audēju ielā 13 un Kalēju ielā 33, tika veikta **13. gs. libiešu ciema apbūves daļas** arheoloģiskā izpēte.²¹ Izrakumu laikā arheologi sagatavoja pa koksnes paraugam arī no 12 ozolkoka būvelementiem. Pagaidām, visticamāk, senajam laika periodam atbilstošu ozola gadskārtu absolūto hronoloģiju nepietiekamības dēļ absolūto datējumu ir izdevies noteikt vien divām ozolkoka paviļām. Vienai no tām pēdējā saglabājusies gadskārta bija veidojusies 1212. gadā, bet otrai – 1205. gadā.²² Šo paviļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu vispārliedzinošāk izdevās sinhronizēt ar Smarhoņas apkārtnē (Baltkrievija) atklāto seno ozola stumbru gadskārtu absolūto hronoloģiju ($t = 4,7$ un $5,8$).²³ Sastādītā laikrinda ir attiecināma uz laikposmu no 919. līdz 1212. gadam.

Izmantojot gan Smarhoņas ozolu gadskārtu absolūto hronoloģiju, gan iepriekš minēto divu paviļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu, absolūtais datējums ir noteikts arī kādam **gandrīz 1 m resnam ozolkoka stumbram**, kurš 2015. vai 2016. gadā bija izcelts no Daugavas gultnes pie Krievu salas. Uzmanību saistīja tajā izveidotā bišu dore (3. att.), kā arī novērojums, ka ozola koksne esošo miecvielu un ūdenī izšķīdušo dzelzs sāļu reakcijas rezultātā koksne bija sākusi melnēt ne vien kā parasti – no stumbra ārpusē

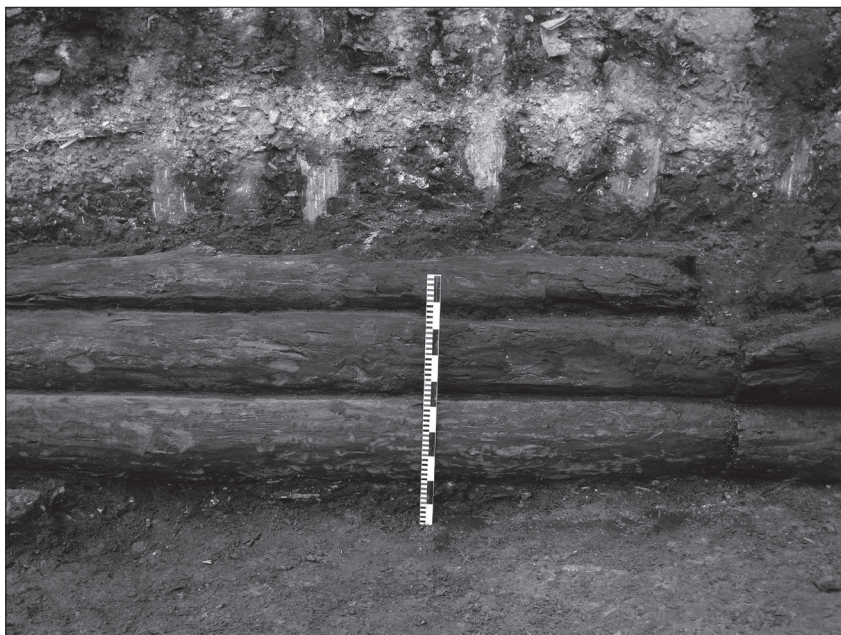

3. att. Rīgā pie Krievu salas no Daugavas gultnes izceltā ozola stumbra posms ar bišu dori

Fig. 3. Section of an oak trunk with a hollow for a beehive, recovered from the bed of the River Daugava by the island Krievu sala

virzienā uz serdi, bet arī no dores virzienā uz stumbra ārpusi. Šī pazīme liecināja, ka stumbrs ir sens. Šķērsdatējot tā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu ar abām iepriekš minētajām laikrindām, noskaidrojās, ka ozola relatīvi jaunākā gadskārta bija izveidojusies tālajā 1174. gadā (salīdzinot ar abu paviļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību rindu, $t = 3,8$ un $5,3$). Ozola stumbra gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda attiecas uz laikposmu no 931. līdz 1174. gadam.

Daži ozolkoka būvelementu koksnes paraugi datēšanai bija saņemti arī no arheoloģiskās izpētes vietas Rīgā, kvartālā starp Mārstaļu ielu, 11. novembra krastmalu un Minsterejas ielu, kur tagad ir uzbūvēta Wellton Riverside SPA viesnīca.²⁴ Izrakumu laikā atsegto vēsturisko konstrukciju skaitā jāmin arī dažādos laikposmos būvētas **kādreizējās Rīgas upes labā krasta nostiprinājumu** divas konstrukcijas. Jaunākā no tām bija veidota kā ozolkoku guļbaļķu siena, ko balstīja pāļi (4. att.). Koksnes paraugi datēšanai bija atzāģēti no trim guļbaļķiem. To jaunākās saglabājušās gadskārtas

4. att. Rīgā, kvartālā starp Mārstaļu ielu, 11. novembra krastmalu un Minsterejas ielu, atklātais pēc 1291. gada būvēto Rīgas upes labā krasta nostiprinājumu posms, veidots no ozola guļbaļķiem.

Ilzes Reinfeldes foto

Fig. 4. Section of the right-bank revetment of the River Rīga, built of horizontal oak logs after 1291, discovered in the block between Mārstaļa iela, 11. novembra krastmala, and Minsterejas iela.

Photo by Ilze Reinfelde

relatīvais datējums ir attiecināms uz trim pēc kārtas sekojošiem gadiem, taču ir pamats uzskatīt, ka attiecīgie koki bija nocirsti vienā gadā. Relatīvā datējuma starpība, visticamāk, ir izskaidrojama ar atsevišķu ārējo gadskārtu trūkumu. Arī šo baļķu pa gadiem sastādītā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda visbūtiskāko līdzību uzrādīja ar Smarhoņas ozolu gadskārtu absolūto hronoloģiju ($t = 8,1$). Tā visa ir attiecināma uz laikposmu no 1056. līdz 1291. gadam. Jāpiebilst, ka senākā no abām krasta nostiprinājumu konstrukcijām bija būvēta no priedes pāļiem, un to jaunākā gadskārta visbiežāk bija veidojusies 1236. gadā.

Dendrodatējums noteikts arī deviņiem no 12 ozolkoka pāļiem, kas veidoja **kādreizējās Rīgas upes kreisā krasta, iespējams,**

senāko nostiprinājumu konstrukcijas posmu. To kopā ar dažiem vēlāk no skujkoku, galvenokārt no priedes būvelementiem veidotiem upes tās pašas puses krasta nostiprinājumu konstrukciju posmiem arheologi atsedza 2009. gadā. Arheoloģiskās uzraudzības un izpētes darbi norisinājās Rīgā, Rīdzenes ielā 38 un Vaļņu ielā 48/50, t. i., kvartālā starp Rīdzenes, 13. janvāra un Vaļņu ielu.²⁵ Lai gan trim no datēto pāļu koksnes paraugiem, domājams, trūka pa kādai ārējai gadskārtai, tomēr pēc pārējo sešu pāļu datējuma varēja secināt, ka sākotnēji attiecīgie ozoli cirsti pēc 1388. gada veģetācijas sezonas, bet pēc 19 gadiem to rinda bija papildināta ar jauniem pāļiem. Relatīvi jaunāko pāļu ārējā gadskārta bija veidojusies 1407. gadā. Visa kopējā ozolkoka pāļu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda (jeb jau hronoloģija) ir attiecināma uz laikposmu no 1250. līdz 1407. gadam.

Iepriekš minētajā arheoloģiskajā objektā tika atsegts arī kāds “plosta koks”. Šādi sagatavoto koksnes paraugu sarakstā bija nodēvēts kāds ozolkoka būvelements (koksnes paraugs nr. 179), kas, spriežot pēc tā apzīmējuma, varētu būt gan mūra ēkas pamatu plosta koks, gan pludināmo koku plostā starp skujkoku baļķiem iesiets ozolkoka baļķis. Pamatu plosta konstrukcijas vietām būvēja virs Rīdzenes upes gultnes aizbēruma, lai virs tā celtās mūra ēku sienas to posmu nevienādas nosēšanās dēļ pēc kāda laika nesāktu stipri plaisāt, bet gan sliktākajā gadījumā tikai nedaudz sasnērtos reizē ar visu plosta konstrukciju. Savukārt pa upi pludināmajos plostos sietie baļķi uzreiz ir atšķirami, ja to galos ir izcirsts caurums jeb acs plostu siešanai.²⁶ Lai gan reti, tomēr dažkārt šāds izcirtums ir konstatēts arī ozola baļķu galos (pāris paraugus var aplūkot arī Rīgas Doma krustejā).

“Plosta kokam” ārējās, visticamāk, tikai stumbra aplievas daļas gadskārtas nebija saglabājušās. Relatīvi jaunākā no būvelementa koksnes gadskārtām bija izveidojusies 1463. gadā. Izpētot mūsdienās augošo ozolu gadskārtas, konstatēts, ka Baltijas ozolu stumbra aplievā visbiežāk mēdz būt vidēji apmēram 12 gadskārtas.²⁷ Šis novērojums ļauj spriest, ka ozols, no kura stumbra bija sagatavots “plosta koks”, ļoti iespējams, bija cirsts ap 1475. gadu. Tā gadskārtu indeksu laikrinda ir attiecināma uz laikposmu no 1348. līdz 1463. gadam.

2018. un 2019. gadā **Aizputes Sv. Jāņa evaņģēliski luteriskajā baznīcā** notika jumta un tā koka konstrukcijas remonts. Tā laikā tika arī nomainītas trūdējušās ozolkoka mūrļatas, uz kurām balstījās baznīcas jumta konstrukcija. 2019. gada rudenī, uzzinot par jau pabeigto remontu un pilnībā vai daļēji nomainītajām ozolkoka mūrļatām, autors organizēja koksnes paraugu atzāģēšanu no veselākiem izņemtajiem mūrļatu posmiem, kuri jau diemžēl bija sagarumoti malkas pagaļu garumā. Līdz ar to koksnes paraugus attiecīnāt uz konkrētām vietām mūrļatu kopīgajā konstrukcijā vairs nebija iespējams. Apgrūtinātās piekļuves dēļ no uz vietas atstātajiem oriģinālajiem mūrļatu posmiem netika iegūti arī urbtie koksnes paraugi.

Kontroles nolūkā viens koksnes paraugs tika izurbts vienai no draudzes telpas centrālajā daļā esošajām astoņām koka kolonnām, kuras balsta griestu pārsegumu kopā ar jumta konstrukciju. Izrādījās, ka arī kolonna bija darināta no ozola stumbra, taču tās koksnes paraugs dendrohronoloģiskajai datēšanai nebija izmantojams: tas salūza gabalos ķirmju kāpuru izgrauzto eju dēļ. Šī fakta dēļ 2020. gadā gan no tās pašas (lielākā augstumā), gan vēl no divām citām kolonnām tika izurbts pa vienam koksnes paraugam Latvijas Valsts koksnes ķīmijas institūta Koksnes bionoārdīšanās un aizsardzības laboratorijas speciālistu Bruno Andersona un Ingeborgas Andersones klātbūtnē, lai precīzāk noskaidrotu kolonnu koksnes bojājumu pakāpi un koksnes kaitēkļu darbības pašreizējo aktivitāti. Šīs apsekošanas rezultātus bija paredzēts izmantot kolonnu mehāniskās stiprības izvērtēšanai.

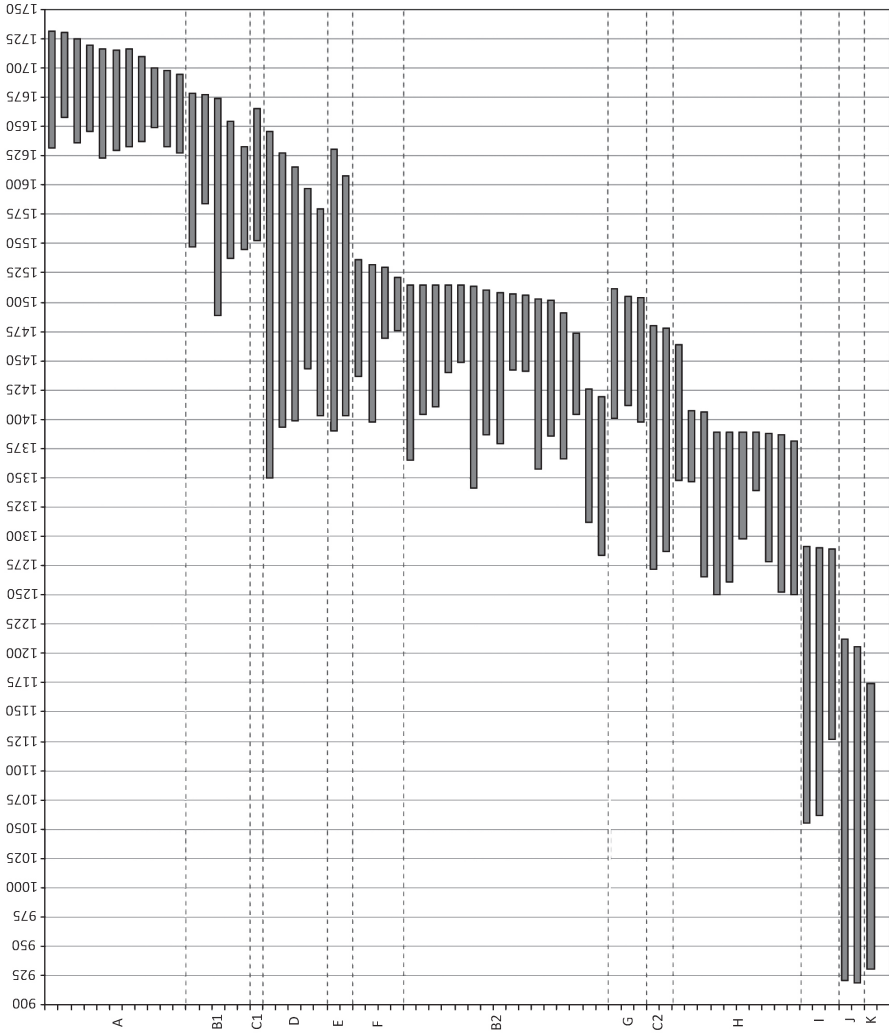
Divi no trim izurbtajiem kolonnu koksnes paraugiem (serdeņiem) bija izmantojami šo baznīcas būvelementu aptuvenai datēšanai. To gadskārtu platuma datu laikrindas uzrādīja būtisku līdzību ne vien savstarpēji, bet arī ar gadskārtu absolūto hronoloģiju, kura tika sastādīta no baznīcas oriģinālo mūrļatu 11 koksnes paraugu gadskārtu platuma datiem. Izrādījās, ka minēto hronoloģiju salīdzinot ar citām ozola gadskārtu absolūtajām hronoloģijām, to būtiska līdzība tika konstatēta divos savietojumos, no kuriem bija nosakāms, ka tās pēdējā vērtība attiecas vai nu uz 1731., vai 1888. gadu. Senākais no uzrādītajiem datējumiem tieši atbilst laikposmam, kad dievnams tika atjaunots par Boju muižas dzimtkunga Fromholda

Ernsta Montovta (*Fromhold Ernst Montowt*) ziedotajiem līdzekļiem, bet jaunākais – laikposmam, kad baznīcas iekštelpā bija veikti remontdarbi.²⁸ Par labu senākajam gadskaitlim liecināja datējums, kas bija noteikts vienas baznīcas bēniņu grīdas priedes sijas un virs grīdas garenvirzienā stiprināta priedes balķa koksnes relatīvi jaunākajai gadskārtai: attiecīgi 1730. un 1728. gads.

Noskaidrojot ozolkoka mūrlatu datējumu, varēja arī aprēķināt, ka vienai no datētajām kolonnām pēdējā saglabājusies gadskārta bija veidojusies 1715. gadā, bet otrai – 1700. gadā. Abu gadskaitļu atšķirība no mūrlatu datējuma visticamāk ir izskaidrojama ar attiecīgo koku ārējo, aplievas daļai atbilstošo gadskārta zudumu kolonnu sagatavošanas darbu laikā. Aizputes Sv. Jāņa evaņģēliski luteriskās baznīcas datēto ozola būvelementu gadskārta kopīgā hronoloģija attiecas uz laikposmu no 1623. līdz 1731. gadam.

SECINĀJUMI

Latvijā izstrādātajās seno ozolu gadskārta indeksu vidējo vērtību laikrindās un hronoloģijās apvienoto gadskārta platuma datu apjoms pagaidām ir salīdzinoši pamazs. Turklāt šie dati ir raksturojami kā neviendabīgi, jo attiecas uz atšķirīgās vietās un nevienādos apstākļos augušiem kokiem, turklāt nedz šīs vietas, nedz tajās bijušie augšanas apstākļi nav zināmi. Un tomēr šīm laikrindām, kuru vērtības ir izdevies attiecināt uz konkrētiem kalendāriem gadiem, jau ir būtiska nozīme. Apvienojot to pa kalendāriem gadiem savstarpēji sinhronizētos datus, pirmo reizi Latvijā ir iegūta nepārtraukta ozolu gadskārta datu ilggadējā laikrinda – hronoloģija, kas attiecas uz laikposmu no 919. līdz 1731. gadam (5. att.). Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātes Botānikas un ekoloģijas katedrā, veicot vēl augošu ozolu gadskārta platuma datu dendroekoloģiska rakstura izpēti, līdz 2013. gadam bija izstrādāta ozolu gadskārta absolūtā hronoloģija laikposmam no 1697. līdz 2010. gadam.²⁹ Tas nozīmē, ka Latvijā ozolu gadskārta absolūtās hronoloģijas kopumā ir attiecināmas uz aptuveni 2100 gadus ilgu nepārtrauktu laikposmu. Dendrohronoloģiskā signāla atspoguļojuma kvalitāte 18. gs. un senākam laikposmam atbilstošās hronoloģijās pagaidām vēl nav pietiekami augsta, jo to vērtību aprēķināšanai izmantoto

5. att. Absolūti datēto ozolu koksnes paraugu gadskārtu platuma laikrindu sinhronizētā savietojuma grafiskais attēlojums Ganta diagrammā.
- Dendrohronoloģiski datētie vēsturiskie objekti: *A* – Aizputes Sv. Jaņa evaņģēliski luteriskās baznīcas mūrlātas un kolonnas; *B* – Sv. Jēkaba baznīcas torņa koka konstrukcija; *C* – Sv. Jēkaba baznīcas zemās durvīņas; *D* – holandiešu un flāmu mākslinieku piecu gleznu pamatnes; *E* – klājuma dēļi, atsegti Ventpīlī, gruntsgabālā Pils ielā 21; *F* – vaļņu bises balsta pamatnes; *G* – Cēsu viduslaiku pils Drienvidu torni; *H* – vaļņu bises balsta pamatnes Rīgas pils Svina torni; *I* – Rīgas upes kreisā krasta stiprinājumu posms gruntsgabālā Rīdzenes ielā 38 un Vaļņu ielā 48/50; *J* – Rīgas upes labā krasta nostiprinājumu posms gruntsgabālā starp Mārstaļu ielu, 11. novembra krastmalu un Minsterejas ielu; *J* – Rīgas senās koka apbūves daļa gruntsgabālā Audēju ielā 13 un Kalēju ielā 33; *K* – Rīgā pie Krievu salas no Daugavas izceltais ozola stumbrs ar bišu dori

Fig. 5. Graphic representation in a Gantt diagram of time series of absolutely dated oak samples arranged synchronously.

Dendrohronoloģiski datēti vēsturiskie objekti: *A* – Wall plate and columns of the Evangelical Lutheran Church of St John, Aizpute; *B* – Wooden structure of the tower of the Church of St James; *C* – A low door in St James's Church; *D* – Panels of five paintings by Dutch and Flemish artists; *E* – Boards forming a corduroy surface, uncovered in the plot at Pils iela 21, Ventpils; *F* – Supports for resting arquebuses in the South Tower of Cēsis medieval castle; *G* – Supports for resting arquebuses in the Lead Tower of Riga Castle; *H* – Section of the left-bank revetment of the River Rīga in the plot at 38 Rīdzenes iela and 48/50 Vaļņu iela; *I* – Section of the right-bank revetment of the River Rīga in the plot between Mārstaļu iela, 11. novembra krastmala, and Minsterejas iela; *J* – Some of the remains of historical structures in the plot between 13 Audēju iela and 33 Kalēju iela, Riga; *K* – Oak trunk hollowed for a beehive, recovered from the River Daugava by Krievu sala in Riga

gadskārtu platuma datu apjoms ir samērā mazs. Kā jau iepriekš minēts, vairums no sastādītajām hronoloģijām ir attiecināms uz kādu salīdzinoši nelielu teritoriju. Taču tās jau var sākt izmantot citu, no jauna sagatavoto seno ozolu koksnes paraugu absolūtai datēšanai, vienlaikus iegūstot datu materiālu iepriekš izstrādāto hronoloģiju papildināšanai un kvalitātes uzlabošanai. LU Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā jau ir uzsākta ne vien no skujkoka, bet arī samērā daudz no ozolkoka darinātu būvelementu koksnes paraugu izpēte, kuri attiecas uz 13.–17. gs. koka konstrukcijām, kuru paliekas bija atsegta arheoloģiskās izpētes darbos Rīgā, Kalēju ielā 64/66. Pēc tam vēl plānota ozolkoka būvelementu koksnes paraugu datēšana, kuri iegūti Liepājas vēsturisko ēku rekonstrukcijas laikā un vairākās citās arheoloģiski pētītās vietās Vecrīgā, kā arī Ventspilī. Ir pamats uzskatīt, ka jaunās, pagaidām tikai ieplānotās ozolkoku gadskārtu absolūtās hronoloģijas kopā ar jau esošajām būs ne vien nozīmīgs un drošs līdzeklis vēl citu no vietējā ozolkoka darināto būvelementu datēšanai, bet arī informācijas avots senākos gadsimtos Latvijas teritorijā augušu ozolu koksnes sekmīgākai identificēšanai.

ATSAUCES

- 1 Kristof Haneca, Tomasz Wazny, Joris Van Acker, Hans Beeckman (2005). Provenancing Baltic timber from art historical objects: success and limitations. *Journal of Archaeological Science*, 32 (2), pp. 261–271.
- 2 *Quercus robur* / Pedunculate oak. *EUFORGEN: European Forest Genetic Resources Programme*. Pieejams: <http://www.euforgen.org/species/quercus-robur/> (skatīts 18.10.2020.).
- 3 Haneca, Wazny, Van Acker, Beeckman. Provenancing Baltic timber from art historical objects: success and limitations, pp. 261–271.
- 4 Peter Klein, Tomasz Wazny (1991). Dendrochronological analyses of paintings of Gdansk painters of the 15th to the 17th century. *Dendrochronologia*, 9, pp. 181–191.
- 5 Haneca, Wazny, Van Acker, Beeckman. Provenancing Baltic timber from art historical objects: success and limitations, p. 263.
- 6 Pascale Fraiture (2009). Contribution of dendrochronology to understanding of wood procurement sources for panel paintings in the former Southern Netherlands from 1450 AD to 1650 AD. *Dendrochronologia*, 27 (2), pp. 95–111; Tarnya Cooper (2011). Interpreting evidence from dendrochronology. A case study from research on 16th-century British panel

- paintings. In: Pascale Fraiture (ed.). *Tree Rings, Art, Archaeology: Proceedings of an international Conference*. Brussels, Royal Institute for Cultural Heritage, 10–12 February 2010. (Scientia Artis, 7). Brussels: Royal Institute for Cultural Heritage, pp. 299–310.
- ⁷ Tomasz Ważny, Dieter Eckstein (1987). Der Holzhandel von Danzig/Gdańsk – Geschichte, Umfang und Reichweite. *Holz als Roh- und Werkstoff*, 45, S. 509–513.
- ⁸ Klein, Wazny. Dendrochronological analyses of paintings of Gdansk painters of the 15th to the 17th century, p. 185.
- ⁹ Turpat, 187. lpp.
- ¹⁰ Māris Zunde (2019). Baltijas ozolu kokmateriāla izmantošana holandiešu un flāmu vecmeistaru gleznu pamatnēm: dendrohronoloģiskās identificēšanas pirmais mēģinājums Latvijā / The Use of Baltic Oak for the Panels of Paintings by Dutch and Flemish Old Masters: the First Attempt at Dendrochronological Identification in Latvia. No: Laura Okdaldere (sast.). *Baltijas ozoli = Baltic oaks*. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 66.–68. lpp.
- ¹¹ (Esther Jansma). Towards a European research and data network for cultural tree-ring studies. Pieejams: <https://www.nwo.nl/en/projects/236-60-001> (skatīts 28.12.2020.).
- ¹² Valdis Segliņš (2001). *Holocēna nogulumu stratigrāfija Latvijā un to starpreģionālā korelācija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 193. lpp.
- ¹³ Velta Pāvulāne (1975). *Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII–XVIII gs.* Rīga: Zinātne, 43. lpp.
- ¹⁴ Tomasz Ważny (2011). Dendro-provenancing between the Baltic Sea and East Mediterranean. In: Pascale Fraiture (ed.). *Tree Rings, Art, Archaeology: Proceedings of an international Conference*. Brussels, Royal Institute for Cultural Heritage, 10–12 February 2010. (Scientia Artis, 7). Brussels: Royal Institute for Cultural Heritage, pp. 99–105.
- ¹⁵ Māris Zunde (2016). Jauni dendrohronoloģiski dati par Cēsu viduslaiku pils Dienvidu torņa būvvēsturi. No: Ieva Ose (sast.). *Pētījumi par Vidzemes, Kurzemes un Zemgales pilīm* (Latvijas viduslaiku pils, IX). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 260.–279. lpp.
- ¹⁶ Peter Klein (1998). Dendrochronological analyses of panel paintings. In: Kathleen Dardes, Andrea Rothe (eds.). *The Structural Conservation of Panel Paintings: Proceedings of a Symposium at the J. Paul Getty Museum, April 1995*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, pp. 39–54.
- ¹⁷ Zunde. Baltijas ozolu kokmateriāla izmantošana holandiešu un flāmu vecmeistaru gleznu pamatnēm: dendrohronoloģiskās identificēšanas pirmais mēģinājums Latvijā, 52.–87. lpp.
- ¹⁸ Armands Vijups (2014). Arheoloģiskie glābšanas izrakumi Ventspilī 2013. gadā. No: Juris Urtāns, Ingrīda Līga Virse (sast., red.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2012.–2013. gadā*. Rīga: Nordik, 235.–240. lpp.

- ¹⁹ Adomas Vitas (2020). Medieval oak chronology from Klaipėda, Lithuania. *Dendrochronologia*, 64, 125760, pp. 1–6.
- ²⁰ Vijups. Arheoloģiskie glābšanas izrakumi Ventspilī 2013. gadā, 238. lpp.
- ²¹ Uldis Kalējs (2014). Arheoloģiskie pētījumi Rīgā, Audēju ielā 13 un Kalēju ielā 33. No: Juris Urtāns, Ingrida Līga Virse (sast., red.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2012.–2013. gadā*. Rīga: Nordik, 108.–110. lpp.
- ²² Māris Zunde (2020). Rīgā, Audēju ielā 13 un Kalēju ielā 33, atsegto 13. gs. koka celtņu dendrodatēšanas rezultāti. No: Ieva Ose (sast., red.). *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 10. Rīga: Zinātne, 116.–134. lpp.
- ²³ Adomas Vitas, Jonas Mažeika, Rimantas Petrošius, Rūtilė Pukienė (2014). Radiocarbon and dendrochronological dating of sub-fossil oaks from Smarhoń riverine sediments. *Geochronometria*, 41 (2), pp. 121–128.
- ²⁴ Rūdolfs Brūzis, Ilze Reinfelde, Jānis Tereško (2018). Arheoloģiskā izpēte Rīgā, kvartālā starp Mārstaļu ielu, 11. novembra krastmalu un Minsterejas ielu 2014.–2016. gadā. No: Juris Urtāns, Ingrida Līga Virse (red.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika, 134.–139. lpp.
- ²⁵ Uldis Kalējs (2010). Arheoloģiskie pētījumi Rīgas upes vietā. No: Juris Urtāns, Ingrida Virse (sast.). *Arheologu pētījumi Latvijā 2008. un 2009. gadā*. Rīga: Nordik, 135.–140. lpp.
- ²⁶ Andris Caune (1974). Arheoloģiskās liecības par koku pludināšanu pa Daugavu. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 6, 52.–62. lpp.
- ²⁷ Kristina Sohar, Adomas Vitas, Alar Läänelaid (2012). Sapwood estimates of pedunculate oak (*Quercus robur* L.) in eastern Baltic. *Dendrochronologia*, 30 (1), pp. 49–56.
- ²⁸ Andris Caune, Ieva Ose (2010). *Latvijas viduslaiku mūra baznīcas*, 12. gs. beigās – 16. gs. sākums: *Enciklopēdija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 73.–81. lpp.
- ²⁹ Roberts Matisons (2013). *Wood increment and earlywood vessel size of pedunculate oak and their relation with climatic factors in Latvia*. Academic dissertation. Rīga: University of Latvia, 119 p.

THE FIRST RESULTS OF DENDRO-DATING WORK ON HISTORICAL OAK TIMBERS IN LATVIA

Māris Zunde

Dr. biol., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia.
Research interests: dendrochronological dating, dendroclimatology, compilation of long tree-ring chronologies, history of forest utilisation in Latvia.

The article considers the international significance of research into the pattern of ring-width variation of preserved historical oak building timbers in the Baltic region and presents the first results obtained in Latvia in compiling long absolute oak tree-ring chronologies. Long chronologies compiled from local oak ring-width data can be used not only for more secure dendrochronological dating of other items made from oak but also for determining the source area of oak transported over long distances. Such information is important for studying the history of wood export. In recent years, the first local time series and chronologies have been compiled from mean ring-width indices of oak at the Dendrochronological Laboratory, Institute of Latvian History, University of Latvia. These relate to the overall time interval AD 919–1731 AD. It is planned that these will gradually be augmented in the future, making possible the identification of wood from oak formerly growing in present-day Latvia.

Key words: tree-ring dating (dendrochronology), historical wooden structures, pedunculate oak, territory of Latvia.

Summary

The compilation by dendrochronologists of ever-greater numbers of long absolute tree-ring chronologies covering particular geographical regions offers not only greater potential for secure absolute dating of timber formerly sourced in the respective regions but also for ascertaining the source area of timber transported over long distances. Accordingly, dendrochronologists in Western Europe have developed a strong interest in absolute tree-ring chronologies for timber grown in the present-day Baltic States. In the period from the 14th up to the mid-17th century, the world-famous Flemish and Dutch artists most commonly painted on panels made from what is known as Baltic oak. However, oak imported from the Baltic was used not only for painting panels but also for barrels, sculptures, furniture, and structural timbers. In order to facilitate the identification of historical wooden objects made specifically from oak grown in present-day Latvia, and to distinguish this wood from wood supplied to the port of Riga along the Daugava, mainly from present-day Belarus, the author has in recent years become increasingly involved in the recovery and dating of wood samples from oak structural timbers and other items. At the present day, historical oak wood is fairly uncommon in Latvia, but it has been possible to compile the first time series and chronologies of mean ring-width indices, which relate to the overall time interval AD 919–1731. These have so far been compiled using ring-width data from a total of 65 historical oaks, representing more than ten

historical sites. These include oak structural timbers, uncovered in the course of archaeological excavation in present-day Latvia or belonging to the wooden structures of some extent historical buildings, as well as some from paintings by foreign artists executed on oak panels, which are nowadays held in the collection of the Riga Bourse Art Museum, and an oak trunk hollowed out for a beehive, recovered from the bed of the River Daugava. It is planned that future work will involve the dating of oak timbers preserved at certain other historical sites in Latvia. In this way, the existing chronologies will be supplemented both quantitatively and qualitatively, facilitating their practical application for identifying oak formerly grown in the territory of Latvia.

Autors pateicas *Valdim Bērziņam* par kopsavilkuma tulkojumu

VĒSTURES AVOTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.05>

“TAS IR VIENS LIELS EKSPERIMENTS, KO JŪS ESAT AR CILVĒKIEM IZDARĪJUŠI” – ADMINISTRĀCIJAS PĀRSTĀVJU TIKŠANĀS AR LATVIJAS TELEVĪZIJAS LIEPĀJAS GALVENĀS REDAKCIJAS KOLEKTĪVU 1973. GADA 22. MAIJĀ: SARUNAS SKAŅU IERAKSTA TRANSKRIPCĪJA

Toms Zariņš

Iespēju izveidot stacionāru televīzijas translāciju punktu Liepājā un Daugavpilī Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radoraidījumu komiteja¹ (turpmāk – komiteja, Valsts komiteja) pirmo reizi izskatīja 1968. gada vasarā.² Tā saucamo mazo televīzijas studiju izveide sešdesmitajos gados jau bija notikusi daudzviet Padomju Savienībā, arī Baltijas republikās. 1963. gada 1. jūnijā Igaunijā tika dibināts “telestudijas korespondentpunkts” Tartu,³ kuru 1967. gada 22. februārī reorganizēja par Tartu televīzijas studiju.⁴ Līdzīgs attīstības process notika arī ar Kauņas redakciju Lietuvā.⁵

Latvijā priekšlikumu par republikāniskās televīzijas filiāles izveidošanu sāka virzīt 1970. gada beigās, kad komitejas priekšsēdētāja vietnieks Nikolajs Neilands⁶ (1930–2003) Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālajai Komitejai (CK) ziņoja par nepieciešamību “realizēt Liepājas pilsētas partijas un padomju orgānu priekšlikumu izveidot Liepājā pastāvīgu TV punktu – studiju”.⁷ Neilands prognozēja, ka “jau tuvākajos gados studija varētu kļūt par centru, kurš apkalpotu Liepājas pilsētu, Liepājas un Kuldīgas rajonus. [...] tā sniegtu ap 2–3 pārraides nedēļā, kā arī regulāru informāciju TV panorāmā par svarīgākajiem notikumiem šajā republikas novadā. Citu republiku pieredze⁸ liecina, ka šāds

atrisinājums ir principā pareizs.”⁹ Viņa piedāvājums paredzēja līdzīgu punktu pēc tam iekārtot arī Daugavpili, tā atrisinot jautājumu “par republikas sabiedriskās un kultūras dzīves vispusīgu atspoguļošanu”.¹⁰ Neilanda skatījumā studijas tapšanai būtu arī pozitīvs saimniecisks efekts: “[..] ekonomiski sevi neattaisno apgūtā [TV sakaru] līnija Liepāja–Rīga. Grūtības pārraižu organizēšanā no Liepājas rada lieli TV tehnisko iekārtu pārbraucieni, lieli komandējumu izdevumi.”¹¹

Latvijas televīzijas¹² Liepājas galvenā redakcija tika izveidota 1971. gada rudenī.¹³ Pirmās divas Liepājas redakcijas sagatavotās pārraides izgāja ēterā 1972. gada 26. janvārī: divdesmit minūšu pārraide raidījumu ciklā “Starp mums, celtniekiem... Un ne tikai starp mums” – translācija no jaunuzceltā Liepājas galantērijas kombināta “Lauma”¹⁴ – un pirmās iknedēļas “Liepājas ziņas” informatīvā raidījuma “Televīzijas panorāma” (TVP) noslēgumā.¹⁵ 1972. gada 20. jūnijā, izvērtējot pirmos piecus redakcijas darba mēnešus,¹⁶ tika konstatēts, ka tie kopumā devuši “pozitīvus rezultātus”, bet grūtības darbā radot pastāvīgas studijas trūkums: “[..] vēl nav gatava studija, katrs raidījums notiek citā vietā un ikviens objekts ir jāapgūst no jauna.” Lai to novērstu, tika uzdots paātrināt stacionāras raidīšanas bāzes projekta izstrādi.¹⁷

Tomēr, kā liecina pieejamie vēstures avoti, turpmāko mēnešu laikā komitejas attieksme pret Liepājas studiju fundamentāli mainījās: 1973. gada 22. maijā ar redakcijas kolektīvu tikās administrācijas pārstāvji no Rīgas, kuri paziņoja par tās likvidēšanas projektu ar 1974. gada 1. janvāri.¹⁸ Šis tikšanās skaņu ieraksta transkripcija tiek publicēta tālāk tekstā. Pēc mēneša – 22. jūnijā – komitejas kolēģija lēma par “Liepājas TV raidījumu redakcijas un stacionārā pārraižu punkta likvidēšanu ar 1974. gada 1. janvāri” (sākotnēji paredzēts, bet svītrots 1973. gada 1. jūlijs).¹⁹ Lēmumā tika norādīts, ka “TV pārraidēm no Liepājas nākotnē nav perspektīvas, pārraides izmaksā ļoti dārgi [..] To mākslinieciskais līmenis ir zems.” Kolektīvs lēmumam nepiekrita un sūdzējās komitejas partijas organizācijā: “[..] likvidācijas jautājums savā sagatavošanas posmā nav saskaņots ne ar pilsētas partijas un izpildu komitejas vadību, ne arī uzklaustas Liepājas galvenās redakcijas kolektīva domas.”²⁰ Līdz šim nav atrastas liecības, kas atklātu LKP Liepājas pilsētas komitejas nostāju redakcijas slēgšanas jautājumā.

Televīzijas filiāles likvidēšanā visdrīzāk izšķirošs bija odiozā komitejas priekšsēdētāja, agrākā LKP CK, Latvijas PSR Augstākās Padomes un Latvijas PSR Ministru Padomes laikraksta "Cīņa" ilggadējā redaktora Ilmāra Īverta (1924–1995) viedoklis, kurš savās partijas darbinieka gaitās paļāvies uz tuvajām attiecībām ar LKP CK pirmo sekretāru Augustu Vosu.²¹ Laikabiedri raksturojuši Īvertu kā "izcili subjektīvu", "ietiepīgu"²² un "tragisku personību", kura nodarījusi "ļaušanu visai latviešu kultūrai", vienlaikus "iedīdot citādu attieksmi pret žurnālistiku un vērienīgāku domāšanu".²³ Memuārliteratūrā dažkārt pieminēta Īverta tieša iejaukšanās žurnālistu darbā,²⁴ voluntāra darbinieku atlaišana.²⁵ Viņa darbības rezultāts bija arī liberālāk noskaņotā Neilanda citas iniciatīvas – radoraidījuma "Mikrofons" – populārās "Mikrofona aptaujas" pārtraukšana (1972–1976),²⁶ viņam nepatīkamu mūziķu uzstāšanās iespēju ierobežošana, ierakstu dzēšana.

Tomēr Liepājas redakcijas likvidēšanu varētu būt noteikuši arī pragmatiski apsvērumi par prioritātēm, kuri izrietēja no komitejas problēmām Rīgā. No sešdesmito gadu beigām gan televīzijai, gan radio trūka telpu, turklāt uzdevums jau 1973. gadā sākt krāsainās televīzijas pārraides šo problēmu tikai saasināja. Lai gan ilgtermiņā to risinātu 1973. gada oktobrī pieņemtais lēmums par jauna TV un radio kompleksa būvniecību,²⁷ akūtais telpu trūkuma jautājums bija jārisina nekavējoties. 1974. gada 22. aprīlī Īverts LKP CK un Latvijas PSR Ministru Padomei nosūtīja memorandu (oriģ. *zapiska*) "Par dažiem televīzijas un radio attīstības jautājumiem republikā",²⁸ ar kuru lūdza palīdzību piemērotu darba telpu, dienesta automašīnu un dzīvokļu piešķiršanā. Viņš norādīja, ka telpu trūkuma dēļ komiteja neizpildīja PSRS Ministru Padomes 1971. gada 6. septembra lēmumu Nr. 640 par stacionārās krāsainās televīzijas organizēšanu Rīgā 1973. gadā, turklāt tas apdraudot arī jau pastāvošā ikdienas darba kvalitāti: "Telpu jautājums [...] mums ir kļuvis tik smags, ka prasa ātrāku atrisinājumu."²⁹

Par to, ka tikšanās ar Liepājas galvenās redakcijas kolektīvu, kurā tika paziņots par redakcijas likvidēšanas plāniem, ir ierakstīta skaņu lentēs,³⁰ kļuva zināms 2020. gada 21. janvārī, kad elektroniskajā sarakstē uz tām atsaucās ieraksta veicējs, bijušais Liepājas studijas TVP redaktors, fotogrāfs Gunārs Kopštāls.³¹ Atbildot uz jautājumu par ieraksta tapšanas apstākļiem, viņš norādīja:

“[...] nevienam atļauja nebija jāprasa. Biju pārāk “lecīgs”. Man bija no Rīgas TV studijas iedots reportiera magnetofons, kuru izmantoju sižetu gatavošanai. [...] Sanāca viss mūsu redakcijas kolektīvs, sasēdās pie galda, un sākās sarunas. Kā vienmēr, man visa aparātūra bija uz vietas. Noliku magnetofonu sev priekšā, mikrofonu galda vidū un visu ierakstīju. Droši vien, lai vēlāk noklausītos.”³² Lai gan skaņu ieraksta trīs daļas nebija datētas, no tajā izskanējušajām ziņām, kā arī informācijas žurnālā “Avots”³³ bija iespējams konstatēt, ka ierakstā dzirdama tieši iepriekš minētā tikšanās 1973. gada 22. maijā. Magnētisko lenšu digitalizāciju 2020. gada 26. janvārī veica mūziķis Rihards Bērziņš, ierakstu 2020. gada februārī transkribēja Toms Zariņš.

Transkripcijā ar [...] apzīmēti izlaisti izteikumi par tehniskiem studijas darbības aspektiem; tāpat visā transkripcijā dzēsta lielākā daļa no dažu runātāju lietotajiem parazitvārdiem, saglabājot tos daudzumā, kas nepieciešams, lai gūtu priekšstatu par personas runasveidu. Pauzes cilvēku runā apzīmētas ar daudzpunkti, straujāki valodas aprāvumi – ar divpunkti. Piezīmes par sarunas gaitu un toni sniegtas slīprakstā iekavās, autora papildinājumi – kvadrātiekvās. Sarunā bieži nevietā lietotā pavēles izteiksme transkripcijā lasītāju ērtībai aizstāta ar īstenības izteiksmi, taču “jeb” lietojums “vai” vietā atstāts negrozīts.

Šis unikālais avots demonstrē lēmumu pieņemšanas mehānismus un to iekšējās pretrunas padomju sistēmā t. s. stagnācijas periodā. Par spīti tam, ka masu informācijas līdzekļi bija ideoloģiski svarīga darba nozare, kurā televīzijai bija arvien pieaugoša loma, redzams, ka tajā pastāvēja voluntārisms, nekonsekvence un nepieciešamo resursu trūkums. Vienlaikus avots parāda to, kā televīzijas administrācijas pārstāvja sākotnēji lietotā un, domājams, komitejas priekšsēdētāja Īverta pieprasītā komunikācijas taktika – kolektīva “nostādīšana fakta priekšā” – nerasniedza iecerēto mērķi.

Autors izsaka vislielāko pateicību Gunāram Kopštālam par atļauju publicēt šo vēstures avotu un būtisku ieguldījumu runātāju atpazīšanā, kā arī Mārtiņam Mintauram, Dainai Bleierei, Antai Rugātei, Kristiānai Lībanei-Šķēlei un Latvijas Nacionālā arhīva Personāla dokumentu valsts arhīva darbiniekiem (personīgi Baibai Ritmanei) par palīdzību publikācijas tapšanā.

“Saruna par likvidāciju”³⁴
Liepājas galvenās redakcijas telpās
Andreja Pumpura ielā 9³⁵, Liepājā
1973. gada 22. maijā

I DAĻA

Kirils Bobrovs (Latvijas TV Liepājas galvenās redakcijas galvenais redaktors): Lēmums ir pieņemts vienbalsīgi, ja? Par likvidāciju, ja? Jautājums ir tāds: vai septiņdesmit pirmajā gadā, kad nodibināja šo lietu, arī bija vienbalsīgi?

Āris Lībans³⁶ (Latvijas TV Programmu galvenās redakcijas galvenā redaktora vietnieks): Ziniet, par to, vai viņš ir pieņemts vienbalsīgi, es nezinu, es tur neesmu klāt bijis, es saku, es oficiāli to uzzināju no biedra Barkāna³⁷, no mūsu priekšsēdētāja vietnieka... faktiski tā – tajā pat reizē, tas ir, pagājušo otrdien [1973. gada 15. maijā], kad Jūs bijāt, un es saku, ka es dzirdēju to pašu, ko dzirdējāt Jūs. Nu, neapšaubāmi, ka situācija kopš tā laika, kad bij' doma par... Liepājas studijas organizēšanu šeit pat, galvenās redakcijas organizēšanu, vai ne, situācija ir mainījies, ir mainījušies arī viedokļi, ir mainījusies arī studijas vadība,³⁸ kā jūs zināt. Ir mainījušies viedokļi – es vēlviensreiz gribu pasvītrot – ne tikai pie mums, bet arī visā Padomju Savienībā attiecībā uz šādām te mazām studijām jeb galvenām redakcijām, nu, attiecībā uz šādām te vienībām, kā mēs viņas arī nenosauksim... un arī tam ir kaut kur sava nozīme.

K. Bobrovs: Cik man zināms ir no preses, ja, šis te kurss, par kuru bija runa, par mazo studiju, teiksim, tur, sašaurināšanu un likvidāciju, bija pieņemts septiņdesmitajā gadā, un viņš laikam turpinājās līdz šim. Bet kāpēc tad septiņdesmit pirmajā gadā gāja pretējā virzienā? Jeb varbūt es šaubos, un varbūt ir kaut kādas citas, pareizākas ziņas?

Ā. Lībans: Redziet, neapšaubāmi, es nezinu... es jums uz šo jautājumu nevaru atbildēt... Šis kurss... es pat nevarēju precīzi pateikt, vai viņš sākās septiņdesmitajā vai septiņdesmit pirmajā gadā, es šaubos, vai, teiksim, varētu tur atbildēt biedrs Leja³⁹ vai varbūt biedrs Barkāns, un es domāju, ka, teiksim, iztīrāt par to, kāpēc tas bija tad un kāpēc tas, teiksim, tad nebija tā, un kāpēc no studijas (*troksnis*) tomēr organizēt Liepājas studiju, tas nebūtu šeit nopietni.

K. Bobrovs (*pārtrauc*): Nē, saprotiet mani pareizi! Saprotiet mani pareizi! Ja uz to nevar neviens atbildēt, tad par to nevajag arī runāt, ka šis, lūk, te ir viens no iemesliem, kāpēc slēdz Liepāju, ja? Tāpat kā arī otrs moments, par to, ka Liepājas vadība nav nākusi pretī tur par telpu un par citām lietām, teiksim... tādos jautājumos nav nākusi tur iekšā.. pretim, arī šeit nekāda pamata nav, par cik Liepājas vadība ir lūgusi vairākkārt studijas vadību uz pārrunām un arī mēs gaidījām, bet nesagaidījām. Un bija labi, konkrēti priekšlikumi, teiksim, par to, ka, vot, piedāvāt to un to, piedāvāt... Un tas aiziet līdz Rīgai, un atbilde nekāda nav. Taču mēs te, uz vietas, nevaram pieņemt tādus lēmumus, ko jāpieņem ir tur... studijā vai komitejas līmenī..

Ā. Lībans: Tas ir skaidrs. Es saku, ka... kaut vai uz visu to, kas attiecas uz telpām un uz visu pārējo... es personīgi šinī gadījumā nevaru uzņemties, tas laikam būs jāuzrunā biedram Tūnam⁴⁰, ja..

K. Bobrovs (*pārtrauc*): Nu, labi, turpināsim tālāk, es tikai gribu teikt, ka es noraidu šos te argumentus. Ja jums nav ko atbildēt, tad šeit arī apstāsimies, ka šie argumenti ir noraidīti.

Juris Kerve (*Latvijas TV Liepājas galvenās redakcijas operators*): Man ir tāds jautājums, pirms mēs turpinām tālāk: kas ar mums notiks pēc [1973. gada] 31. decembra? Ar mums visiem.

Ā. Lībans: Nu, es domāju, varbūtās, lai mēs... mūsu visa tā saruna virzītos kaut kādā loģiskā gultnē, es uz to jautājumu mēģināšu atbildēt, cik es esmu uz to pilnvarots, bet varbūt ne tagad, jo mums pamatjautājums laikam ir jāizrunā par to, teiksim, kādiem spēkiem mēs aizvadīsim visus darbus līdz trīsdesmit pirmajam, es atbildēšu uz to!

J. Kerve (*pārtrauc*): ...bet, saprotiet (*automašīnas troksnis*), ja man tagad būs labs darbs... un tad es gaidīšu trīsdesmit pirmo decembri?!

Ā. Lībans: Nē, nē, nē, mēs pie tā nonāksim, atļaujiet man, teiksim, es... ja?

Roberts Ārmanis⁴¹ (*Latvijas radio un televīzijas centra Liepājas tehniskās grupas Liepājas PTS*⁴² *priekšnieks*): Nē, nu man viens jautājums tuvāk pie lietas.

Ā. Lībans: Lūdzu.

R. Ārmanis: Te izskanēja tāda... vispārējas frāzes, ka "lēmums pieņemts". Mani interesētu konkrēti: kas, kādā līmenī to lēmumu ir pieņēmis...

Ilmārs Cīrulis (Latvijas radio un televīzijas centra Liepājas tehniskās grupas vecākais inženieris): Rakstiski? Mutiski?

R. Ārmanis (*turpina*): ...kas? Kur viņš ir, eksistē kaut kur? Uz papīra jeb viņš ir pieņemts kādā sēdē... Un kas viņu ir pieņēmis?

Ā. Lībans: Lēmums ir pieņemts mūsu Valsts komitejas.. mūsu Valsts komitejā. Un šis lēmums ir saskaņots, kā jau es teicu, ar Centrālkomiteju un Ministru Padomi. Mu..

[Nenoskaidrota persona] (*pārtrauc*): Un kāpēc viņš netiek paziņots darbiniekiem?

R. Ārmanis: Viņš ir kaut kur izlasāms vispār?

I. Cīrulis: Kāpēc pirms tam nav aprunājušies ar darbiniekiem vispār jeb mūs ignorē...

[Nenoskaidrota persona]: Kāpēc iemesli šim nav noskaidroti?

I. Cīrulis: Vai mēs esam tikai vienkārši bandinieki, ar kuriem var nerēķināties?

Ā. Lībans (*pēc nopūtas*): Nu redziet ko – acimredzot mēs daļēji esam šeit tāpēc, lai jums to paziņotu. Un bez tam paziņots tas tika nedēļu atpakaļ biedram Bobrovam.

I. Cīrulis: Jūs neatbildējāt konkrēti. Kas ir pieņemts? Rakstiski? Mutiski? Kāds lēmums, lēmuma numurs, un kas to ir parakstījis? Jūs neatbildējāt uz jautājumu. Mums vajag zināt konkrēti: kas ir pieņēmis tādu lēmumu? Vai to Īverts vienpersonīgi pieņēmis, jeb to ir pieņēmis varbūt Ministru Padomē. Varbūt ta' viņiem pa telefonu piezvanīts: "To.. Pēteri jeb Miķeli, vai ne, zini, mēs gribam slēgt, kādas tavas domas? – Jā, slēdz ciet!" Vai ne? Varbūt tā ir. Mums vajag konkrēti zināt! Lēmums, lēmuma numurs, kas viņu parakstījis.

(*Pauze, nopūtas.*)

T. Tūns: Laikam uz to jautājumu nevar atbildēt neviens patreiz no mums klātesošiem. Vispirms tā. Es te... dažus vārdus. Kas attiecas uz līmeni, kādā mēs te esam atbraukuši. Tad no telecentra – es vadu visu telecentra ekspluatācijas darbu, direktora vietnieks, es domāju, ka mans līmenis ir pilnīgi pietiekams, lai es varētu runāt ar PTS kolektīvu kā augstākais tehniskais vadītājs. Ja tas apmierina kolektīvu, tad es izteikšu savas domas, no kā vadās telecentra direkcija, šodien, stājoties jūsu priekšā, pirmoreiz... arī visam kolektīvam, un pasakot to.

Kad [Latvijas PSR] Sakaru ministrija [1973. gada] 14. aprīlī at-sūtīja mums pieprasījumu iesniegt nākošā gada tehnisko līdzekļu

arendes⁴³ plānu... viņš atnāca, tas papīrs, kļūdas pēc uz telecentru. Telecentrs tādus jautājumus neizlemj, griezos Programmas daļā un teicu: lūdzu, dodiet man attiecīgo stundu plānu par visu raidītāju noslodzi, par relejlīniju⁴⁴ noslodzi. Papīrs iestrēga līdz 15. maijam. Risināja to problēmu dažādos līmeņos, es dzirdēju dažādas baumas, kuras te nav vērts atstāstīt, bet tagad ir parakstīts tāds papīrs, kas ir aizsūtīts uz Sakaru ministriju. Papīru ir vīzējis telecentra direktors Grabovskis⁴⁵, papīru ir vīzējis Valsts komitejas priekšsēdētāja vietnieks televīzijā biedrs Barkāns, un parakstījis viņu ir biedrs Jērāns⁴⁶, ka nākošajā gadā netiek izmantota.. tiek.. releja līnija Nr. 5. Liepāja–Rīga. Tas ir vienīgais dokuments, ko es esmu redzējis un uz kura pamata es tagad esmu šeit atbraucis, lai jums to te izklāstītu, ko es esmu redzējis no oficiāliem dokumentiem. Tātad vienīgais dokuments, kas ir parakstīts, ka uz nākošo gadu netiek irēts no Sakaru ministrijas, bet tas ir ļoti niecīgs dokuments, kas nedod nekādu pamatu, teiksim... tādām runām. Man ir arī vēl bijušas... – es arī biju klāt tanī sarunā [pirms nedēļas], kad runāja biedrs Barkāns, – un biedrs Bobrovs tur bija klāt –, par to, ko tad paziņot kolektīvam. Nu... tur nekā tāda... sevišķi konkrēta neizteica, jo te.. mums jau arī pacēlās tur tā runa, ka vajadzēs noteikti formulēt, vajadzēs precizēt visu to lietu... Tā kā tagad vienīgais dokuments, ko es esmu redzējis, ir tas, ko es teicu, vai ne, ka netiks izmantota... līnija.

Ko mani pilnvaroja teikt telecentra direktors PTS kolektīvam: ja tiek likvidēta Liepājas tehniskā grupa, tad netiek likvidētas šīs štatu vietas, kas ir.. pieder telecentram. Nu... direktors izteica tādu... – lai te izklaidētu vispār to saspīlēto atmosfēru, es gribu pateikt tā atklāti pavisam, bez kādas diplomātijas – ja ir iespējams kolektīva locekļiem pārcelties darbam uz Rīgu – jo stundas ir pieliktas Rīgas telecentram klāt šīs te, – tad tas.. kā saka, darbs tiks garantēts tiem, atbilstoši viņu specialitātei, un vairāk nekā arī es nevaru šeit pateikt.

I. Cīrulis: Dzīvokļi arī?

(*Visi smejas.*)

T. Tūns: Nē, dzīvokļu jautājums netiks skarts, jo (*troksnis*), ja ir iespējams apmainīt, tikai tādā gadījumā.

Ā. Lībans: Tas pats attiecas arī uz redakcijas kolektīvu, štatu vienības likvidētas netiek. Ja cilvēkiem ir iespējas samainīt dzīvokli, ja, teiksim, dzīves apstākļu dēļ ir iespējams strādāt Rīgā, tad (*no-*

pūta), arvārdsakot, Rīgā, teiksim, visi darba apstākļi, kādi atbilstoši ieņemamajām vietām ir bijuši šeit, tiks saglabāti.

(Pauze, nopūtas.)

J. Kerve: Nu, tas taču ir pilnīgi kaut kas antidemokrātisks, vai jūs to nesaprotat?

[**Nenoskaidrota persona**]: Tas ir absurds!

[**Nenoskaidrota persona**]: Jā!

K. Bobrovs: Absurds.

[**Nenoskaidrota persona**]: Pilnīgs absurds!

I. Cīrulis: Cilvēki, kas dzīvojuši gadiem Liepājā un kuriem varbūtās ir dzīvoklis, kuru nav iespējams mainīt, vai ne, tādā gadījumā viņš nekādā gadījumā uz Rīgu nevar aiziet, tas nozīmē praktiski, ka jūs Rīgā esat pielikuši sev darbaspēku lielāku. Tātad jūs esat sev labāk izdarījuši tikai Rīgā! Bet nekas vairāk. Jūs neesat mums nākuši pretim ne pa soli. Tikai sev!

Ā. Libans: Nē, nu jūs saprotiet vienu, ka... mūsu komitejai dzīvokļu fonds kā tāds nepastāv un vienkārši nav tos dzīvokļus no kurienes ņemt, lai jums iedotu viņus.

I. Cīrulis: Ziniet ko, tas ir viens liels eksperiments, ko jūs esat izdarījuši. Parasti to izdara ar citādiem.. ar citādiem... – nu, ar trušiem, ar pelēm –, bet šinī gadījumā jūs esat ar cilvēkiem izdarījuši to. Varbūt tā televīzija ir piedzimumusi mazlietiņ par agru Liepājā, vai ne. Bet viņa ir iemesta ūdenī, lai viņa peld! Viņa atstāta savā ziņā! Šeit ir iedoti dzīvokļi cilvēkiem, vai ne. Izpildkomiteja varbūt citā vietā varēja tai laikā dot tos dzīvokļus, bet šinī gadījumā iedeva cilvēkiem, lai kaut ko celtu! Nekāds kontakts nebija no televīzijas puses.. vismazākais! Cik vien runāts ar partijas komiteju, ar izpildkomiteju. Viņi teica: “Klausies, mēs tak jums nevaram nekā līdzēt, ja jūs nekā neprasāt! A ko tad mēs – iesim jums piedāvāties?” Tātad pilnīgi mēs esam atstāti savā varā.

Otrkārt, jūs izsacījāt argumentu tādu, ka tehnika jākoncentrē vienā vietā. Šo tehniku vedīs tūlītās uz “Metalurgu”⁴⁷ projām! Nekur citur! Jums viņa vajadzīga nav. Mēs viņu esam saveduši tādā kārtībā, ka ar viņu var strādāt, pie tam ar labiem rādītājiem mēs strādājam! Mēs strādājam tā, ka mēs dabūjam to pirmo vietu [sociālistiskajā sacensībā], vai ne, pa kvartālu⁴⁸. Ar šo veco tehniku. Otrkārt, tagad jūs ņemsiet lejā PTS... augšā.. uztveršanas staciju. Kur jūs to liksiet? Bērnu tehniskai stacijai spēlētīs atdosiet? Tai

laikā, kad Liepājā varētu izvest⁴⁹ raidījumus, kuriem būtu sava nozīme! Kur šinī mobilizējošajā gadā⁵⁰, kur tieši tam varētu kaut ko dot.

Man liekas, šinī gadījumā ir pieiets vienpersonīgi un tanī pašā laikā, kad viņu dibināja, ja viena persona piekrita, ka vajag dibināt, tad pārējie visi teica “jā”. Otra persona atnāk, un, tāpat kā Nerons nodedzināja Romu,⁵¹ šinī gadījumā tika nolikvidēta Liepājas televīzija – un visi teica “jā”! Vai tad jums tur neviens nav, kas var kaut ko sacīt?! Iznāk, ka viena persona var visu diktēt! Kur jums ir partijas organizācija tieši šinī jautājumā? Vai tad tā nekā nedara?! Otrkārt, nav vēl atbilde konkrēta – kāds lēmums ir parakstīts?! Ka relejlīnija nav ieplānota? Tā ir zināma lieta, vai ne. To var piecu minūšu laikā pārplānot. Tas nav nekas jauns, vai ne. To var izplānot “uz ātro”. Bet kāds lēmums ir pieņemts par likvidēšanu? Atbildi tā no jums mēs neesam saņēmuši. Mūsu prasība būtu tāda: tomēr nodot biedram Īvertam, (*uzsvērti*) ja viņš uzskatītu par nepieciešamu pie mums iegriezties – ja viņš tik tālu pazemotos –, un ar mums atbraukt parunāties tomēr. Tāds, lūk, mums būtu viņam nododams.

Ā. Lībans: Labi, to es nodošu.

I. Cīrulis: Tomēr, lai viņš.. tomēr atbrauc pie mums un aprunājas.

R. Ārmanis: Konkrētas ziņas par to lēmumu nav?

I. Cīrulis (*dedzīgi*): Konkrētas.. ir atkal pie kafijas tases runāšana tikai, kā mums pārmet daudzkārt! Baumas tās ir atkal! Ka nav ieplānota līnija vienkārši!

Ā. Lībans: Nē, nu, redziet, es domāju, ka... tas jau tā... zināmā mērā ir vienpersonīgi... Ja jau, teiksim, jūs gribat papīru, oficiāli, kā viss tas ir uzrakstīts, nu, man liekas, šinī gadījumā, ja tā papīra vēl nav un gluži dabīgi, ja tiek aizstāvēts, un tas ir pamatoti un loģiski, ja tiek aizstāvēts, teiksim, tālākās eksistences iespējas un vajadzība un tā, nu, tad jau varbūt, ka ir pat labāk, ka mēs vēl tagad runājam, kamēr tā papīra nav.

K. Bobrovs: Nē, man liekas, ka...

I. Cīrulis (*pārtrauc*): Tāpēc mani interesē, vai papīrs ir jeb nav!

K. Bobrovs (*turpina*): ...ja papīrs nav, tad nav ko kratīt cilvēkus pirms laika!

R. Ārmanis: Vai tas ir galīgs lēmums jeb joprojām domas?

K. Bobrovs: Es sapratu tā, ka biedrs Barkāns, Īverta vietnieks televīzijas jautājumos, ar' nav redzējis tādu papīru... tā es sapratu, ja.

R. Ārmanis: Ja tas ir komitejas lēmums, bez Barkāna tak viņš nevar būt nemaz...

K. Bobrovs: Nē, nu, katrā ziņā, viņš tur [pirms nedēļas Rīgā] arī nekā nenosauca... Un cilvēkiem, redz, ir vajadzīgs...

T. Tūns (*pārtrauc*): Es jau teicu: telecentram vienīgais dokuments, kas ir, un mutisks paskaidrojums, braucot uz šo sapulci, nu, tāds...

R. Ārmanis (*vienlaikus*): Relejlīniju jau var pieteikt arī decembrī.

T. Tūns: ...kas absolūti neko nesaista, pilnīgi pareizi!

I. Cīrulis (*pārtrauc*): Trīsdesmit pirmajā vēl pie tam.

T. Tūns (*turpina*): Var pieteikt 31. decembrī, jo Sakaru ministrija viņu nenoārdīs, to līniju.

K. Bobrovs: Jo, redzat, mēs pieņemam arī tādu variantu, ka, teiksim, tagad papīrs nav, mēs visi *po sobstvennomu zhelaniju*⁵² tagad aiziesim, nu, vai puse aizies *po sobstvennomu zhelaniju* tagad projām, nu, un tad Īvertam vairāk nekas nepaliks ko darīt, kā kaut kur augustā vai septembrī tādu papīru uzrakstīt, ka diemžēl tagad jau glābt nekā nevar un – jāpieliek ir punkts, un to punktu pieliks.

Ā. Lībans: Nu, tas ir loģiski, jā, nu...

R. Ārmanis: Nomirs dabīgā nāvē...

K. Bobrovs: Tāpēc mēs gribam redzēt to papīru un zināt to numuru, lai varētu, teiksim, griezties [LKP] Centrālajā Komitejā vai kur tālāk,⁵³ vai.. vai ko...

Ā. Lībans (*pārtrauc*): Ne es, ne biedrs Tūns jums tādu papīru diemžēl šodien parādīt nevaram...

I. Cīrulis: Tātad pašlaik tās ir tikai baumas, oficiālas.

Ā. Lībans: Jā, es saku, es un arī biedrs Tūns, kā jūs dzirdējāt, šādu papīru nav redzējis, es nevaru jums simtprocentīgi pateikt, ka varbūt viņš vakar vakarā jeb šodien, jeb aizvakar ir uzrakstīts.

(*Pauze.*)

[**Nenoskaidrota persona**]: Tad vēl tāds jautājums. Šis jautājums skar ne tikai mūs, bet arī radiocentru; ko par to lietu saka radiocentrs? Jo, kad viņi, teiksim, iegādājās atpakaļ stobram statnes, tad bija paredzēts, ka viņas tiks noslogotas, ka viņas dos kaut kādus

ienākumus. Līdz ar to, ka viņas tagad paliek bez darba, viņiem, protams, tas ienākums atkrīt. Ko viņš par visu to lietu saka?

T. Tūns: Radiocentrs pagaidām tikai nogaida un skatās, ko Valsts komitejai atbildēs augstākstāvošās instances uz šādu te soli. Un telecentrs arī tāpatās uz mata – stāv malā un gaida konkrētu lēmumu.

R. Ārmanis: Radiocentram ienākumi neattaisno tās klapatas.

I. Cīrulis: Ka.. Dabīgi – visiem ir vieglāk! Radiocentram vieglāk ir, pilsētas izpildkomitejai vieglāk, Rīgā visiem ir vieglāk – nekā nevajag gādāt, un tas tak ir ļoti viegli – nolikvidēt! Kas tas nav? Ļoti vienkārši!

[**Nenoskaidrota persona**]: Jā, tikai vajag atrast iemeslu tam.

I. Cīrulis (*turpina*): Atrast tik piemērotu iemeslu, un visiem būs tik viegli ap sirdi, vai ne. (*pārliciecināši*) Bet par tiem cilvēkiem, kas ir mainījuši savas dzīvesvietas, savus darbus, ka viņiem ir piedāvāti labāki darbi, – par tiem neviens nedomā! Mēs neesam trusīši, ar ko var eksperimentēt! Mēs tomēr žēlosimies!

Ā. Lībans: Redziet... es... es jums saku vēlviensreiz, ka acīmredzot iemesli jau...

[**Nenoskaidrota persona**] (*pārtrauc*): ...tie nav objektīvi.

Ā. Lībans (*turpina*): ...lielos.. lielos vilcienos būtu pietiekoši tam.

I. Cīrulis: Tikpat kad (*nesaprotams*), tikpat labi, tas taču sākumā bija.

[**Nenoskaidrota persona**]: Tāpat kā sākumā.

I. Cīrulis: Tas pats sākumā!

[**Nenoskaidrota persona**]: Vispārējās frāzes...

Ā. Lībans: Jā, iemeslu tam būtu pietiekoši. Nu, kaut vai, vai tad tas nav, teiksim, iemesls, ja jūs sakāt, ka PTS būtu rīt dzenams uz “Metalurgu”?

I. Cīrulis (*dedzīgi*): Bet mēs esam ar mieru strādāt vēl divi gadi! Vismaz kolektīvs tā izsakās, pārējie! Vismaz! Un es runāju ar biedru Grabovski, un biedrs Grabovskis teica – mēs jums varam drīzumā dot citu, jaunāku PTS! Tie bija viņa vārdi, es ar viņu runāju nedēļu atpakaļ!

T. Tūns: Tā tas ir.

Ā. Lībans: Nu, bet, taču... ar ko tad Rīgā strādās?

I. Cīrulis: Biedra Grabovska vārdi tie ir.

T. Tūns: Nē, (*troksnis*) [Rīga] jau krāsaino PTS [saņem?].

K. Bobrovs: Nu tad vēl viens arguments iet nost, ja?

T. Tūns: Rīga strādās ar trīs PTS-iem. Nē, (*uzstājīgi*) PTS tehnikas novecojs šeit nav arguments!

I. Cīrulis: Nav argumentu!

K. Bobrovs: Vispār nekādu argumentu nav.

T. Tūns: Telecentram nav nekādu argumentu, telecentrs gaida, teiksim, kaut kādu arī konkrētu rīcību, jo es zinu, ka visos cilvēkos ir kaut kāds satraukums, un taču kaut kāda atbilde arī ir jāsniedz. Mūsu šodienas mērķis gan bija, kā jau Libāns teica, vai ne, strādāt turpmāk, nodrošināt darbu... un, kā saka... (*nopietni*) jāsagaida ir tas konkrētais lēmums. Es, piemēram, nevaru...

I. Cīrulis (*pārtrauc*): Tad Īvertam būs gals, vai ne? Tā jāsaka ir!

K. Bobrovs: Nē, zini, biedri Libān, biedri Tūn... nu... ko es gribu pateikt, ka... Nu, tiešām, mēs gribējām šodien runāt konkrēti, vot, par tādām lietām tur kā monitori un mikrofoni, un attiecības mūsējās, un mūsu plāni, un rītdienas raidījums, un tā tālāk. Bet! Saprotiet arī kolektīva domas un noskaņojumu, to vajag ņemt vērā.

Ā. Libāns (*vienlaikus*): Tas ir pilnīgi loģiski un saprotami, skaidrs.

K. Bobrovs: Un, starp citu, vot, pirms jūsu iebraukšanas šeit, ja, – runāsim atklāti, bez jebkādas diplomātijas, kā jau biedrs Tūns atzīmēja, – ja...

Ā. Libāns (*vienlaikus*): Pareizi... pareizi.

K. Bobrovs: ...pirms jūsu iebraukšanas šeit bija izteiktas tādas domas – nu, ja viņi nevarēs atbildēt uz šo jautājumu, tad... (*pauze*) ...*katites' obratno*⁵⁴! (*iesmejas*)

(*Visi smejas.*)

[**Nenoskaidrota persona**]: Uz jūrmalu sauloties.

K. Bobrovs: Nē, nu, es atklāti saku, ja.

Gunārs Kopštāls (**Latvijas TV Liepājas galvenās redakcijas TVP redaktors**): Parādīsim jums pilsētu, izvedīsim pa jūrmalu un viss. Un nerunājam par (*troksnis*)...

K. Bobrovs: ...kafijas padzersim.

I. Cīrulis: Igaunijā eksistē šāds pats punkts ar ļoti (*troksnis*)...

K. Bobrovs: Neņemiet ļaunā, bet tā nu viņš ir, jā.

R. Ārmanis: ...un tiek bagātināts ar katru gadu!

I. Cīrulis: ...un tiek bagātināts. Mēs esam vienkārši... es nezinu, kā to... nolaidība mūsu tā ir, ka tas nav!

(*Murdoņa.*)

[..]

K. Bobrovs: Nu Tartu var strādāt. Viņiem tur ir... arī... 12 stundas ceturksnī viņiem ir, mums ir 10 stundas ceturksnī, un viņiem ir 23 cilvēki apkalpes personāls, viņi var dzīvot.

Ā. Lībans: Pareizi, pareizi. Bet tās.. tās visas, teiksim, ir emocijas. Un tās ir dabīgas un loģiskas emocijas, teiksim, mēs jau... (*troksnis, murdoņa*) jo sevišķi... mēs taču nevaram, teiksim, atbildēt par to... kā strādā Igaunijā, kā strādā Kirgīzijā jeb tamlīdzīgi (*no- krekšķina*).

[**Nenoskaidrota persona**] (*klusu*): Kiril! Kafiju drusku gribi?

K. Bobrovs: Nu jā, bet vēl ir citas emocijas. Vot, piemēram, biedre Vazne⁵⁵ mums ir no Rīgas atsūtīta, nozīmēta strādāt Liepājā. Viņai nav dzīvoklis Rīgā, kur viņa ies strādāt?

I. Cīrulis: Biedram Smilgam⁵⁶, kurš atnāca.. – tika atmānīts, varētu teikt, uz Liepāju –, viņam dzīvoklis ir šeit, apmainīt atpakaļ uz Rīgu viņš nevar, viņš no Rīgas atnāca.

[**Nenoskaidrota persona**]: Viņš jau apmainīja jau (*troksnis*)...

I. Cīrulis: Jā, viņš apmainīja! Viņš no Kuldīgas ir, viņam ar' nav kur palikt šeit, Liepājā, vai ne, un darba piemērota.

T. Tūns: Tas jau pareizi viss ir... jūs pareizi sakāt.

Ā. Lībans: Tas.. tas viss pareizi...

I. Cīrulis: Tad viņi ņems nost relejlīniju Rīgā. Jūs izmetīsiet viņu laukā vienkārši! Tai laikā, kad var 30 kilometru rādiusā no Liepājas dot visus raidījumus. Izmetīs laukā bērniem ko spēlēties! Vai tas ir saimnieciski? Vai tas ir valstiska pieeja?

K. Bobrovs: Un mūsu darbs arī ir emocionāls darbs! Un ar kādām emocijām tagad tāda režisore var strādāt, sēdēt pie pults un.. kā viņa var strādāt... ar tādām emocijām?

Ā. Lībans: Es domāju tā, ka tas, ka mēs te šodien esam atbraukuši un, teiksim, arī jau tas, ko mēs te esam izrunājuši, es domāju, ka tas nav... nav zemē metami kaut vai taisni tajā nozīmē.. mēs jau te... ar biedru Tūnu nebraucām, teiksim, varbūtās tāpēc, lai te kaut kā mēģinātu, teiksim, atkauties jeb...

(*Ieraksta 1. daļas beigas*)

II DAĻA

Ā. Libans: ...tāda, ka jūs te tomēr esat kolektīvs ar kaut kādām... spējām rīkoties...

I. Cīrulis (*pārtrauc*): Balsstiesībām.

Ā. Libans (*turpina*): ...vai ne? Tāpēc es domāju, ka... pie kam, cik es redzu, ka jūs visi esat... ļoti... kaujinieciski noskaņoti...

(*Visi smejas.*)

Ā. Libans: ...tad es domāju, ka tas jau vien nav slikti! Jo... Gluži dabīgi – ja pusotru gadu atpakaļ taisīja vaļā Liepājas televīzijas filiāli, ja gāja runas.. – nu, vismaz runu līmenī un bija tādi plāni uz nākotni, ka analogiska... analogiska lieta varētu būt arī Daugavpilī un tā –, ja bija kurss uz, teiksim, šādu te, vai ne, televīzijas darba paplašināšanu, tad tagad tas ir otrādi. Tur, nu, teiksim, tā nu viņš pašlaik ir, bet... ja mēs runājam konkrēti, tāpat, man liekas, no visiem rīdziniekiem, no studijas, no studijas kolektīva, es laikam esmu tas cilvēks, ar kuru jums nākas visbiežāk saskarties, un tomēr kaut kur kaut kādā mērā... es ar' kaut kā slimoju⁵⁷ par jums, cik nu es varu un cik nu varbūt es... varbūtās es neesmu varējis izdarīt visu, cik bija manos spēkos un tā, bet tomēr tas pusotrs gads ir kaut kur strādāts un mēģināts jūs atbalstīt... un kaut kur šīnī ziņā, teiksim, tagad, es labprāt arī to darbu, kā es māku, darītu arī turpmāk, tas ir konkrēti no manām pozīcijām, vai ne...

J. Kerve: Un tad būs interesanti, ko.. kā to pateiks Liepājas skatītājiem, kāpēc viņu likvidēja. Ko pateiks teātrim, kuram būs tagad jābrauc.. jābrauc atkal uz Rīgu? Cik tas viss izmaksās?

(*Nopūtas.*)

[**Nenoskaidrota persona**] (*dzēlīgi*): Par to domās tad, kad būs jāmaksā...

K. Bobrovs: Un, ka Mencim⁵⁸ būs jābrauc divas reizes mēnesī uz Rīgu ar saviem matemātikas raidījumiem...

J. Kerve: Un daudziem tādi jautājumi. Tad politiskais moments vien – kāpēc? Liepājnieki visi prasīs – kāpēc?

[**Nenoskaidrota persona**]: Un vispār kā mēs sabiedrības acīs varēsim... parādīties?

J. Kerve: Ja mēs būtu militāra lieta, tad tā ir cita, tas ir uz ekonomiskiem pamatiem.

K. Bobrovs: Mēs te vēl vakar rakstījām te, teiksim, vietējai presei, ka, vot, tādi plāni mums ir, mēs to rādīsim, tur iesim, mums te

zvana (*automašīnu troksnis*) un piedāvā – to vajag un to vajag... A kā mums to paskaidrot?

[**Nenoskaidrota persona**]: Mani interesē, vai visā šinī ziņā ir kaut kāda arī mūsu vaina? Vai, teiksim, Liepājas televīzija tiek (*automašīnu troksnis*) par kaut ko vainota jeb tas viss ir tikai tā?

Ā. Lībans: Es domāju, ka būtu nepareizi un mulķīgi kaut kādā veidā... teiksim, kaut kur pamatā vainot tos cilvēkus, kas te strādā, tas, man liekas, ir galīgi absurdi, un to neviens nedara, un to neviens arī netaisās darīt.

R. Ārmanis: Mani tāpēc tas jautājums interesēja par to lēmumu, es gribēju zināt, kas tur ir uzrādīti par iemesliem, jo pagājušoreiz, kad es biju Rīgā, man bija saruna ar Bukovski⁵⁹, tāda garāmskrejoša, un viņš izteica tādu frāzi: “Nu, jūs esat savu panākuši.” (*Pauze.*) Tā doma izskanēja tā, ka mēs esam pietiekoši slikti strādājuši un panākuši to, ka... tā sliktā strādāšana tiek izbeigta caur galīgu nestrādāšanu.

Ā. Lībans: Jā, es, starp citu, arī gribēju atzīmēt... Te biedrs Bobrovs sākumā teica, vai ne, ka daudzreiz ir bijušas tādas situācijas jūsu raidījumu gaitā, kuru rezultātā it kā būtu bijis vajadzīgs zvanīt uz Rīgu un pateikt, ka raidījums nenotiks, bet pusotra gada laikā, cik es zinu, tādu gadījumu no jūsu puses nav tomēr bijis.

K. Bobrovs: Nu, to es gribēju teikt!

Ā. Lībans: Tātad, teiksim, neskatoties uz tām vainām vai tām kļūdām, kas ir bijušas vai nu tīri redakcijas pēc jeb tīri PTS ceha pēc, un, man liekas, neviens no jums nenoliegs, ka tādas ir bijušas gan vienpusējas, no redakcijas, gan no PTS puses, gan arī tad, kad nav atrastas kaut kādas, nu, varbūt optimālās sadarbības iespējas, tās tomēr pusotra gada laikā nav novedušas līdz tam, ka, teiksim, būtu raidījums bijis jānoņem [no programmas]. Man liekas, tas arī būtu, teiksim, kaut kur pozitīvi vērtējams... Tā kā es domāju, ka... runāt par pašos pamatos... un es domāju, ka nevienam jautājums nestādās tā, ka tāpēc tas būtu iemesls, kāpēc šeit tāds lēmums gatavojās un kaut kur, teiksim, jau, kā mēs te visi noskaidrojām, galvās ir pieņemts, ja vēl nav uzrakstīts. Tas nav tas, nē. Vienkārši iemesli ir kaut kur patiešām tādi, teiksim...

I. Cīrulis: ...subjektīvi.

Ā. Lībans (*turpina*): ...daudz globālāki un tādi, kuri šinī gadījumā... gan tādā, gan citādā veidā, protams, dara.. dara pāri cilvē-

kiem, kas dara šeit uz vietas darbu. Es saku, vienkārši... tie iemesli ir tādi... es saku, nu, daudz globālāki. Lietas neiet uz priekšu... (*Pauze.*) Kas pie tā ir vainīgs? Protams, ir vainīgi... arī... rīdzinieki. Protams, te ir.. Es saku, tas ir komplekss jautājums. Jūs paši zināt, ka šajā te pusotra gada laikā arī studijas vadība ir mainījusies – tā nu tas ir iznācis. Bet tas ir process, kas pats par sevi objektīvi nenotiek bez pēdām. Katra jauna vadība nāk ar savām domām, savām ierosmēm – objektīvi, nevienu nevainojot, vai ne. Teiksim, bij' tāds starpposms, ko jūs visi labi zināt, kad mainījās vadība. Teiksim, ka tad visi šie te Liepājas studijas attīstības jautājumi vienkārši stāvēja uz vietas tāpēc, nu, ka vienkārši vadība mainījās tajā laikā, un tas laiks bija diezgan ilgs, vai ne.

K. Bobrovs: Nē, nu, par cik tādu kļūdu ir pielaidis, teiksim, subjektīvu kļūdu [izveidojot Liepājas studiju] ir pielaidis, acīmredzot – es tā Jūs sapratu – biedrs Zandersons⁶⁰ savā laikā, ja? Tad kāpēc ir atļauts arī tādas pašas subjektīvas kļūdas.. laist... citam vadītājam?

G. Kopštāls (*strauji pārtrauc*): Jā, tagad tā. Mēs visi esam propagandas darbinieki. Mēs braukājam apkārt, skatāmies saimniecības, rūpnīcas, visu, ja. Vai mēs esam redzējuši vienu rūpnīcu, vienu saimniecību, kur nācis jauns direktors, jauns priekšsēdētājs, ja viņš nebūtu iegriezies katrā fermā un paskatījies, kas viņa saimniecībā darās? Esam redzējuši? Neesam! (*Pauze.*) Saimniecībā ja direktoru, teiksim, (*automašīnu troksnis*) saimniecības, paraugsaimniecības vai.. sov.. tā.. kolhoza priekšsēdētājs neiebrauc pa mēnesi reizi kādā fermā kaut kur un neapskatās, kā tur iet, tad to lamā no pastaļām ārā!

K. Bobrovs: ...nu tas būs absurds.

G. Kopštāls: Tas būtu absurds. Bet šeit?! Nu, kas tad tā par lietu, nu patiešām! Es esmu pie pilsētas partijas komitejas (*automašīnu troksnis*) pēdējā laikā ļoti daudz gājis un ļoti daudz runājis, gan ar vienu sekretāru, gan ar otru, un, vot, te tieši visur ir tā – mēs lūdzam, mēs griežamies, pirmais sekretārs saka: “Es jums nodrošināšu, ka biedrs Īverts atbrauks.. marta mēneša laikā. Es nodrošināšu.” Nevarēja panākt. “Viņš man apsola, bet viņš atteicās pašās beigās un nebrauc.” Nu, kā tā var rīkoties? Kā tā var rīkoties uzņēmuma.. teiksim, vienas iestādes vadītājs!

I. Cīrulis: Biedri nav vainīgi, ko, vai ne?

G. Kopštāls: Nuja, nu, nav vainīgi, bez šaubām! Bet biedri turpat vien ir, pie teļa. Kā ir jāsaprot tas? Es domāju, ka tas.. tas.. absolūti nav pieņemams.

I. Cīrulis: Es domāju, ka mēs esam tajā pašā punktā, ar ko mēs sākām, tik ar to starpību – es domāju sākumu, kad mēs televīziju sākām, – ka mēs nemācējām rīkoties, tagad mēs mākam i tehniski, i ar' radoši rīkoties! Varbūtās pilsētas vadība nenāca pretim kādu brīdi... Bet šobrīd viņi ir tādā noskaņojumā, ka viņi būtu ar mieru nākt vienalga kādā [veidā?] pretim. Es domāju, ka mums nevajadzētu runāt par likvidēšanu, bet, vot, tieši šobrīd par to īsto sākšanu. Ka tas būtu tas īstais brīdis tagad pašlaik... lai sāktu viņu. Jo tad viņa ietu uz priekšu.

Ā. Lībans: Nu, redziet, es domāju, es, teiksim, kaut kur tā pašos pamatos, man liekas, es varu tikai piekrist, jo, teiksim... pie visiem pārējiem labvēlīgiem apstākļiem šis pusotrs gads patiešām varētu tikt uzskatīts par tādu ieskriešanās gadu. Es tam pilnīgi pievienojos, teiksim, vai ne. Bet nu... (*nokrekšķina*).

Olafs Gūtmanis (Latvijas TV Liepājas galvenās redakcijas redaktors): Jā, par cik biedrs Grabovskis vēl citu PTS ir apsolījis, labāku par šo...

I. Cīrulis (pārtrauc): Viņš tā izteicās. Viņš neapsolīja, viņš teica: "Bet es varētu dot..." – tā viņš izsacījās. Personīgi man konkrēti sarunā.

G. Kopštāls: To jau sacīja ar' biedrs Ivanovs⁶¹, kad bija atbraucis. Sacīja: "Ja jums tūlīt būtu garāžas labas, kur ielikt iekšā viņu, es jums varētu dot, bet šo vāgi jau nedzīs uz Liepāju, neturēs zem klajas debess." Bij tāda saruna mums.

I. Cīrulis: Tā pati relejlīnija tagad... 30 kilometru rādiusā mēs varētu strādāt, kurpretī tagad mēs tikai piecu kilometru rādiusā strādājam. Kuru noteikti izmetīs laukā vienkārši! Vienkārši no tehniskā viedokļa žēl, goda vārds, žēl, ka viņu izmetīs ārā! Sirds sāp!

T. Tūns (pārtrauc): Nu patreiz.. (*stingri*) es jums vēlreiz varu pateikt, ka telecentrs patreiz nav pieņēmis nekādus soļus ne par šī PTS likvidēšanu, ne par relejlīnijas likvidēšanu, viņi tur stāv telecentra pagalmā zem torņa, tikai nav sastādīts plāns par viņas ieviešanu Liepājā ekspluatācijā. Tas jautājums patreiz galvenajam inžē-

nierim stāv uz galda, un viņš teica tā – vot, aizbrauksim šite, parunāsim, vēl runāsim, vēl skatīsimies, jo... jāgudro, kur arī realizēt viņu ir, viņu jau nevar norakstīt lūžņos, viņa ir jauna. Telecentram ir milzīgas problēmas sakarā ar šo Valsts komitejas lēmumu. Milzīgas problēmas. (*Pauze.*) Un tas, ka PTS mums parādīsies lieks kaut kur ceturtā kvartālā, iespējams, ja dabūs Rīgas televīzija, vārdsakot, Rīgas telecentrs, krāsaino PTS, tas arī ir fakts. Precīzi tā kā Ivanovs, tā kā Grabovs[kis], tāpatās es arī jums varu pateikt, ka.. Rīgā strādās ar trijiem PTS-iem un ar četriem tur nav vienkārši, ko rādīt.

I. Cīrulis: Liepājas PTS jūs neņemsiet? Tas ir (*troksnis*)...
(*Visi smejas.*)

T. Tūns: Nē, nu Liepājas PTS ir savu laiku nokalpojis un... ja viņu pirks kāds.. kāda no apgabala studijām, jo nedomājiet tikai to, ka... ka.. Pastāv.. Pavisam Savienībā ir pie 150 telecentriem, un ir telecentri, kuriem nav vēl PTS nemaz.

I. Cīrulis: Jūs teicāt – apgabala studijām, tātad pastāv arī tādas. Tas ir tas pats, kas pie mums, vai ne?

K. Bobrovs: Vai nebūs kauns pārdot tādas vecas...
(*Kāds ienāk telpā, sasveicinās ar klātesošajiem.*)

I. Cīrulis: Es domāju, ka visu viedoklis ir viens... Visiem ir domas tādas, ka varētu strādāt, bet “kaut kur kaut kas” ir tāds, kas traucē. Vot, tad mēs to “kaut ko kaut kā” nevarētu dabūt, kā saka, aprunāties ar viņu?

T. Tūns: Es domāju, ka, no šejienes aizbraucot prom, mēs noteikti darīsim abi divi ar Libānu komitejas vadībai jūsu domas un jūsu noskaņojumu zināmu... Ja to nedarīs no studijas puses, tad es centīšos ar direktoru [Grabovski] kopā pats tikt vizītē pie biedra Īverta un runāt par šiem jautājumiem... Tā ka to var noteikti jums apsolīt.

K. Bobrovs: Bet jūs jau varat arī nedarīt to.

T. Tūns: Nē, telecentram pašam ir nepieciešama šī skaidrība.

Ā. Libans: Nu, es domāju tā, ka... nu, protams, es arī to darišu zināmu Barkānam, bet, redziet, man liekas, kaut kur... mazliet ir tā, ka... kas attiecas, teiksim, uz studijas un redakcijas, teiksim, par savu... mēs par savu līniju te runājam, ja... ka, protams, to vajadzētu darīt tā ļoti prātīgi, teiksim, patiešām atmetot visas emocijas un visu pārējo... Taču iniciatīvai kaut kur vajadzētu nākt arī no jums

pašiem, varbūt arī kaut kur no rajona partijas komitejas, ja jūs no (*nokrekšķina*) pilsētas partijas komitejas, ja jūs sakāt... (*iezvanās redakcijas telefons*) ...un, ja tā tas patiešām ir, kad nu tagad – padzirdējuši šādu te lietu, arī, teiksim... partijas komitejā ir ar to it kā neapmierināti –, un acīmredzot uz tā rēķina varētu tagad nu patiešām palīdzēt jums kaut ko reāli un daudz vairāk nekā līdz šim, ja... Es domāju, ka, teiksim, iniciatīvai vajadzētu nākt arī kaut kur vairāk no jūsu pašu puses, vai ne. Teiksim, viena lieta... es noteikti pateikšu par šo sarunu patiešām visu Barkānam... Nu... kā viņš uz to reaģēs, tā ir atkal kaut kur, teiksim, viņa lieta, bet ar to visas mūsu kopējās un sevišķi jūsu lietas labā var arī nepietikt, tāpēc es saku, ka vajadzētu, teiksim, tā sakot, arī tādu iniciatīvu no jūsu puses kaut kur, teiksim... vai nu... vai nu.. vai nu.. Katrā ziņā ar biedru Īvertu vajadzētu tikties.

[**Nenoskaidrota persona**]: Jā, nu tad var konkrēti norunāt, kam ir jābrauc pie Īverta un kad Īverts mūs varētu pieņemt?

(*Pauze, murdoņa.*)

I. Cīrulis: Nē, labāk jau nu būtu, ka viņš pie kolektīva atbrauktu, bet, nu, varbūt viņš tik augsti stāvoša persona ir...

[**Nenoskaidrota persona**] (*vienlaikus*): To tu nezini, vai viņš... Nu, Ilmār, to tu nezini...

I. Cīrulis: ...Es biju kaut kā iedomājies – vadība, tāda lieta Padomju Savienībā, tādus vadošus cilvēkus, ka tiem no kolektīva nevajadzētu atrauties, bet laikam tomēr kaut kā ir citādi. Varbūt es maldos.

[**Nenoskaidrota persona**] (*ironiski*): Tu maldies. Stipri.

[**Nenoskaidrota persona**]: Tik liels kolektīvs jau nu nebrauks uz Rīgu, jo tomēr vajadzētu otrādi – vadītājam atbraukt pie kolektīva.

(*Pauze.*)

[**Nenoskaidrota persona**]: Mēs varam aizbraukt ar' visi.

[**Nenoskaidrota persona**]: Varam, varam.

[**Nenoskaidrota persona**]: Mūs jau nepieņems tur visus neviens.

[**Nenoskaidrota persona**]: ...(troksnis) ja pilsētas vadība aicina.

Ā. Lībans: Es tikai domāju tā, ka jums acīmredzot šeit... man zinot to situāciju, teiksim, kāda ir pie mums pašlaik studijā [Rīgā], ja šis tāds lēmums tiek gatavots un pašreiz viņš ir tādā stadijā, es

domāju, ka te vajadzētu, teiksim, jums pašiem patiešām... kaut kā mēģināt... (*skaļāk*) jo pašlaik ir vēl tā, vai ne, gluži dabīgi, vai ne, ka... (*uzsvērti*) Ja tas viss tā paliks, tad tas viss tā arī aizies.

O. Gūtmanis: Jā, tas ir vienpusīgs problēmas apgaismojums, un mums, protams, vajadzētu ar partijas pilsētas vadību kopā saskaņot... ar šo.. šo lietu, tad varētu arī varbūt to apgaismojumu dot no mūsu puses.. šinī jautājumā, bet pašreiz [tas] ir iegājis no vienas puses, acīmredzot.

(*Pauze, nopūtas.*)

K. Bobrovs (*dziļi ievēl elpu*): Nu labi, mēs esam vienisprātis laikam ar... ar šīsdienas Rīgas... viesiem... par šīm lietām... jo...

Ā. Lībans: Jautājums tāds ir, nu, tā otra jautājuma puse, teiksim, kura.. paliek... neatkarīgi, kā viss tas turpināsies, nu, tā ir tā, vai ne, – varbūtās par to nepieciešamo, teiksim, patiešām par to, kas būtu vajadzīgs, nu, vismaz, ja mēs reāli skatāmies līdz tam 31. decembrim, es nezinu, te jau nu patiešām vārds ir biedram Tūnam, ja, un biedram Ārmanim noteikti.

K. Bobrovs: Nu, Robert, varbūt... savas prasības tagad... Savas prasības.. kas ir vajadzīgs jums tagad.

R. Ārmanis: Nē, nu, vispirms vajadzēja zināt, kādā plāksnē mēs tagad tālāk strādājam, vai mums ir atlicis...

K. Bobrovs (*vienlaikus*): Nu, tādā pašā plāksnē...

R. Ārmanis (*turpina*): ...pusgads vai simts gadu ir jāstrādā. Vai ne? Tomēr ir drusku starpība... (*automašīnu troksnis, pauze*).

[**Nenoskaidrota persona**]: Vai arī nestrādāt.

[**Nenoskaidrota persona**]: Pareizi, pareizi, mums ir (*automašīnas troksnis, nesaprotams*)...

R. Ārmanis (*turpina*): ...jo jautājumu ir daudz un dažādi, kuri prasa atrisinājumu, daži ir nekavējoties jāatrisina, daži varētu, teiksim, būt lēnāk vai ātrāk, un daudzi ir atkarīgi no tā, cik ilgi vēl jāstrādā. (*Automašīnu troksnis, pauze.*) Teiksim, kaut vai tas pats jautājums par garāžām, mēs viņas noirējām jaunajā, tas ir, šanī gada sākumā ar norunu, ka izpildkomiteja mums palīdzēs viņas izremontēt. Jautājums karājas gaisā vēl līdz šai dienai, un pēdējais solījums ir līdz 1. jūlijam viņas izremontēt, bet es baidos, ja taps ziņāms.. ka mēs strādājam tikai vēl pusgadu, tad neviens vairs par mūsu garāžām neuztrauksies. Viņas nebūs arī ne 1. jūlijā, ne 31. decembrī.

K. Bobrovs (*vienlaikus*): Jā, jā.

R. Ārmanis: Tas nozīmē, ka mums ir vai nu viņas pašiem jāremontē, vai arī.. jādomā, kā iztikt bez viņām līdz 31. decembrim.

[**Nenoskaidrota persona**]: Prakse mums ir, pieredze...

R. Ārmanis: Pieredze mums ir lieliska, bet mēs nevaram tās ziemas tā pastellēt⁶², varbūt nākošgad jau novembrī sāk salt.

Ā. Lībans: Es domāju, ka... uzņemoties patiešām tādu iniciatīvu uz sevis, jums ir kaut kādā oficiālā, protams... korektā formā jādara biedram Īvertam zināms, ka... protams, mēs to darīsim arī no savas puses, bet jums pašiem tas ir jādara, ka... (*dziļa nopūta*) ...tieši no kolektīva viedokļa jums būtu nepieciešams, teiksim, tikties ar viņu vai.. vai.. vai.. nu, tas ir kaut kādā veidā vienkārši jāfiksē laikam un jādara viņam zināms.

O. Gūtmanis: Nujā, varbūt rakstiski ir pieejams (*nesaprotams*).

I. Cīrulis: ...jo viņš bēg no mums vienkārši. Mēs nevaram ar viņu tikties nekādā veidā.

Aivars Ernstsons (Latvijas TV Liepājas galvenās redakcijas operators): Varbūt pēc Rietumu parauga streiku noorganizēsim, ja mūs likvidē (*nesaprotams*).

I. Cīrulis (*vienlaikus*): Mēs labprāt tiktos!

(*Pauze.*)

I. Cīrulis: Ja nu vienīgi sagaidīt priekšsēdētāju pie durvīm...

K. Bobrovs (*Ā. Libanam*): Vai viņš [Īverts] tagad ir mājās?

Ā. Lībans (*K. Bobrovam*): Šķiet, ka jā, vakar viņš bija televīzijā.

T. Tūns (*I. Cīrulim*): Barkāns ir Maskavā un Grabovskis – Ļeņingradā.

Ā. Lībans: Barkāns būs trešdienas vakarā (*nesaprotams*).

T. Tūns (*I. Cīrulim*): Domāju, ka, ja te būtu Grabovskis manā vietā, viņš arī jums vairāk neko nevarētu pateikt no telecentra puses.

I. Cīrulis (*T. Tūnam*): Jā, to mēs zinām. Jo mēs ar viņu arī runājām, viņš to pašu pasacīja (*iesmejas*).

T. Tūns (*I. Cīrulim*): Nē, nu, telecentra vadība jau ir bijusi šeit. Lūk...

I. Cīrulis: Vārdsakot, iznāk tā, kā biedrs Bobrovs teica, – ka mēs pašlaik neesam [attiecīgajā] līmenī, lai to jautājumu apspriestu.

Ā. Lībans: Nē, nu, skaidrs, jo, man liekas, tas jau bij... jums zināms, un tas jau ir pilnīgi skaidrs, jo šeit acīmredzot jārunā ir tajā

visaugstākajā līmenī, sevišķi tad, ja jūs visi uzskatāt to par vajadzīgu...

O. Gūtmanis (*pārtrauc*): Jā, kad būs izrunāts, tad varēs runāt tālāk.

Ā. Lībans (*turpina*): ...tikai ir jāatrod, arvārdsakot, jums pašiem attiecīgā... (*dziļi ievēl elpu*) attiecīgā forma, lai visu to, teiksim, tā sakot, solīdi un respektābli noorganizētu, ņemot vērā visu iepriekšējo rūgto pieredzi.

(*Automašīnu troksnis.*)

[**Nenoskaidrota persona**]: Nu, bet kāds taču mums palīdzētu organizēt tikšanos ar Īvertu?

Ā. Lībans: Jā, protams, es.. es saku, ka, teiksim, es pateikšu visas šīs domas Barkānam, kas te tika izteiktas, vai ne, jo, teiksim, es nevaru griezties uzreiz pie Īverta, apejot viņu, jo tas ir mūsu televīzijas priekšnieks...

[**Nenoskaidrota persona**] (*pārtrauc*): Nu, bet, ja tas ir dienu jautājums un Barkāns nebūs atpakaļ?

Ā. Lībans (*nokrekšķina*): Barkāns būs atpakaļ trešdienas vakarā, ceturtdien es viņu redzēšu. (*Pauze. Klusu, zem deguna.*) Un to es viņam visu pateikšu. (*Pauze, skaļāk.*) Bet saprotiet, ka es nekur, teiksim... es varu griezties tikai pie Barkāna un nekur tālāk, un, teiksim, tas var kaut kur arī...

K. Bobrovs (*it kā aizdomājies*): ...aprobežot.

Ā. Lībans: ...jā, šā vai tā. Tā kā... ko es no savas puses varu ieteikt, ka jums papildus tam, ka es teikšu, arī vēl, teiksim... jāatrod (*uzsvērti*) ceļš, veids un forma, kā ļoti, teiksim, nopietni un respektābli un reizē korekti šo te lūgumu aizvadīt līdz.. līdz biedram Īvertam. Jo.. es domāju, ka nav te ko varbūt tagad lieki patiešām... tā.. varbūt izplūst kaut kādās emocijās, nepareizās un tamlīdzīgi, vienkārši, nu, skaidrības un kopējās lietas labad ir vienkārši vajadzīga tāda tikšanās, vajadzīga laikam tāda saruna, iepriekš, teiksim, nenosakot viņas rezultātus, vienkārši, mēs taču... būtu nepareizi domāt, ka te tagad, nu... kā nekā mūsu komitejas priekšsēdētājs ir jārespektē, viņš ir jāuzklausā, teiksim, ar viņu ir jāaprunājas, protams, viņš varēs jums pateikt...

(*Ieraksta 2. daļas beigas*)

III DAĻA

Ā. Lībans: ...tā, lai neiznāk, ka, teiksim, mēs te esam atbraukuši un runājam, vairāk vai mazāk arī... tas nevar (*nopūta*) šādas sarunas tikt risinātas kaut kur arī bez partijas komitejas līdzdalības un tā... Un (*nokrekšķina*) mēs bijām iebraukuši un mums plkst. 14 ir sarunāts, ka mēs būsīm pie biedra Vagra⁶³, es domāju, ka biedrs Bobrovs varētu varbūt tad atbraukt līdzī, ja...

(*Murdoņa.*)

K. Bobrovs: Mēs to tā arī runājām, ka man tur jābūt.

[**Nenoskaidrota persona**]: Tādā gadījumā partijas [pirmorganizācijas] sekretāru arī varbūt...

(*Murdoņa.*)

Ā. Lībans: Es domāju, ka tajā, teiksim, kaut kur... visā tajā sarunā un tajā, teiksim, jūsu tagad tajā vērsšanās lūgumā, teiksim, sarunai pie biedra Īverta, varbūt kaut kā partijas komiteja arī var kaut ko, teiksim, savu dot... lai tas būtu patiešām tā nopietni un... (*pauze*) un tikai tā. (*Klusu, zem deguna.*) To mēs varam, teiksim, šodien mēģināt izdarīt.

(*Ilgāka pauze, murdoņa.*)

K. Bobrovs: Nu, ko tad vēl, kādi jautājumi, par cik jau nu laikam mums vairs neatliek arī daudz laika...

[..]

[**Nenoskaidrota persona**]: Es atvainojos, man ir jāiet... Es tikai no savas puses gribu novēlēt... Kad mani nākamajā vasarā atkal iesauks uz *sboriem*⁶⁴, kas droši vien notiks, – lai es atrastu Liepājas televīziju zeļot un plaukstot šeit!

(*Pateicības, smieklī, īsi aplausi.*)

[..]

R. Ārmanis: Bet vai tad ar to visa tā runāšana tiek izbeigta šodien?

K. Bobrovs: Nē, nu, saki, ja kaut kas ir, tad sakiet, nu, kad mēs...

I. Cīrulis: Varbūtās informāciju pēc tikšanās ar Vagri, varbūt mums ies vēl tālāk, tā sakot...

Ā. Lībans: Nē, nu to jau biedrs Bobrovs jums pateiks...

I. Cīrulis: Varbūt Roberts ar' var aiziet līdzī, vai ne?

R. Ārmanis: Es varu aiziet, bet man vēl arī šīs tas būtu runājams... Es gribētu arī dzirdēt konkrētas atbildes, teiksim, par tām

pašām garāžām, ko mēs tagad darām un kas no telecentra puses un kas no citas puses, par telpām, kur mēs paliekam. Mēs tagad dzīvojam uz ielas... burtiski, mūs met ārā no telecentra sētas. Kas sekos tālāk? Kādas darbības un kādā virzienā tiks darīts, un ko mēs varam sagaidīt. (*Ilgstoša pauze.*) Kādā plāksnē tiek risināts jautājums par telpām. Kaut vai... nu, nerunāsim par plašākiem, tur, teiksim, kādas bijušas ieceres un tā tālāk, bet, teiksim, telpām PTS-am, kur strādāt. (*Ilgstoša pauze.*) Man tāda sajūta, ka par to neviens vairs nedomā... (*Ilgstoša pauze.*) Vai mums ir jāturpina strādāt tādā pašā režīmā telecentra sētā jeb mēs varam ko sagaidīt?

G. Kopštāls: Nē, nu... runājot ar pilsētas vadību jau, mūsu lūgums tā tika ievirzīts... par šīm telpām. Par Laivinieku ielu. Bet tur ar' bija tā: "Bet jūs jau... ko jūs interesējaties, Rīga jau neinteresējas par to."

R. Ārmanis: Nu, vot, tur jau ir tas jautājums. Es izdeldēju...

K. Bobrovs (*pārtrauc*): Nē, nu, bija biedrs Grabovskis, kurš apskatīja un pateica savu vārdu gan mums, tas ir, man un Robertam, un Vagrim pateica... nē, Ozols⁶⁵.. Ozols bija, ja? Ka tas mūs apmierina, ka, vot, mēs to gribētu un mēs to ņemtu... Nu, un tad... aizbrauca mājās, un viss tas apklusa un aizmirsās, nu. Vajadzēja prasīt! Oficiāli, uzrakstīt vēstuli, ka, vot, lūdzu, tur, nodrošiniet vai atbrīvojiet vai kaut kā tur... – mēģiniet kaut ko darīt, lūdzu, pilsētas vadība, esiet tik laipni –, bet, nu, tas nebija izdarīts. Tagad pārmet pilsētas vadībai, ka, lūk, tie nekā nav izdarījuši. Tiem nav prasīts nekas!

I. Cīrulis: Tā nu viņi saka: "Mums jau neviens neprasa nekā! Tā Liepājas televīzija [varēja?] plaukt un zelt, ja viņai prasītu... ja viņi prasītu, bet neprasa!"

G. Kopštāls: Un biedrs Ozols ir piekritis par Laivinieku ielas tās mājiņas nodošanu mums. Viņš ir piekritis. Un bija vēl pagājušnedēļ ar Balodi⁶⁶ runa tāda, ka mēs aiziesim un paskatīsimies viņu. (*Murdoņa.*)

[**Nenoskaidrota persona**]: Jūs nokavēsiet tūlītās.

K. Bobrovs: Viņš [Vagris] jau... viņš jau nedos tur tik precīzi [tikšanās laiku], nē...

T. Tūns: ...nē, nu, viņiem iekšā bija Liepājas *Seļmas*⁶⁷, saproties, direktors un partijas organizācijas...

K. Bobrovs (*vienlaikus*): No vieniem līdz diviem pusdienlaiks tur.

T. Tūns: ...sekretārs, un viņš viņus tur, kā sak', svētīja, viņš teica, vārdsakot, ka viņš ar mums varētu runāt divos. Nu, un tad divos nolēmām.

K. Bobrovs: A jūs šodien jau bijāt? Šodien?

T. Tūns: Mēs bijām, jā, pirms braukšanas...

K. Bobrovs (vienlaikus): Es domāju, ka tikai vakarpusē zvanīs (*nesaprotams*).

T. Tūns: ...pirms braukšanas šurpām mēs bijām šodien pie viņa.

(*Ieraksta 3. daļas beigas*)

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Valsts komiteja daudzkārt mainījusi savu nosaukumu. Šajā publikācijā konsekventi lietots aplūkotajam laikposmam piemērotākais nosaukums, kurš stājās spēkā 1970. gada 10. septembrī.
- ² *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk – LVA), 1184–1–113, 178. lp.
- ³ *Rahvusarhiv*, 1590–4–268, 63. lp.
- ⁴ Turpat, 1590–4–499, 74. lp.
- ⁵ Ona Pečiulienē (sast.) (2017). *Lietuvos televīzija 1957–2017: Faktai. Kūrējai. Laidos*. Vilnius: LRT, 161. lpp.
- ⁶ Nikolajs Neilands – Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radoraidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieks (1969–1972).
- ⁷ LVA, 1184–1–166, 14. lp.
- ⁸ Dokumentā dota atsauce uz Igaunijas PSR un Lietuvas PSR piemēru.
- ⁹ LVA, 1184–1–166, 14., 15. lp.
- ¹⁰ Turpat, 16. lp.
- ¹¹ Turpat, 14. lp.
- ¹² Ar Latvijas televīziju šajā publikācijā tiek saprasta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radoraidījumu komitejas struktūrvienība (sk. LVA, 1184–1–91, 42. lp.).
- ¹³ Lēmums par tās dibināšanu LVA nav atrodams. Atsauce uz lēmuma pieņemšanas faktu parādās LKP Liepājas pilsētas komitejas un pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes laikraksta “Komunists” 1972. gada 15. janvāra numurā. Daži avoti vedina domāt, ka lēmums varētu būt pieņemts 1971. gada 15. novembrī, nosakot redakcijas darbības sākumu ar 1972. gada 1. janvāri.
- ¹⁴ LVA, 1184–3–2154, 1. lp.
- ¹⁵ Turpat, 6. lp.
- ¹⁶ LVA, 1184–1–160, 205.–208. lp.
- ¹⁷ Turpat, 219. lp.

- ¹⁸ Rodrigo Fomins, Guntars Račs (1987). Runāja un rādija Liepāja. *Avots*, 8, 51. lpp.
- ¹⁹ LVA, 1184–1–170, 147. lp.
- ²⁰ Fomins, Račs. Runāja un rādija Liepāja, 51., 52. lpp. Vēstules oriģināls līdz šim nav atrasts.
- ²¹ Jānis Leja (1996). *TV rēgs*. Rīga: Latvijas Televīzija, 171. lpp.
- ²² Turpat, 168. lpp.
- ²³ Voldemārs Hermanis. Piecstāvu Ķengarags un Blaumaņielas nams. *Latvijas Vēstnesis*, 08.08.2001., 10. lpp. Citēts kinokritiķis Vents Kainaizis.
- ²⁴ Mārīte Balode (sast.) (2004). *Cilvēki TV viņos '54–'04*. Rīga: Latvijas Televīzija, 131. lpp.
- ²⁵ Leja. *TV rēgs*, 168. lpp.
- ²⁶ Lia Guļevska, Gunārs Jākobsons (2017). *Tikai dziesma nenosalst...: "Mikro-fons" – Latvijas fenomens*. Rīga: Latvijas Mediji, 44. lpp.
- ²⁷ LVA, 270–3–5422, 89. lp.
- ²⁸ LVA, PA-101–37–129, 20. lp.
- ²⁹ Turpat, 23. lp.
- ³⁰ Ieraksta oriģinālu 1973. gada 22. maijā ar darbavietai piederošu, Ungārijā ražotu "Riporter 5" lenšu magnetofonu trīs rūpnīcas "Ausma" ražotajās kasetēs magnetofona lentei T-I-10 veica Latvijas televīzijas Liepājas galvenās redakcijas darbinieks Gunārs Kopštāls. Oriģināls publikācijas autora īpašumā.
- ³¹ Gunāra Kopštāla elektroniskā pasta vēstule autoram, 21.01.2020.
- ³² Gunāra Kopštāla elektroniskā pasta vēstule autoram, 23.01.2020.
- ³³ Fomins, Račs. Runāja un rādija Liepāja, 50.–52. lpp.
- ³⁴ Ieraksta autora dotais skaņu ieraksta nosaukums uz trim magnētiskajām lentēm.
- ³⁵ Redakcijas ēkas numerācija mūsdienās.
- ³⁶ Pieteikumos šīs personas uzvārds šeit un turpmāk atveidots atbilstoši personas dokumentos ierakstītajam, proti, "Libans", taču transkripcijā nemainīta atstāta sarunas dalībnieku konsekventā uzruna "Libāns". Komitejas lietvedībā šis uzvārds dažkārt kļūdaini figurē arī kā "Libāns".
- ³⁷ Jānis Barkāns – Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radio raidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieks (1972–1986).
- ³⁸ 1972. gada 15. jūnijā Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radio raidījumu komitejas priekšsēdētāja amatā ar to pašu dienu pensionētā Riharda Zandersona vietā stājās Ilmārs Īverts, bet vietnieka amatā ar 1972. gada 1. jūliju atbrīvoto Nikolaju Neilandu 1972. gada 31. jūlijā nomainīja Jāzeps Barkāns.
- ³⁹ Jānis Leja – Latvijas televīzijas galvenais redaktors (1973).
- ⁴⁰ Tālvāldis Tūns – Latvijas radio un televīzijas centra direktora vietnieks (1973).
- ⁴¹ Citviet (preses publikācijās) arī Armanis.
- ⁴² Pārvietojamā televīzijas stacija.
- ⁴³ Noma (krievu val.).

- ⁴⁴ Viens no virszemes radiosakaru veidiem, kas balstīts uz daudzkārtēju radio signālu pārraidi (retranslāciju).
- ⁴⁵ Romualds Grabovskis – Latvijas radio un televīzijas centra direktors (1973).
- ⁴⁶ Pēteris Jērāns – Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radio raidījumu komitejas priekšsēdētāja vietnieks (1963–1981).
- ⁴⁷ Liepājas metalurģiskā rūpnīca “Sarkanais metalurģis”.
- ⁴⁸ Gada ceturksnis; trīs mēnešu ilgs laikposms.
- ⁴⁹ Īstenot, realizēt.
- ⁵⁰ Devītās piecgades (1971–1975) trešajā gadā.
- ⁵¹ Atsauce uz mūsu ēras 64. gada 18. jūlija ugunsgrēku Romā, kas nopostīja gandrīz visu pilsētu un tiek uzskatīts par hrestomātisku politiskās provokācijas piemēru. Imperators Nerons ugunsgrēka izraisīšanā vainoja kristiešus, taču historiogrāfijā par tā izraisītāju atzīst pašu Neronu.
- ⁵² Pēc paša vēlēšanās (krievu val.).
- ⁵³ Kirils Bobrovs tolaik apsvēris iespēju vērsties pie PSRS Ministru Padomes Valsts televīzijas un radoraidījumu komitejas priekšsēdētāja Sergeja Lapina (*Sergei Georgievich Lapin*) (autora saruna ar bijušajiem Liepājas galvenās redakcijas darbiniekiem Kirilu Bobrovu, Andri Gertsonu un Dainu Meisteri 2019. gada 16. augustā).
- ⁵⁴ Kratieties atpakaļ! (krievu val.).
- ⁵⁵ Lija Vazne – Latvijas TV Liepājas galvenās redakcijas režisore (1973).
- ⁵⁶ Bernhards Smilga – Latvijas TV Liepājas galvenās redakcijas elektriķis apgaismotājs (1973).
- ⁵⁷ Just līdzī (kādam), burtiski – slimot (par kādu) (krievu val.).
- ⁵⁸ Jānis Mencis – Viļa Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta docētājs, Matemātikas katedras vadītājs, matemātikas mācību raidījumu vadītājs (1973).
- ⁵⁹ Laimonis Bukovskis – Latvijas TV Programmu galvenās redakcijas galvenais redaktors (1973).
- ⁶⁰ Rihards Zandersons – Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radoraidījumu komitejas priekšsēdētājs (1962–1972).
- ⁶¹ Ivanovs – nenoskaidrots; iespējams, Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts televīzijas un radoraidījumu komitejas garāžas galvenais inženieris.
- ⁶² Pasūtīt (apvidvārds, atvasinājums no vācu val.).
- ⁶³ Jānis Vagris – LKP Liepājas pilsētas komitejas pirmais sekretārs (1973).
- ⁶⁴ Militārās mācības rezervistiem Padomju armijā parasti ilga 1–2 mēnešus.
- ⁶⁵ Egils Ozols – Liepājas pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs (1973).
- ⁶⁶ Gunārs Balodis – LKP Liepājas pilsētas komitejas propagandas un aģitācijas daļas vadītājs (1973).
- ⁶⁷ Liepājas lauksaimniecības mašīnu rūpnīca “Liepajseļmaš”.

“IT’S ONE BIG EXPERIMENT, WHAT YOU’VE DONE
TO PEOPLE” – THE MEETING OF REPRESENTATIVES
OF THE ELECTRONIC MEDIA ADMINISTRATION
WITH THE LIEPĀJA EDITORIAL BOARD OF LATVIAN
TELEVISION ON 22 MAY 1973:
TRANSCRIPT OF THE AUDIO RECORDING

Toms Zariņš

In the autumn of 1971, following the example of other Soviet republics, particularly the neighbouring ones, the Latvian SSR established its first regional television studio – the Liepāja main editorial board of the Riga-based Latvian Television. Although despite technical difficulties and limited material provision the operation of the board was initially deemed positively, in late 1972 – early 1973, the attitude of the republican electronic media administration towards the Liepāja television studio fundamentally changed. On 22 May 1973, representatives of the administration from Riga met with the Liepāja staff and notified them of the termination of the editorial board, effective 1 January 1974. This paper presents a transcript of the audio recording of the meeting.

The existence of a tape recording of the meeting became known on 21 January 2020, over email correspondence with the person in charge of the recording, photographer and former editor Gunārs Kopštāls. Although none of the three parts of the audio recording are dated, from the details contained therein as well as information found in *Avots (Source)* magazine, it is possible to discern that the recording is indeed that of the said meeting on 22 May 1973. The digitisation of the magnetic tapes was carried out on 26 January 2020 by musician Rihards Bērziņš, and the recording was transcribed in February 2020 by Toms Zariņš.

The transcript of the approximately 56-minute audio recording reveals a conversation in which the employees of the Liepāja television studio react to the announcement of the administration regarding the termination of their workplace. This unique source demonstrates the operation of the Soviet decision-making mechanism and its internal contradictions during the so-called Era of Stagnation. Despite the fact that at the time the media was an ideologically important field in which television played an increasing role, evidently it was also subject to voluntarism, inconsistency, and a lack of resources. Furthermore, the transcript unveils how the communication tactics initially used by the television administration (and presumably demanded by the management), i.e. confronting the editorial board with a *fait accompli*, failed to achieve the intended goal.

ZINĀTNES DZĪVE

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.06>

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBĪBU 2020. GADĀ*

Iepriekšējais gads, kad pasaule šķietami apstājās savā skrējienā, sniedza pamatīgu mācību mums visiem. Sākotnējam sastingumam sekoja pielāgošanās, jaunu prasmju apgūšana un caur tām – virzība uz priekšu. Tas attiecas arī uz Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) darbību. Atceltas un pārceltas konferences, pārvirzīti rakstu krājumu nodošanas termiņi, atmiņu institūciju – arhīvu, muzeju, bibliotēku – slēgšanas dēļ neuzrakstīti raksti, tas viss ir ietekmējis kvantitatīvos rādītājus institūcijas gada atskaitē. Toties Covid-19 pandēmijas dēļ paātrinātā režīmā uzasinātā digitālā pratība pavēra jaunas iespējas un formātus savstarpējai saziņai, sapulču, semināru un konferenču norisei, kā arī sniedza piekļuvi līdz šim nepieejamām starptautisko izdevniecību izdotajām zinātniskajām publikācijām.

Izmantojot īsos atļautās pulcēšanās brīžus, kā arī iespēju rīkot sapulces attālināti LU piedāvātajā MS Teams vietnē, institūta Zinātniskā padome 2020. gadā noturēja četras (10. marts, 13. maijs, 14. jūlijs, 20. novembris) sēdes, kuru ietvaros tika apspriests institūta 2019. gada pārskats, izsludināts konkurss un ievēlēts institūta direktors un pieci pētnieki (Dr.), izskatīts un virzīts aizstāvēšanai LU Vēstures un arheoloģijas nozares promocijas padomē institūtā izstrādātais promocijas darbs, apspriests un atbalstīts publicēšanai krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 31. laidniens (atb. red. A. Vilcāne, V. Dāboliņš), kā arī izskatīšanai LU Humanitāro un sociālo zinātņu padomē nosūtīti divi darbi – rakstu krājuma “Senā Rīga” 10. sējums (sast. I. Ose) un kolektīvā monogrāfija “Sabiedrība un karš, 1914–1920” (atb. red. Ē. Jēkabsons). Tāpat skatīti jautājumi, kas skar LU Humanitāro zinātņu klastera starptautisko izvērtējumu, un apspriesti LU normatīvie akti, kas ietekmē institūta darbību. Pārskata periodā sasaukta darbinieku

* Autore pateicas projektu vadītājiem Valdim Bērziņam, Guntim Gerhardam, Ērikam Jēkabsonam, Aināram Lerhim, Ievai Pigoznei, Andrejam Vaskam un Guntim Zemītim, kā arī institūta izpilddirektorei Kristīnei Beķerei par informatīvo atbalstu raksta tapšanā.

1. att. Institūta bijušais un esošais direktors – Guntis Zemītis un Gvido Straube LU darbinieku kopsapulcē 2020. gada 4. septembrī.
I. Boldānes-Zeļenkovas foto

Fig. 1. The former and newly elected directors of ILH, Guntis Zemītis and Gvido Straube at the general meeting of the ILH staff.
Photo by I. Boldāne-Zeļenkova

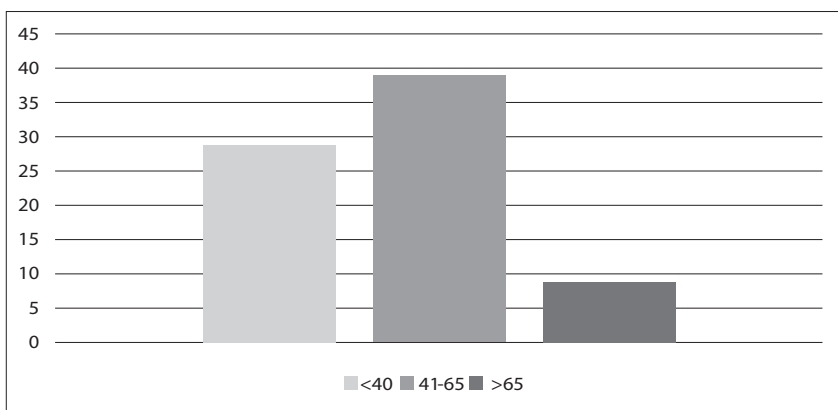
pilnsapulce (28. decembris), kā arī divas zinātnieku pilnsapulces (18. decembrī un 21. decembrī ar turpinājumu 28. decembrī), kurās tika izvēlēti kandidāti Zinātniskās padomes locekļu amatam un notika vēlēšanas.

2020. gada 31. maijā beidzās pilnvaru termiņš institūta ilggadējam direktoram profesoram Dr. hist. Guntim Zemītim, un saskaņā ar institūta Zinātniskās padomes 13. maija sēdes lēmumu (apstiprināts LU Senāta 25. maija sēdē) turpmākos četrus gadus LU LVI vadīs profesors Dr. hist. Gvido Straube (1. att.).

Pārskata periodā institūtā pamatdarbā, blakus darbā vai papildus darbā strādāja 77 personas – 41 sieviete un 36 vīrieši. Darbinieku vidējais vecums bija 48 gadi. Starp viņiem vecumā līdz 40 gadiem – 29 (līdz 30 gadu vecumam 7 darbinieki), no 41 līdz 65 gadiem – 39, virs 65 gadiem – 9 darbinieki.

1. tabula

LU LVI DARBINIEKU VECUMA STRUKTŪRA

57% jeb 44 institūta darbinieki bija ar doktora zinātnisko grādu. 2020. gadā viņu skaitu papildināja pētniece Kristīne Beķere, kura 5. novembrī aizstāvēja promocijas darbu “Latvijas neatkarības idejas uzturēšana trimdā no 1940. gadu vidus līdz 1980. gadu otrai pusei: politiskā darbība” (vad. A. Zunda) un ieguva zinātnes doktora grādu (Ph.D.) (2. att.). Piebilstams, ka pagājušajā gadā institūtā īstenotajos zinātniskajos projektos bija iesaistīts viens maģistrantūras students un 14 doktoranti un doktora grāda pretendenti.

Pārskata periodā institūta akadēmisko personālu veidoja 12 vadošie pētnieki (neskaitot uz projektu laiku piesaistītos 8 vadošos pētniekus), 15 pētnieki (neskaitot uz projektu laiku piesaistītos 2 pētniekus) un 12 zinātniskie asistenti (neskaitot uz projektu laiku piesaistītos 3 zinātniskos asistentus). LU LVI Zinātniskās padomes 14. jūlija sēdē tika ievēlēti pieci pētnieki (Dr.) vēstures un arheoloģijas nozarē, starp tiem Rūdolfs Brūzis un Antonija Vilcāne arheoloģijas apakšnozarē un Mārīte Jakovļeva, Uldis Krēšliņš un Uldis Neiburgs Latvijas vēstures apakšnozarē. Apsveicam! Viena vakance palika neaizpildīta.

2020. gadā Latvijas Zinātnes padomes (LZP) eksperta tiesības bija Valdim Bērziņam, Guntim Gerhardam, Ērikam Jēkabsonam, Anetei Karlsonai, Inetai Lipšai, Ievai Osei, Ievai Pīgoznei, Andrejam Vaskam un Gunitai Zariņai.

2. att. Kristīne Beķere pēc promocijas darba
aizstāvēšanas 2020. gada 5. novembrī.
Gunta Zemīša foto

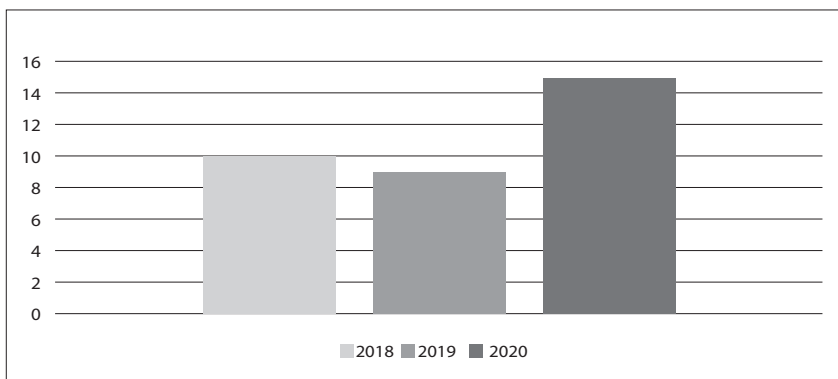
Fig. 2. Kristīne Beķere after defending her doctoral
thesis on 5 November 2020. Photo by
Guntis Zemītis

Aplūkojamajā laika posmā LU LVI darbinieki publicēja **50** zinātniskus rakstus. Tie tapuši gan institūtā realizēto projektu ietvaros, gan arī ārpus tiem. Kā minēts, Covid-19 izraisītā pandēmija, kas liedza pieeju arhīviem, muzejiem un bibliotēkām, atstājusi ietekmi uz plānotajiem iesniegtajiem darbiem. No publicētajiem zinātniskajiem rakstiem

15 atrodas izdevumos, kas indeksēti WoS un Scopus datubāzēs, 8 – zinātniskos izdevumos, kas indeksēti Erih Plus, EBSCO u. c. datubāzēs, 27 – nacionālas nozīmes nozarē izdotos žurnālos un rakstu krājumos, kas atbilst zinātnisku izdevumu kritērijiem.

2. tabula

LU LVI DARBINIEKU PUBLIKĀCIJAS WOS/SCOPUS
INDEKSĒTOS IZDEVUMOS 2018–2020

LU LVI darbinieki ir bijuši 30 tēžu autori, puse no tām ir atrodama brīvpieejā LU Repozitorijā. Tāpat ir sagatavoti 16 šķirklī Latvijas Nacionālajai enciklopēdijai. 2020. gadā publicēti vismaz 15 cita veida raksti, starp tiem – zinātniski pārskati, recenzijas, ievadi zinātniskiem rakstu krājumiem u.tml.

Atbildīgās redaktore Kristīnes Antes vadībā tika sagatavoti divi “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” (LVIŽ) numuri, tajos Latvijas un ārvalstu vēsturnieki analizēja nozarē aktuālas tēmas. Institūta mājaslapā žurnāla numuri pieejami arī digitāli. 2020. gadā izdots numismātei Tatjanai Bergai veltītais “Arheoloģijas un etnogrāfijas” laidieni. Tajā apkopoti reģionā vadošo numismātu raksti un sniegts atskats uz T. Bergas zinātnisko darbību. Pie publicētajiem darbiem pieminams Valsts pētījumu programmas (VPP) projekta ietvaros sagatavotais un ar Richarda Zariņa piemiņas fonda atbalstu klajā nākušais konferences rakstu krājums “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi. 5/2019” (zin. red. I. Boldāne-Zeļenkova). Gada nogalē izdots “Senās Rīgas” 10. – jubilejas sējums jau ir saņēmis LU prorektora Inas Druvietes suminājuma rakstu.

2020. gadā Covid-19 izraisītās pandēmijas dēļ tika atcelti vai pārcelti uz citu laiku vai virtuālo telpu daudzi starptautiskie zinātniskie forumi, kongresi un semināri, kas ir atstājis iespaidu uz rezultatīvajiem rādītājiem šajā kritērijā. Pagājušajā gadā LU LVI darbinieki sagatavojuši un nolasījuši 68 referātus (salīdzinājumam: 2019. gadā tika nolasīti 125 referāti), 60 no tiem – starptautiskās konferencēs. Starptautiskajās konferencēs nolasītie ziņojumi tēžu (kongresu mājaslapas, LU Repoziatorijs, atsevišķi drukas izdevumi, elektroniskās publikācijas) vai konferenču apskata (LVIŽ) veidolā ir publiski pieejami. Pagājušajā gadā institūts rīkoja vai piedalījās vairāku zinātnisku forumu organizēšanā, starp tiem izceļamas trīs starptautiskās konferences: “Politiskās, sociālās un kultūras atmiņas antropoloģija: Centrālās un Austrumeiropas prakses” (*Anthropology of political, social and cultural memory: practices in Central and Eastern Europe*, 13.–14. marts, VPP, sadarbībā ar LU Filozofijas un socioloģijas institūtu), “Cilvēks un karš. Atzīmējot simtgadi kopš Neatkarības kara beigām Latvijā” (17.–18. oktobris, LZP FLPP) un “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VI” (27.–28. novembris, VPP, sadarbībā ar Valmieras muzeju) (3. att.).

Pārskata periodā institūtā īstenoti trīs Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) projekti un pēcdoktorantūras projektu konkursa

3. att. Starptautiskā konference “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VI” tiešsaistē 2020. gada 27. novembrī. Ekrānuzņēmums

Fig. 3. The Scholarly Readings of Young Historians VI, online conference, 27 November 2020. A screenshot

ceturtajā kārtā iegūts vēl viens – “Pārvērtējot bezvalstiskuma pieredzi: Pretestība un kolaborācija Latvijā padomju un nacistu okupācijas laikā (1940–1953)” (vad. U. Neiburgs), kas uzsākts 2021. gada 1. martā. 2020. gadā tika pabeigts projekts “Apbedījuma vides mikrobioma nozīme biomolekulārajā arheoloģijā un senās tuberkulozes izpētes procesos”, kas realizēts ERAF 1.1.1.1. pasākuma “Praktiskas ievirzes pētījumi” pirmās kārtas ietvaros (2017–2020) un īstenots sadarbībā ar vadošo partneri – Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centru (projekta vadītāja Dr. biol. Renāte Ranka). Projektā tika raksturots augsnes mikrobioma efekts senās DNS izpētes procesos un pētīta tuberkulozes izraisītāja genoma klātbūtne 15.–18. gadsimta arheoloģiskā materiāla paraugos. Starpdisciplināru pētījumu veikšana sadarbības projekta ietvaros notika paleopatoloģijas un seno infekciju slimību izpētes jomās, pielietojot modernās tehnoloģijas arheoloģisko paraugu un apbedījuma vides mikrobioma analizē un seno patogēnu noteikšanā. Iegūtie rezultāti aprobēti starptautiskās zinātniskās konferencēs un publicēti zinātniskos rakstos un konferenču tēžu krājumos (7 publikācijas indeksētas Scopus/WoS datubāzēs). Izvērtējot projektā saņemtos rezultātus, saņemts pozitīvs ārvalstu ekspertu vērtējums.

Aizvadītajā gadā noslēdzies arī Ievas Pīgoznes pēcdoktorantūras projekts Nr. 1.1.1.2/VIAA/1/16/092 “Apģērba attīstība Latgalē 19. gadsimtā”, kura galvenais mērķis bija attīstīt pēcdoktorantes pētniecisko kapacitāti, nodrošināt profesionālo pilnveidi un veicināt pētniecisko briedumu. Projekta zinātniskais mērķis bija novērst zināšanu trūkumu vai esošo zināšanu kļūdainumu, kā arī pārstrukturēt esošās zināšanas par Latgales tērpa attīstību 19. gadsimtā un papildināt tās ar jaunām zināšanām, kuras fokusētas uz līdz šim maz pētītām jomām, tādā veidā sniedzot savu ieguldījumu mērķa grupu vajadzībām noderīgas informācijas radīšanā un popularizēšanā. Projekts noslēdzies veiksmīgi, un, neskatoties uz Covid-19 ierobežojumiem, visi tajā izvirzītie uzdevumi ir izpildīti. Projekta pēcuzraudzības posmā, proti, 2021. gadā plānots izdot zinātnisku monogrāfiju “Latgaliešu apģērbs 19. gadsimtā”, kurā atspoguļotos pētījuma rezultāti un kura būtu izmantojama ne tikai pētniekiem, bet arī jebkuram apģērba vēstures interesentam, tautastērpu izgatavotājam un valkātājam.

Maijā uzsāktajā pēcdoktorantūras projektā Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/516 “Etnogrāfiskie un frīku šovi Latvijas teritorijā 19. un 20. gs. mijā: starp zinātni, izklaidi un homofobiju”, ko vada pētniece Ilze Boldāne-Zeļenkova, lielākais akcents bija likts uz avotpētniecību un jau-

nākās zinātniskās literatūras apzināšanu tēmā, kā arī, atbilstoši projekta nosacījumiem, zinātniskajam darbam nepieciešamo zināšanu un prasmju pilnveidi.

Turpinājās darbs 2013. gadā uzsāktajā LU prioritārās tēmas “Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” apakšprojektā “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām”, kas tiek finansēts no institūtam aprēķinātā bāzes un snieguma finansējuma. Projekta realizācijā 2020. gadā bija iesaistīti 30 institūta darbinieki. Pētījumi veikti Latvijas vēsturē, arheoloģijā un etnogrāfijā. Pozitīvi vērtējams to publikāciju skaita pieaugums, kas indeksētas starptautiskās datubāzēs. Diemžēl projekta ietvaros 2020. gadā netika iesniegts neviens promocijas darbs.

Atbilstoši VPP “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu posmos” (vad. G. Zemītis) uzdevumiem tika veikti pētījumi par Latvijas mantojumu – tiem vēstures notikumiem, kurus var apzīmēt par lūzuma posmiem. Daži no tiem ir skaidri, daži joprojām identificējami. Īpaši tas attiecas uz idejām, vērtībām un priekšnosacījumiem, kas veidoja to vērtību summu, kas noveda pie demokrātiskas republikas izveides un šo vērtību nosargāšanas okupācijas periodā. Demokrātisko vērtību nosargāšanai bija veltīta jau iepriekš minētā starptautiskā vidusposma konference.

Daudzi būtiski vēstures notikumi ir maz pētīti vai pētīti tikai atbilstoši padomju historiogrāfijai. Mūsdienās, un tas izpaužas arī projekta realizācijā, turpinās vēl jaunu vēstures avotu apzināšana – īpaši attiecībā uz latviešu trimdas vēsturi (Kristīne Beķere) un mazākumtautību vēsturi Latvijā, piemēram, par tādām tēmām kā krievu pretboļševistiskās organizācijas Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados (Andrejs Gusačenko), libieši Latvijā (Renāte Blumberga) un kristīgā Baznīca okupācijas apstākļos (Valdis Tēraudkalns, Inese Runce). Projekta ietvaros uzmanība pievērsta arī atsevišķu cilvēku liecībām, viņu personīgajam skatījumam uz vēstures notikumiem (Inese Runce) un personības lomu (Anita Čerpinska, Jānis Lazdiņš). Atsevišķu loku veido pētījumi par atmiņu. Ar šādiem pētījumiem nodarbojas gan Vladislava Volkova vadītā pētnieku grupa, gan Daugavpils Universitātes grupa Irēnas Salenieces vadībā.

2020. gadā institūtā īstenoti trīs trīsgadīgie LZP Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekti (FLPP), divi divgadīgie projekti un decembrī uzsākti divi viengadīgie izcilības granti: “Iztikas stratēģijas un pirmā demogrāfiskā pāreja Lubāna ezera mitrājā: Aboras vēlā neolīta apmetnes gadījums” (vad. G. Zariņa) un “Pārvērtējot bezvalstiskumu: Pretošanās un kolaborācija Latvijā Otrā pasaules kara laikā” (vad. U. Neiburgs).

LZP projekta “Dzimte, dzimums un statuss dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā (7.–12. gadsimts)” (sadarbības partneris Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centrs, 2018–2021, vad. G. Gerhards) kontekstā lielākais izaicinājums 2020. gadā bija aktivitāšu pārplānošana, ņemot vērā Covid-19 izraisīto *force majeure* situāciju, kas ietekmēja projekta grupas darbu laboratorijās (t. sk. ārvalstu), krātuvēs un dalību konferencēs. Jauna pieredze tika gūta, attālinātā formātā piedaloties gadskārtējā Eiropas Arheologu asociācijas kongresā, prezentējot projekta līdzšinējos rezultātus. 2020. gadā tika saņemts projekta vidusposma ārvalstu ekspertu zinātniskais izvērtējums, kurā bez pozitīva vērtējuma minēti vairāki ieteikumi, kas jāņem vērā projekta realizācijas atlikušajā laikā. Viens no būtiskākajiem norādījumiem ir nepieciešamība iegūtos rezultātus publicēt augsta līmeņa (ietekmes faktors 50% virs vidējā nozares līmeņa) zinātniskajos žurnālos.

LZP finansētā projekta “Cilvēks dinamiskā ainavā: Latvijas piejūras smiltāju biogrāfija” (Izp-2018/1-0171) ietvaros starpdisciplinārā pētnieku grupa (arheologi, vēsturnieks, ģeologi un paleovides pētnieki) turpināja darbu pie tēmām, kas saistītas ar dabas procesiem un cilvēka darbību piejūras teritorijās. Pētījumu rezultāti izklāstīti divos referātos Liepājas Universitātes un Šauļu Universitātes rīkotajā starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Sabiedrība un kultūra: cilvēks ekosistēmā” (12.–13. novembris). Ģeologu grupas veikums savukārt prezentēts LU 78. starptautiskajā zinātniskajā konferencē (30. janvāris), kā arī Brestas Universitātes (Francija) organizētajā starptautiskajā seminārā “Piekrastes pētniecība un pagātnes zondēšana: jaunas metodes un pieejas jūras aizvēstures pētniecībā” (*Investigate the shore, sound the past: New methods and practices of maritime prehistory*) (3. decembris). Publicēti divi raksti starptautiskos žurnālos “Praehistorische Zeitschrift” un “Archaeologia Baltica”.

LZP FLPP projektā “Vēstures politizācija: postfaktuālās pieejas Latvijas un Krievijas attiecībām XX gadsimtā, instrumentalizācija, iz-

aicinājumi demokrātijai, mācības un pretlīdzekļi” Ainārs Lerhis iesniedzis zinātnisku rakstu un Liepājas Universitātes organizētajā 23. starptautiskajā zinātniskajā konferencē tiešsaistē nolasījis referātu par tēmu “Nevalstiskās organizācijas kā vēstures skaidrojumu radītājas un izplatītājas valsts varas vajadzībām Krievijā un tās kaimiņvalstīs”. A. Lerhis 2020. gadā ir strādājis pie zinātniskas monogrāfijas par vēstures politizāciju Latvijas un Krievijas attiecībās. Ir pabeigta pētnieciskā materiāla apzināšana, sistematizācija un klasifikācija, teorētisko pieeju un pētnieciskajā telpā uzkrāto zināšanu analīze. Projekta ietvaros norisinājies darbs pie monogrāfijas manuskripta teksta sagatavošanas. Visvaldis Valtenbergs ir iesniedzis zinātnisku rakstu starptautiski recenzējamā monogrāfijā. Balstoties uz projekta iestrādēm par elektronisko līdzdalības platformu potenciāla izmantošanu dezinformācijas radīšanā, sagatavoti, iesniegti un apstiprināti divi projekti, kuros vadošais partneris ir sabiedrības līdzdalības platformas ManaBalss.lv uzturētājs “Sabiedrības līdzdalības fonds” (atbalstītie projekti ir “Atvērtie dati pilsoniskajai līdzdalībai” un “Atvērtās pilsētas ES pilsoņiem”). V. Valtenbergs ir sniedzis atvērto lekciju LU Sociālo zinātņu fakultātē, regulāri piedalījies dažādās diskusijās un sniedzis intervijas plašsaziņas līdzekļiem. Projekta ietvaros Marika Laudere ir sagatavojusi zinātnisku rakstu par reliģijas faktoru Krievijas vēstures interpretācijās.

Aizvadītajā gadā noslēdzās projekts Nr. Izp-2018/2-0127 “Sociālās transformācijas bronzas laikmeta sabiedrībās Daugavas lejtecē” (vad. A. Vasks). Tā mērķis bija izskaidrot jaunu kultūras elementu parādīšanos, izmaiņas sociāli ekonomiskajos procesos un pirmo demogrāfisko pāreju bronzas un senākajā dzelzs laikmetā Daugavas lejtecē un to ietekmi uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti, veselību un populāciju. Projekta ietvaros tika iegūti 23 jauni ¹⁴C datējumi, lai precizētu bērnu paražu hronoloģiju. Īpaši svarīgi ir Reznu kapulauka apbedījumu datējumi, jo iepriekšējā hronoloģija balstījās tikai uz artefaktu tipoloģisko izvērtējumu. Agrāk kapulauku datēja ar laiku no 1200. līdz 600. gadam pr.Kr. Par senākajiem tika uzskatīti skeletkapi uzkalniņa pamatā, hronoloģiski tiem sekoja ugunskapi, bet par visjaunākajiem atzina apbedījumus akmeņu šķirstos. ¹⁴C analīzes rādīja, ka Reznu uzkalniņu kapulauks izveidots agrāk – jau 14. gadsimta pr.Kr. vidū un izmantots līdz 6. gadsimtam pr.Kr. Tāpat šīs analīzes liecināja, ka apbedīšanas veidi – mirušo inhumācija, kremācija un apbedīšana akmeņu šķirstos – nav hronoloģiski determinēti, bet gan izmantoti paralēli visā kapulauka

pastāvēšanas laikā. Apbedīšanas veida izvēli acīmredzot noteica mirušā sociālā pozīcija sabiedrībā.

Sabiedrības transformāciju bronzas laikmetā atspoguļo arī bioarheoloģiskie pētījumi: izmaiņas bērnu mirstībā, pieaugušo, īpaši sieviešu, dzīves ilgumā, augstāka zobu nodiluma pakāpe un patoloģijas, kas norāda uz lielāku bioloģisko stresu. Tika noskaidrots, ka mūsdienu Latvijas teritorijas bronzas laikmeta iedzīvotājiem bija raksturīga augsta bērnu mirstība līdz četrus gadus vecumam un ka reproduktīvais stress izraisīja paaugstinātu mirstību starp jaunām sievietēm vecumā no 20 līdz 30 gadiem. Ķivutkalna kapulaukā zobu sistēmas stāvokli varēja novērtēt 38 vīriešiem un 35 sievietēm. Novērtēts zobu nodilums, kariеса sastopamība un dzīves laikā zaudēto zobu īpatsvars. Ķivutkalna bronzas laikmeta iedzīvotāju vidū zobu patoloģiju īpatsvars bija ievērojami pieaudzis, salīdzinot ar akmens laikmeta sabiedrībām. Attiecībā uz paleodiētas pētījumiem stabilā izotopu analīze prasa rūpīgāku arheoloģiskā materiāla izvērtēšanu, t. i., nedrīkst novērtēt par zemu saldūdens zivju patēriņu un pārvērtēt gadījuma atradumu, piemēram, prosas kultūru daudzumu uzturā. Kopumā Daugavas lejteces sabiedrību sociālās dimensijas sāka mainīties agrā bronzas laikmeta otrajā pusē, kad 14. gadsimtā pr.Kr. pie Daugavas parādījās jaunas bērnu tradīcijas, tā signalizējot par jaunas sabiedrības veidošanos un citāda dzīvesveida sākumu.

Projekta Nr. Izp-2018/2-0147 “Karš un sabiedrība Latvijā 1914.–1921. gadā” pētnieki divus gadus garumā analizēja, kādas sekas uz sabiedrību mūsdienu Latvijas teritorijā atstāja 1914.–1921. gadā notikušās karadarbības izraisītie procesi. Analīzei tika izvēlēti tie sabiedrības stāvokļa rādītāji, kuri visuzskatāmāk ļauj konstatēt kara procesu un norišu iespaidu uz pārmaiņām tajā. Svarīgākie sasniegtie rezultāti ir 2020. gada 17.–18. septembrī Rīgā sarīkotā starptautiskā konference “Cilvēks un karš. Atzīmējot simtgadi kopš Neatkarības kara beigām Latvijā” un 2021. gada sākumā iznākusī kolektīvā monogrāfija “Karš un sabiedrība 1914–1920”. Šī monogrāfija ir pirmais mēģinājums Latvijas historiogrāfijā apkopojoši analizēt Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara ietekmi uz sabiedrību. Lai arī daudziem ir zināmi līdzīgi pētījumi par Rietumeiropas valstīm, kara ietekme uz sabiedrību Latvijas teritorijā un šajā reģionā līdz šim praktiski vispār nav analizēta. Atspoguļojot dažādos veidus, kā indivīdi un atšķirīgas sabiedrības grupas piedzīvoja karu, mēģināts sasniegt pilnīgāku izpratni par kara

totālo un visaptverošo raksturu. Grāmatā aplūkotas kara radītās krāsās iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas un dzīve okupācijas varas pakļautībā, analizētas kara izraisītās krīzes izpausmes sabiedrībā – pārtikas trūkums, slimības, pieaugošais noziedzības līmenis, atspoguļotas kara rezultātā radušās izmaiņas gan dzimumu attiecībās, gan augstskolu klausītāju (studentu) jeb topošās nācijas elites dzīvē, gan galveno tautas svētku tradīcijās, atzīmēta arī kara ietekme uz ārzemēs dzīvojošiem latviešiem.

Aizvadītajā gadā vairākus LU Akadēmiskās attīstības ilgtermiņa saistību projektus īstenojušas institūta materiālu krātuves un Dendrochronoloģijas laboratorija. Arheoloģisko materiālu krātuve (AMK) turpināja projekta ietvaros paredzētos darbus: apmeklētāju konsultēšanu (38) un apkalpošanu (36, t. sk. LU pētnieki – 15, studenti – 6, doktoranti – 4, muzeju darbinieki – 5, citi – 6), ekskursiju vadīšanu (1). Tāpat AMK veikta dažādos laikposmos (1945–2016) ienākušo fotonegatīvu ar kultūrvēsturisku nozīmi skenēšana, nozīmības izvērtējums un inventarizācija, digitalizētas 210 filmas jeb 4076 kadri no 5 kolekcijām, kā arī digitalizēti uz lielformāta skenera 3752 plāni no 48 kolekcijām.

Bioarheoloģisko materiālu krātuvē (BMK) veikta antropoloģisko kolekciju saglabātības pakāpes noteikšana 1460 indivīdiem un datu precizēšana un apstrāde – tīrīts un inventarizēts 140 apbedījumu antropoloģiskais materiāls. BMK krājums papildināts ar 3086 dzīvnieku kaulu vienībām no arheoloģiskajiem izrakumiem Vīnakalnā (582), Ķivutkalnā (1589), Siliņupes neolīta apmetnē (630) un Tukuma evaņģēliski luteriskās baznīcas viduslaiku kapsētā (285), veikta iegūtā materiāla pirmapstrāde un klasificēšana. BMK inventarizēti 7375 dzīvnieku kauli. BMK projekta ietvaros LU Vēstures un filozofijas fakultātes maģistra studiju programmā 2020./2021. mācību gada rudens semestrī novadīts 12 lekciju kurss “Dabaszinātņu analītisko metožu pielietojums arheoloģiskajā pētniecībā” (kurss Vēst 5186).

2020. gadā Etnogrāfisko materiālu krātuve (EMK) turpināja strādāt pie materiālu digitalizēšanas, saglabātības un pieejamības sabiedrībai nodrošināšanas. Pārskata periodā sniegtas 18 konsultācijas, apmeklētājiem izsniegtas 4760 materiālu vienības (elektroniskos skatījumus nav iespējams noteikt). EMK strādāja 28 apmeklētāji, no tiem 6 zinātnieki (LU LVI), 1 students (LU Humanitāro zinātņu fakultāte), 6 muzeju darbinieki (Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, Daugavas muzejs), 9 bibliotēku darbinieki, 6 biedrību pārstāvji un citi

interesenti. Inventarizētas (pieņemtas krājumā, krājuma papildināšana) 759 vienības, to skaitā 430 rokrakstu/zīmējumu vienības (E 20 fonds) un 320 Aijas Jansones ekspedīcijas materiālu vienības (E 74 fonds). Digitalizētas 43 neapstrādātās negatīvu filmas no 20. gadsimta 60. gadu ekspedīciju neidentificētajiem fotonegatīviem un reģistrēto ekspedīcijas materiālu rādītāji – 1114 vienības (E 5, E 9, E 10, E 16, E 23).

Pārskata periodā Dendrochronoloģijas laboratorijas darbība bija vērsta uz vēsturiskās koksnes gadskārtu mērījumu un ilggadējo hronoloģiju datu iegūšanu, kas rezultējies: (1) dendrochronoloģiskās datubāzes failu sagatavošanā par diviem apjomīgiem Rīgas vēsturiskajiem objektiem – Kobronskansti un koka konstrukciju kompleksu Audēju ielā 13/Kalēju ielā 33; (2) vairākos vēsturiskos objektos izmantoto koka būvelementu koksnes paraugu, to virsmas sagatavošanā un gadskārtu platuma mērīšanā (>250 paraugi); (3) absolūtā datējuma noteikšanā gadskārtu datiem un absolūtās hronoloģijas sastādīšanā par pieciem vēsturiskiem objektiem Latvijā; (4) 1941. gadam atbilstoša caurmēra Stopiņu pagastā (Ulbrokā) augošai priedei ar iegrieztu krustu masu kapa atrašanas vietas noskaidrošanā pēc koka stumbra attēla tā laika fotogrāfijā; (5) koka sugas noteikšanā pēc koksnes anatomiskajām pazīmēm Kandavas baznīcas Grēcinieka koka skulptūrai un Turaidas apkārtnē atsegto trīs senu zārku koksnei.

2020. gada sezonā institūta darbinieki veikuši arheoloģiskās apzināšanas un uzraudzības darbus un devušies etnogrāfiskās u. c. ekspedīcijās. LZP FLPP “Cilvēks dinamiskā ainavā: Latvijas piejūras smiltāju biogrāfija” (2018–2021, vad. Valdis Bērziņš) pētnieki – Māris Zunde, Valdis Bērziņš un Rūdolfs Brūzis – jūlijā, augustā un septembrī devās uz Kurzemes piekrasti – Ventspils pilsētas teritoriju un Ventspils, Nīcas, Rucavas un Dundagas novadiem, vācot senās koksnes un kokogļu paraugus kāpu mežos un veicot seno priežu stumbru, kas konstatēti pēc stāvkrasta erozijas procesiem 2019./2020. gada rudens-pavasara sezonās, apzināšanu, fotofiksāciju, GPS koordinātu noteikšanu un šo stumbru koksnes paraugu sagatavošanu. Jūlijā–oktobrī līgumdarba ar Daugavpils domi ietvaros arheologi Guntis Zemītis un Rūdolfs Brūzis veica arheoloģisko uzraudzību Daugavpils cietoksnī un Daugavpils Garnizona kapos. Etnogrāfe Aija Jansone, īstenojot LU Bāzes finansējuma projekta uzdevumu – sagatavot monogrāfiju “No Kuldīgas apģērba vēstures. 19. gs.”, vāca materiālus Kuldīgas novada

Padures, Rendas, Turlavas, Kurmāles un Laidu pagastos. VPP izstrādātās tēmas – Latvijas katoļu dievnamu tekstiliju loma tautas estētisko vērtību pilnveidē – ietvaros A. Jansone jūnijā devās ekspedīcijā uz Viļāniem, Nagļiem, Rikavu, Varakļāniem un Barkavu. Ekspedīciju laikā iegūtie materiāli sagatavoti iesniegšanai LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē.

Starptautiskās sadarbības ietvaros 2020. gada februāra sākumā institūtā viesojās Jasu Aleksandru Joanna Kuzas Universitātes (Rumānija) Rakstniecības fakultātes etnoloģijas un folkloristikas profesors Mirča Paduraru (*Mircea Paduraru*), bet jūnija nogalē – Nacionālā Helēnistikas pētniecības fonda Vēstures pētījumu institūta (Grieķija) vadošais pētnieks Georgijs Kardars (*Georgios Kardaras*), kurš, izmantojot Latvijas Valsts stipendiju, institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē veica pētījumu “Slāvu-baltu attiecības 5.–7. gadsimtā”.

Arī aizvadītajā gadā institūta darbinieku veikums ir ticis pamanīts – kolēģi ir saņēmuši atzinības gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Vadošais pētnieks Ēriks Jēkabsons atkārtoti tika ievēlēts par “Gada vēsturnieku Latvijā”, un par izcilību zinātnē Jagaiļa Universitātē (Polija) viņam pasniegta prestižā Benedikta Poļa (*Benedykt Polak*) balva. Valsts proklamēšanas dienā vadošajam pētniekam Guntim Zemītim piešķirts augstākais Latvijas valsts apbalvojums – Triju Zvaigžņu ordenis. Novembra nogalē pētnieks Uldis Neiburgs ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājocekli.

2020. gads noslēdzās ar pārmaiņām – pateicoties par institūta atīstībā sniegto ieguldījumu un darbu, atvadījāmie no izpilddirektora Ivara Ločmeļa, izpilddirektora vietnieces Veras Veilandes, LVIŽ atbildīgās redaktore Kristīnes Antes un arheologa Roberta Spirģa, kā arī vēlējam veiksmi un izdošanos jaunajām amatpersonām – izpilddirektorei Kristīnei Beķerei un LVIŽ atbildīgajai redaktorei Evai Eihmanei. Gada nogalē tika ievēlēta arī jauna Zinātniskā padome – Kristīne Beķere, Valdis Bērziņš, Daina Bleiere, Ilze Boldāne-Zeļenkova, Guntis Gerhards, Mārīte Jakovļeva, Ēriks Jēkabsons, Anete Karlsona, Uldis Neiburgs, Ieva Ose un Guntis Zemītis. Milzīgs paldies par darbu iepriekšējās Zinātniskās padomes locekļiem – Anitai Čerpinskaī, Aijai Jansonei, Inetai Lipšai, Andrejam Vaskam, Antonijai Vilcānei, Gunitai Zariņai un Mārim Zundem!

Lai gan 2021. gads ir sācijas Covid-19 zīmē un daudzas dzīves jomas joprojām ir pakārtotas ierobežojumiem, tomēr darbs negaida – priekšā

jauni projektu konkursi, konferences, zinātnisko rakstu iesniegšana un citas aktivitātes. Esam gatavi! 2020. gadā mājāsēdes un mājstrādes laikā iegūtās jaunās zināšanas un prasmes lieti noderēs, stājoties pretī nākamajiem izaicinājumiem. Atliek tās likt lietā.

OVERVIEW OF THE ACTIVITIES OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY IN 2020

In 2020, the Institute of Latvian History (ILH) under the University of Latvia, same as the rest of society, had to re-schedule its agenda and look for new solutions to continue its work, carry out the planned activities and reach the set goals. The lessons learned, especially the digital skills mastered at an accelerated speed, have made it considerably easier to carry out research activities in 2021.

In 2020, the Institute implemented three ERDF projects (two of which have been successfully completed) and was awarded another postdoctoral project. ILH continued working on the project “Interaction Between the Individual, the Society and the State in the Process of the History of Latvia: Conflicting Values and Formation of Shared Values During Historical Turning Points” within the research programme “*Latvian Heritage and Future Challenges for the Country’s Sustainability*” and on the subproject “The Territory of Latvia as a Contact Zone of Different Cultural Spaces, Religions, and Political, Social and Economic Interests From Prehistory to the Present Day”, which contributes to the research of the topic “Letonica, Diaspora and Intercultural Communication” that the University of Latvia has set as a priority. The Institute also continued working on several fundamental and applied research projects supported by the Latvian Council of Science: three three-year and two two-year projects; and in December two one-year excellence projects were launched: “Subsistence Strategies and the First Demographic Transition at the Lake Lubāns Wetland: Abora Late Neolithic Settlement Case Study” (implemented by G. Zariņa) and “Rethinking Statelessness: Resistance and Collaboration during the Second World War in Latvia” (implemented by U. Neiburgs).

The numerous cancellations or postponements of research fora and the closure of memory institutions due to the pandemic considerably lowered the indicators of research output. In 2020, ILH researchers delivered 68 scholarly presentations (compared to 125 presentations in 2019), 60 of which at international conferences. In 2020, ILH researchers published 50 scholarly papers, 15 of which in publications indexed in WoS and Scopus, 8 – in academic publications indexed in Erih Plus, EBSCO and other data bases and 27 – in academic journals and collections of national significance.

In the period under discussion, the staff of ILH included 12 senior researchers, 15 researchers, and 12 research assistants.

In 2020, as before, ILH researchers received acknowledgement both on the national and international level. Thus, senior researcher Ēriks Jēkabsons was awarded the Benedykt Polak Award by the Jagiellonian University in Poland for excellence in science and senior researcher Guntis Zemītis was bestowed with the highest state award in Latvia, the Order of the Three Stars.

The year 2020 saw significant changes in the administration of the Institute: *Dr. hist.* Guntis Zemītis was replaced as the Director of ILH by Professor *Dr. hist.* Gvido Straube and *Ph.D.* Kristīne Beķere became the executive director of ILH. Furthermore, the *Journal of the Institute of Latvian History* saw a change of the editor-in-chief and we hereby thank the former editor *Dr. hist.* Kristīne Ante for her work and contribution to the development of the Journal.

Ilze Boldāne-Zeļenkova

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.07>

“BĒGT ĀTRI UN ATGRIEZTIES LĒNI”:
VĒSTURISKĀ PIEREDZE DZĪVĒ AR SĒRGU.
UZTVERES PĀRMAIŅU ZINĀTNISKĀS IZPĒTES
PERSPEKTĪVAS

**Pārskats par Latvijas Universitātes 79. starptautiskās
zinātniskās konferences vēstures sekcijas darbu**

Likumsakarīgi, ka līdz ar pēdējā gada norisēm¹ Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences vēstures sekcijas tēma bija *Dzīve ar sērgu. Sociālā pieredze un transformācijas procesi krīzes laika sabiedrībās Latvijas un Eiropas vēsturē*.² Tās fokuss bija vērsts uz sociālo pieredzi un transformācijām, ko pārdzīvojusi Eiropa cīņā ar slimībām gan praktiskā, gan idejiskā līmenī. Konferences ietvaros tikās LU Vēstures un filozofijas fakultātes (LU VFF), Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes (LU ĢZZF), kā arī Kalifornijas Universitātes Bērklīdā mācībspēki, lai uz sev interesējošām tēmām paraudzītos ar *mēra laika* cilvēku acīm. Nolasītie referāti laiktelpā sniedzas no Senās Ēģiptes līdz Padomju impērijai, savukārt tematiski iekļauj gan medicīniskos aspektus cīņā ar slimībām, gan pandēmiju atstātās pēdas varas struktūrās un tekstuālajās tradīcijās. Tālāk pārskatā iezīmēšu nolasīto referātu spilgtākos pieturas punktus un mēģināšu norādīt uz turpmākās pētniecības impulsiem, kuri fokusēti uz attieksmi pret kontroles mehānismiem, stereotipu attīstību un vēsturiskās telpas fizisku pārveidošanu, kā arī telpas uztveri epidēmiju kontekstā.

Konferences pirmā daļa bija veltīta epidēmijām senajā pasaulē, viduslaiku Livonijā, kā arī vācu zemēs 17. gadsimtā. Šo daļu atklāja Valdis Segliņš (LU ĢZZF) ar ārkārtīgi plašu referātu, kas sniedza svaigu un kritisku skatījumu uz Seno Ēģipti. Tā tika parādīta nevis

¹ Ievērojot valstī izsludināto ārkārtas situāciju, 2021. gada 24. februārī rīkotā konference norisinājās attālināti platformā Zoom. Ieraksts pieejams Latvijas Universitātes “Youtube” kanālā.

² Konferences vēstures sekcijas tēmas koncepcijas autors un organizators ir Andris Levāns, LU Vēstures un filozofijas fakultāte.

tikai kā idilliska un teiksmaina vieta, bet arī dažādu infekcijas slimību plosīts reģions. Referāts bija bagātīgi ilustrēts ar tekstuālām liecībām, attēliem un statistikas datiem no Senās Ēģiptes, kas analizēti ar mūsdienu pētniecības, piemēram, medicīnas un klimata izpētes metodēm. Jāuzteic lasījumā iezīmētā saikne starp dabas katastrofām, saslimstībām un sociālpolitisko situāciju Senajā Ēģiptē.

Harija Tumana (LU VFF) panorāmiskajā referātā aplūkota attieksme pret epidēmijām Asīrijā, Jeruzalemē, Babilonijā, Divupē un Romā. Seno Austrumu un grieķu arhaiskā periodā sērgas parādās kā dievu dusmas par bezdievību, valdnieku slepkavību, slinkumu un kā līdzeklis, ar kuru dievi tiecās samazināt cilvēku populāciju. Uztvere vēsturiski mainās Grieķijā un Romā, kur sākotnēji arī parādās mitoloģiskā interpretācija, kaut gan jau Atēnu mēra laikā (430.–427. g. pr. Kr.) grieķis Tukidīds apraksta simptomus un slimības iespaidu uz sabiedrības morāli. Visbeidzot Galēna mēris (165.–180. g. pēc Kr.) reflektēts gan zinātniski, gan ētiski, piemēram, Markam Aurēlijam mēris kā cilvēka gara sairums ir lielāka nelaime nekā pati mirstība vai saslimstība. Šie piemēri, kā norāda H. Tumans, liecina par pārmaiņām slimību uztverē, izpratni no mitoloģiskās domāšanas par dievu sodu nomainot ētiska rakstura refleksijām Galēna mēra laikā.

Andra Levāna (LU VFF) referāta centrā ir Livonijas 15. gadsimta pirmās puses sabiedrības neirožu izpausmes krīzes laika retorikā un no tām izrietošais mentālais klimats. Referāts bija dāsni ilustrēts ar tekstu piemēriem un ieskatu viduslaiku intelektuālajās tradīcijās. A. Levāna piesauktie vēstures avoti uzrāda mūsdienām visnotaļ radniecīgu attieksmi pret epidēmijām tirdzniecības, pārvietošanās un savstarpējas komunikācijas kontekstos, ko raksturo bailes, dusmas un nedrošības sajūta. Šādi, vērojot avotos fiksētās emocionālās reakcijas krīžu un šaubu pielādētā laikā, var saskatīt šķietamas līdzības uzvedības modeļos gan viduslaiku, gan tagadnes sabiedrībās. Būtiski, ka šis ir vienīgais referāts, kura centrā izvirzītas psiholoģiskā pārdzīvojuma sekas. Tā ir viena no aktuālākajām problēmām tuvākajā nākotnē, pārvarot Covid-19 pandēmiju.

Valda Kļava (LU VFF) aplūkoja epidēmijas apkarošanu varas struktūru un likumdošanas kontekstā 16. un 17. gadsimta Mēklenburgas hercogistes, Braunšveigas, Līneburgas un Habsburgu Austrijas dokumentos. Referātā loģiskā un strukturētā manierē parādītas institucionalizācijas tendences agrīnajās jauno laiku sabiedrībās, kas iet

roku rokā ar kolektīvas atbildības veidošanos cīņā ar slimībām.³ Tā rezultātā cīņa ar mēri kļūst par cīņu ar bojājumiem “sociālajā ķermenī”, proti, mēris 16. un 17. gadsimta laikā kļūst par politisko un sociālo struktūru ienaidnieku. Epidēmijas vairs netiek uztvertas kā sods par apšaubāmu morāli, bet gan kā sociālas un politiskas stabilitātes apdraudējums varas struktūru iekšienē, kā to uzrāda tā laika retorika. Šī tēze jāuzskata par būtisku pagrieziena punktu ceļā uz mūsdienās lietoto retoriku cīņā ar pandēmiju. Jo lielāka uzmanība fokusēta uz sabiedrības atbildību par savu rīcību, jo izteiktāk tiek likti pamati uztverei, ka vīruss ir ienaidnieks mūsos pašos, kas cīņu ar saslimstību padara par savdabīgu pilsoņu karu.⁴ V. Kļavas referāts arī jāizceļ kā faktoloģiski bagātīgākais ziņojums konferencē.

Konferences otrā daļa, iepretī pirmajai, stabili noenkurota Latvijas teritorijā un piedāvā plašu hronoloģisko spektru no 17. gadsimta līdz 20. gadsimta 80. gadiem. Gvido Straubes (LU VFF) referātā fiksētas masveida saslimstību pēdas arklu revīziju protokolos, baznīcu dokumentos, kā arī sarakstē starp garīgās un laicīgās varas pārstāvjiem. Šie avoti kalpo tam, lai paraudzītos uz sabiedrību no sociālās vēstures perspektīvas, proti, aplūkotu, kādas pārmaiņas sociālajās struktūrās atstāja bakas, mēris (1606; 1657; 1710–1711), epizootijas jeb lopu sērgas, 19. gadsimta holera, kā arī dažādas infekcijas. Jāizceļ referenta spēja skatīt epidēmiju izplatību kā kompleksu notikumu tīklojumu, procesus, kas nemitīgi attīstās un sev līdzī izmaina apkārtējo telpu gan demogrāfiski, gan domāšanas kategorijās par notiekošo. 17. gadsimta arklu revīzijas ļauj gūt ieskatu zemnieku mirstības un pārvietošanās tendencēs kara un mēra iespaidā. Savukārt 18. gadsimta draudzņu hronikas rāda ne tikai ievērojamo mirstību, bet arī pārmaiņu laika uztverē, piemēram, iedalot laika ritējumu *pirms mēra* vai *pēc mēra*. Referents daļēji arī aizskar jautājumus par vēsturisko priekšstatu formēšanos, norādot, ka mīts par *labajiem zviedru laikiem*, iespējams, neiztur kritiku arī mēra kontekstā: mēra izplatību Vidzemē lielā mērā veicināja zviedru karaspēka klātbūtne. Tāpat referātā aicināts kritiski izvērtēt gan aplēses par mēra postījumiem, gan ar piesardzību izturēties pret to, cik korekti avotos minētās slimības ir identifi-

³ Kā norāda Valda Kļava, būtiska šī laika parādība ir instrukcijas par to, kā rīkoties un pasargāties no slimībām. Viena no tām, proti, frāze “bēgt ātri un atgriezties lēni” arī izvēlta par šī pārskata virsrakstu.

⁴ Džordžo Agambens (2021). *Kapitalisms kā reliģija*. Rīga: Bolderāja, 83. lpp.

cētas. Jāsecina, ka G. Straubes referāts norāda uz jauniem impulsiem vēsturiskās telpas formācijā, fokusējoties uz vēsturiskās demogrāfijas jautājumiem.

Ērika Jēkabsona (LU VFF) starpdisciplinārā pieeja militārajai vēsturei citā gaismā rāda Latvijas Neatkarības karu, t. i., skatot militāri politiskās norises 1918.–1920. gadā caur sanitārās situācijas prizmu. Savstarpējie struktūru tīklojumi šī perioda politiskajā, militārajā un sociālajā vēsturē tiek atklāti, raugoties uz infekcijas slimību izraisītu krīzi medicīnas aprūpē. Šāds skata leņķis ir jo vērtīgāks, lai kļiedētu uzskatu par militāro vēsturi kā tikai kauju apskatu vai kādu karaspēka vienību vēstures izklāstu. Integrējot militārajā vēsturē dažādus tematiskos nogriežņus, piemēram, jautājumus par sabiedrību un kultūru, būtu iespējams gūt labāku izpratni par to, kā kari formējuši to sabiedrību, kurā dzīvojam tagad. Piemēram, skatot, kā medicīnas prakse un tehniskie risinājumi tikuši lietoti un attīstījušies kara apstākļos.

Kalifornijas Universitātes profesors Jurijs Slezkins (*Yuri Slezkine*) pievērsās tendencei, kuras ietvaros slimību diagnozes kļūst par politisko situāciju raksturojošu elementu. Proti, referāta atspoguļojumā PSRS kļūst par psihisko labsajūtu traumējošu parādību, kas liek neskaitāmiem augsta ranga kompartijas biedriem apmeklēt sanatorijas un izmantot cita veida mentālās veselības uzlabošanas veidus un līdzekļus. Īpaši aizraujošs elements referātā ir tajā iekļautie sapņu pārstāstījumi un interpretācijas, kas ilustrē zemapziņas transformāciju totalitārisma apstākļos. J. Slezkina dotie piemēri no 20. gadsimta 20. un 80. gadiem rāda PSRS kā politisku veidojumu, kura līderi dzīvo uz pastāvīga nervu sabrukuma robežas. Depresijas, pašnāvības un morāla apjukuma ieslēgti. Šādi psiholoģiski tvērumi literatūrā un kino, pirmkārt, portretē politisku sistēmu kā patoloģisku (kas attaisno nepieciešamību to likvidēt) un, otrkārt, stigmatizē tās pārstāvjus.⁵

Tam sekojošajā Mārtiņa Mintaura (LU VFF) referātā skarti jautājumi par vēsturiskās prozas kā literatūras žanra uzdevumiem, kā piemēru izmantojot Jāņa Mauliņa romānu “Pēdas” (1980). Romāns, kura darbība norisinās pēc Ziemeļu kara (1700–1721), stāsta par no ārpusaules slēgtu zemnieku sabiedrību, kas dzīvo purva vidū, autonomi gan no

⁵ Polly Jones (2016). Diagnosing the Stalinist Sickness: Images of Illness in Aleksandr Bek and Aleksandr Solzhenitsyn. *The Modern Language Review*, 111 (4), pp. 1085–1112, here p. 1087.

poļu, gan zviedru varas. Šīs kopas pastāvēšanas iemesls radies brīdī, kad romāna varonis ticis pasludināts par vilkaci un bijis spiests patverties vietā ārpus likuma, kas nozīmē arī ārpus sabiedrības. Kā atzīmē M. Mintauris, romāns velk visai tiešas analogijas ar Otrā pasaules kara pieredzi, veidojot drīzāk 20. gadsimta beigu, nevis 17. gadsimta garīgā klimata kontūras. Šajā referātā, turpinot iepriekšējo, analizēts, kā slimība kļūst par metaforu politiskam režīmam un tā valstiskajam ietvaram – PSRS.

Atsevišķi šo jautājumu 1978. gadā aprakstījusi Sūzana Zontāga (*Susan Sontag*). Savā monogrāfijā *“Illness as Metaphor”* viņa raksturo tuberkulozes (19. gs.) un vēža (20. gs.) metaforas. Viņa norāda, ka epidēmijas kļūst par ierastu metaforu sociālam, tātad arī politiskam sabrukumam.⁶ Šādā ievirzē arī M. Mintaura referātā aplūkots romāns “Pēdas”, kurā mēris ieskanas kā draudīgs fons romāna varoņiem 17. gadsimtā, tajā pašā laikā rezonējot ar 20. gadsimta 80. gadu lasītāja sociālpolitisko fonu un apziņu par dzīvošanu sasirgušā politiskā veidojumā.

Jāsecina, ka visi referāti, lai cik telpiski vai laika griezumā tāli, atgriežas pie reālījām, kuras, lai cik nepieņemamas, 2021. gadā ir kļuvušas par šī brīža ikdienu. Tādēļ turpmāk centīšos iezīmēt dažus perspektīvas pētniecības nogriežņus, kuriem impulsus devuši konferencē nolasītie referāti.

Pirmkārt, vairākus referātus caurvij tēma par sabiedrības attieksmi pret profilakses pasākumiem. Referāti rāda, ka gan viduslaikos, gan 18. gadsimtā ir tikušas izmantotas slimību izplatības kontroles metodes, piemēram, pulcēšanās aizliegumi, sanitārie kordoni un karantīnas. Ne velti pats jēdziens “karantīna”, kas apzīmē 40 dienu periodu, saistīts ar bibliiskiem motīviem.⁷ Taču, līdzīgi kā mūsdienās, arī vēsturē nav trūcis noteikumu pārkāpēju, piemēram, ekonomisku apsvērumu dēļ, kā to norāda A. Levāns. Dažkārt pie vainas var būt nezināšana vai neticība. Šeit var piesaukt Ē. Jēkabsona minēto kuriozo atgadījumu, kad Latgalē karavīri ielenca sādžas, lai piespiestu to iemīt-

⁶ Suzan Sontag (1978). *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Straus and Giroux, p. 84.

⁷ Jēdziens “karantīna” nāk no itāļu valodas vārda *quaranta*, kas nozīmē četrdesmit. Bībelē skaitlis četrdesmit lietots pārbaudījumu un gaidīšanas kontekstā, piemēram, plūdu ilgums četrdesmit dienas un naktis vai jūdu klīšana pa tuksnesi 40 gadus.

niekus mazgāt rokas. Šo ņemot vērā, iespējams, lietderīgi un interesanti būtu pētīt sabiedrības attieksmi pret dažādiem ierobežojumiem, kas noteikti slimību apturēšanai. Te jāņem vērā, ka šī attieksme varētu strikti mainīties atkarībā no sociālajiem slāņiem vai ieņemtajiem amatiem. Kā rāda referāti un šā brīža situācija, tirgotāji mediķu ierobežojumus allaž uzskatīs par traucējošiem, bet bagātākie varēs atrast veidus, lai ceļotu vai pavadītu slimošanas periodu komfortā. Atsevišķs jautājumu bloks būtu reliģisko kopienu attieksme pret, piemēram, publisku rituālu ierobežojumiem. Domājams, ka Latvijas teritorijā būtu atrodams vēl ne mazums liecību par tiem vai citiem epidemioloģisko ierobežojumu pārkāpumiem no viduslaikiem līdz 20. gadsimtam.

Otrkārt, iedziļināšanās vērts aspekts ir baumas un puspatiesības, kas spēj iekvēlināt cilvēku iztēli tās sliktākajās izpausmēs. Piemēram, meklējot vienkāršotu un stereotipos balstītu upurjēru lomu slimību izcelsmes skaidrošanā. Šādi raugoties, slimības kļūst par agresīvu un uzbrūkošu elementu no citurienes. Tātad uzmanības centrā ir, pirmkārt, aizspriedumi par sabiedrības atstumtajiem indivīdiem, otrkārt, slimību saistīšana ar citurieni, piemēram, konkrētām zemēm, klimatiski atšķirīgām vietām. Šādi mūsdienu panika par Covid-19 kā komunistiskās Ķīnas laboratorijās radītu ieroci ir tikai moderns piegriezums 17. gadsimta klīstošajām baumām par indes pulveri, kas izgatavots no liķiem un ar kapraču roku izkaisīts pilsētā. Visbeidzot šajā pašā kontekstā iespējams uzdot jautājumus par savdabīgiem ārstēšanās un profilakses līdzekļu meklējumiem. Domājams, ka šie aspekti – radikālākās idejas par slimību izcelsmi, praktiski, taču apšaubāmi padomi epidēmiju gadījumos un slimību *imports* ar svešinieku palīdzību – būtu visai vērtīgs tālāku meklējumu avots, pētot sabiedrības reakcijas sociālās krīzes situācijās.

Treškārt, nepieciešams runāt par vēsturiskās telpas formēšanās procesiem epidēmiju ietekmē. Domājot par visai abstrakto jēdzienu “vēsturiskā telpa”, kā noderīgs uztveres fokusēšanas līdzeklis talkā nāk jēdziens “ainava”. Šis ne mazāk blīvais jēdziens sevī sintezē sabiedrības un dabiskās vides mijiedarbību.⁸ Šādi ainava nav tikai fons vai neitrāla skatuve cilvēka darbībai. Tā iekļauj materiālas, kognitīvas

⁸ Mark Antrop, Veerle Van Eetvelde (2017). *Landscape Perspectives: The Holistic Nature of Landscape*. Dordrecht: Springer, p. 71.

un simboliskas prakses cilvēka un vides attiecībās.⁹ Raugoties šādi, telpa un tajā ietvertās ainavas ir nevis izolēts artefakts, bet gan process, kuru ir veidojušas dažādas, iespējams, savstarpēji konfliktējošas, notikumu trajektorijas. Šādā pieeju un koncepciju daudz balsībā epidēmijas un slimības var kļūt par konkrētu interpretācijas manieri jeb pieeju, caur kuru centrā izvirzās, piemēram, dzīvesveida, uztveres un likumdošanas pārmaiņas. Spilgti piemēri no konferences ir gan G. Straubes referātā, kurā skatītas liecības par cilvēku pārvietošanos, gan V. Kļavas stāstītajā par varas struktūru izsludinātajiem pārvietošanās ierobežojumiem. Abos gadījumos cilvēka uztverē tiek novilkta jaunas kustību trajektorijas, radītas jaunas pieredzes laikā un telpā. Fiziskās, politiskās un kultūras ainavas rada apstākļus, kuros slimības spēj veidoties, attīstīties un atkal pārformēt telpu.

Nemot šo vērā, vēlos izvirzīt divus jautājumus tālākai ainavu un slimību attiecību izpētei. Pirmkārt, par saimnieciskās zemes iekopšanas veicinošo lomu slimību izplatībā. Tā kā cilvēka klātesamība ir absolūti nepieciešama kādas ainavas formācijā, nav pārsteigums, ka slimību izplatībā sava būtiska loma ir cilvēka darbībai.¹⁰ Lai arī ir zināms, ka pastāv korelācija starp patogēnu izplatību un ainavas iekopšanu, precīzus ekoloģiskos izpausmes veidus šim kontaktam norādīt ir grūti.¹¹ Taču jāņem vērā, ka mežu izciršana, lauksaimniecība, lopkopība un irigācija izmaina apkārtējo vidi un arī iet roku rokā ar klimata pārmaiņām, kas spēj radīt pateicīgus apstākļus slimību izplatībai.¹² Iespējams, ka šādiem ekoloģiska un bioloģiska rakstura pētījumiem vērtīgu papildinājumu dotu arheoloģiskais un tekstuālais avotu materiāls. Šāda pētniecības niša arī ļautu apvienot klasiskas vēstures pētniecības pieejas ar vides zinātnēm.

Otrkārt, perspektīvs jautājumu bloks saistīts ar epidēmiju atstātajām sekām telpas attālumu un robežu uztverē. Tiek uzskatīts: jo lielāki

⁹ Jonathan Finch (2018). Historic landscapes. In: Peter Howard, Ian H. Thompson, Emma Waterton (eds.). *The Routledge Companion to Landscape Studies*. London; New York: Routledge, pp. 166–176, here 166.

¹⁰ Christina L. Faust, Hamish I. MacCullam (2018). Pathogen spillover during land conversion. *Ecology Letters*, 21 (4), pp. 471–483. Pieejams arī: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2892267/> (skatīts 20.04.2021.).

¹¹ Turpat, 477. lpp.

¹² Michelle Ziegler (2016). Landscapes of Disease. *Landscapes*, 17 (2), pp. 99–107. Pieejams arī: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14662035.2016.1251100?scroll=top&needAccess=true> (skatīts 18.04.2021.).

pūliņi ir jāpieliek, lai sasniegtu kādu mērķi, jo sarežģītāk vai tālāk šis mērķis šķiet novietots telpā.¹³ Kā norādīts vairākos referātos, viens no veiksmīgākajiem saslimstības apturēšanas veidiem ir bijuši sanitārie kordoni, potēšanas pases un dažādi pārvietošanās vai pulcēšanās ierobežojumi. To pētniecībai, iespējams, vispateicīgākais materiāls būtu vēstules, rikojumi un citi dokumenti, kuros atrunātas vai pieminētas prasības pārvietošanās ierobežošanai. Balstoties uz juridiskiem ierobežojumiem, komplektā ar, piemēram, privātām vēstulēm vai ceļojumu dienasgrāmatām, varētu izdarīt secinājumus par telpas un laika jeb *hronotopu* uztveres pārmaiņām vēsturiskā griezumā.

Šie manis piedāvātie skatījumi vienā gadījumā interpretē fiziskās pārmaiņas un to ietekmi uz epidēmiju izplatību, ko būtu iespējams meklēt rakstītajos avotos, bet otrā – uztveres un domāšanas kategoriju pārmaiņas. Šis potenciālās pieejas, protams, ir izteikti starpdisciplināras, tās ietver sevī klimata pētniecību, dažādas arheoloģijas nozares, ekonomisko, vides, medicīnas vēsturi, antropoloģiju un literatūrzinātņi. Taču šie ir jautājumi, uz kuriem daudz maz pilnīgas atbildes ir iespējams gūt tikai ar vairāku zinātnisku jomu sadarbību un līdzdarbību. Varbūt tas liek vēsturniekam iziet no savas komforta zonas, taču plašā, dažādo jomu pārstāvju klātesamība LU 79. konferences referentu un klausītāju vidū rāda cerīgu augsni starpdisciplināriem meklējumiem.

LU 79. starptautiskā zinātniskā konference *Dzīve ar sērgu. Sociālā pieredze un transformācijas procesi krīzes laika sabiedrībās Latvijas un Eiropas vēsturē* ar plašu un drosmīgu atvēzienu skata veidus, kā epidēmijas spēj ietekmēt un pārformēt sabiedrību. Šis atvēziens, kas sevī ietver ļoti plašu tēmu, periodu un telpu spektru, gan nenozīmē sadrumstalotību. Visi nolasītie referāti veido skaidri uzskatāmu un secīgu tēmas attīstību no medicīniskiem, intelektuāliem, sociālpolitiskiem, militāriem un metaforiskiem aspektiem, kur katrā gadījumā epidēmijas ir mainījušas sabiedrības uztveri un domāšanu gan par sevi, gan apkārtējo pasauli. Visu nolasīto referātu saturā caurvijas G. Straubes minētais dalījums uztverē *pirms mēra* un *pēc mēra*.

¹³ Adam J. Woods, John W. Philbeck, Jerome V. Danoff (2009). The Various Perceptions of Distance: An Alternative View of How Effort Affects Distance Judgments. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 35 (4), pp. 1104–1117. Pieejams arī: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2892267/> (skatīts 22.04.2021.).

Jāuzteic tas, ka visi referāti savā ziņā papildinājuši cits citu, katram nākamajam izrietot no iepriekšējā, spītējot lēcieniem gan laikā, gan telpā. Runājot par konferencē nolasīto referātu saturu, jāpiezīmē, ka tie ne tik daudz piedāvā revolucionārus skatījumus slimību izpētes vēsturē vai Latvijas historiogrāfijā, cik tie ir veikuši ārkārtīgi nozīmīgu sociālu funkciju. Šā brīža sabiedrībā valdošā neskaidrība pavada situāciju, kādu Eiropa nav piedzīvojusi vairākas paaudzes, tomēr, raugoties plašākā griezumā, tā nav nekas nebijis vai svešs. Nedrīkst piemirst, ka, patecoties tieši vairāku gadsimtu pieredzei epidēmiju apkarošanā, mūsu sabiedrībai šobrīd ir rokās teju vai visi iespējamie mehānismi slimību uzveikšanai. Tieši tādēļ nedrīkstam šos rīkus un zināšanas aizmirst, ignorēt vai izsmiet kā liekus, aplamus vai mūs kontrolējošus tikai tāpēc, ka viena vai otra līga nav vajājusi mūsu pēdējās paaudzes.

“TO FLEE QUICKLY AND RETURN SLOWLY”: HISTORICAL
EXPERIENCE IN COHABITATION WITH A DISEASE.
PERSPECTIVES OF SCHOLARLY RESEARCH INTO A CHANGE
OF PERCEPTION

Life with a disease. Social experience and transformation processes in crisis societies in Latvian and European history was part of the 79th Scientific Conference of the University of Latvia. It was held online on 24 February 2021. The conference gathered historians and geographers from the University of Latvia and Visiting Professor Yuri Slezkine from the University of California, Berkeley, who tackled the consequences of plague and other epidemics in medical, political, cultural, and military contexts.

The first part of the conference investigated epidemics in Ancient Egypt (Valdis Segliņš), Ancient East, Mesopotamia and Rome (Harijs Tumans), medieval Livonia (Andris Levāns), and the 16th–17th century German lands (Valda Kļava). All these papers reflected transformations in perception, for example, in Mesopotamia disease was seen as a punishment inflicted on the humans by the gods, but in the 16th century Germany the plague was perceived as a damage of the social body. These changes reflect a change of attitude from mythical to scientific, and a development of social responsibility. The second part of the conference investigated the social experience of disease with the focus on the territory of Latvia and the Soviet Union in the 17th–20th centuries, covering the following topics: diseases in the territory of the modern-day Vidzeme region in the 17th–18th centuries (Gvido Straube), political dimensions of medical care during the Latvian War of Independence (Ēriks Jēkabsons), the mental health of Soviet officials (Yuri Slezkine), and the metaphorical framing of disease in the Latvian historical novel

Footprints (1980) (Mārtiņš Mintauris). These papers addressed the impact of diseases on historical demography, social history of war, and the use of disease as a metaphor to criticize society or political institutions.

All presentations have also given impulses for further research, the topics of which could be divided into three groups. Firstly, public attitude towards precautions against disease, for example quarantine and lockdown; secondly, rumours and conspiracy theories about the origins of diseases; and thirdly, the impact of diseases on spatial history, the meaning and role of human agency in the development of landscape and its correlation with diseases. Also, changes in the perception of time and distance resulting from prolonged restrictions of movement is a potential topic of research.

It is important to underline the social function of the conference. It shows that historically societies always have had to combat diseases, their effects on economics, social mobility and everyday life. Hopefully, historical insights like the one provided by the described conference will help us feel less scared and less confused in our current situation.

Rūdolfs R. Vītolīņš

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.08>

STARP REPLIKĀM UN JAUTĀJUMIEM:
INTERESANTU PIEEJU, FORMULĒJUMU
UN KONTEKSTU IEZĪMĒŠANA
79. LU STARPTAUTISKĀS ZINĀTNISKĀS
KONFERENCES SEKCIJĀ “INDIVĪDS UN VARA
BALTIJAS KULTŪRTELPĀ”

Šā gada 26. februārī attālinātā formātā notika 79. LU starptautiskās zinātniskās konferences sekcija “Indivīds un vara Baltijas kultūrtelpā”, kurā piedalījās lielākoties LU Latvijas vēstures institūta darbinieki. Pašreizējos attālinātā darba apstākļos ikviena plašāka akadēmiska domu apmaiņa ir pozitīvi vērtējama, un tāda, bez šaubām, bija arī šī konference. Turklāt tā iezīmēja arī zināmas pārmaiņas vēstures (un ne tikai) zinātnes komunikācijas praksē, jo sevišķi tāpēc, ka tā ir skatāma un klausāma ieraksta formā arī arhīvā. Un šis ir ļoti nozīmīgs konferences pieejamības faktors – klātienē to skatījušies nedaudz vairāk kā 40 klausītāju, bet līdz aprīļa beigām – jau vairāk nekā 300. Manuprāt – ļoti cienijami. Tomēr šī laiktelpā attālinātā pieejamība jeb, pareizāk sakot, klātienes nepieejamība ir arī radījusi objektīvus šķēršļus diskusijām, kādas parasti norisinās neformālajā pasākuma daļā, ne vien papildinot jautājumu un atbilžu sadaļā apspriesto, bet arī sniedzot iespējas pavirzīt jaunas idejas un pētniecības virzienus.

Bieži vien konferencēs interesantākais un visvairāk pārdomas raišošais ir pieminēts tikai garāmejojot, ārpus galvenā ziņojuma fokusa, vai pat atklājas tikai jautājumu un atbilžu sesijā, un arī šī konference šajā ziņā nebija izņēmums. Saistībā ar pāreju uz attālināto darbu pietrūka kafijas paužu laikā norisūšo diskusiju, kas iepriekš ne vien turpināja sesijās iesāktās sarunas, bet arī pavēra jaunus priekškarus un ļāva atīstīt teorijas un atklāt jaunas pētījumu dimensijas. Šobrīd konferences nereti aprobežojas ar referātu nolasīšanu un tuvojas atklāto lekciju formātam, kas, bez šaubām, ir lieliski apstākļos, kad komunikācija akadēmiskās vides iekšienē ir būtiski formalizējusies, bet ir ļoti tālu no ierastā un patiesi vērtīgā domapmaiņas klātienes foruma, kas ne vien izrauj no ierastā ritma un vides, bet arī saved kopā visdažādāko ideju

nesējus. Neformālās klātienas komunikācijas trūkums ir neatsverams, taču arī atsevišķas replikas un jautājumi, kas met tiltu uz daudz plašākām pētnieciskajām problēmām, kuras izskanēja šajā konferencē, ir zelta vērti.

Var pilnīgi droši teikt, ka jebkurš vēstures process ir vērtējams caur varas un indivīda attiecību prizmu, kas tika izcelta konferences tematā. Der gan atcerēties, ka visos laikos tā ir bijusi daudzvektoru mijiedarbība, kas zināmā mērā iezīmējās arī konferences kopainā – ne vien kā šo divu vēstures subjektu pretdarbība, bet arī kā indivīdu līdzdarbība varas veidošanā vai kolaborācija. Konferencē runātais ievadīja klausītājus dažādu laikmetu indivīdu un varas attiecību likločos, kas deva iespēju palūkoties uz sabiedrības attīstību ārpus katra pētnieka primārās zinātniskās intereses ietvara, kas, bez šaubām, bija izglītojoši un vērtīgi. Tomēr šāda hronoloģiski ārkārtīgi plaša pieeja radīja ne vien pozitīvus, bet arī negatīvus apstākļus. Senāko periodu pētnieku salīdzinoši nelielais skaits neļāva veidoties plašākai kvalitatīvai diskusijai par referātos runāto, ko nākotnē varētu risināt, papildus organizējot izvērstākas paneldiskusijas ar attiecīgo speciālistu iesaisti. Tomēr šādu universālā principā balstītai konferencē ir arī kāda būtiska priekšrocība – tā liek abstrahēties no sava konkrētā pētījuma/perioda specifikas un sniedz iespēju plašāk palūkoties uz kolēģu izmantotām pieejām/metodēm/teorijām, kas šauri specializētā diskusijā nereti palīdz garām.

Šādu zināmu starpdisciplināritāti konferencē iezīmēja Dagmāras Beitneres-Le Gallas ievadreferāts “Indivīds un vara sociālā rakstura kontekstā”, kurā autore īpaši pievērsās Roberta Mertona vidējā līmeņa teorijai par pieciem t. s. ideāltipiem un Deivida Rīsmāna teorijai, kas ievadīja sociālā rakstura izpēti socioloģijā. Tomēr kopējo teorētisko ietvaru visas konferences norisei, manuprāt, šis ziņojums īsti nesniedza, minētās teorijas tā arī palika teoretizēšanas dimensijā, atrautas no pārējiem pētījumiem, lai arī referātā izskanējušās idejas par varas un kultūras attiecībām kā vēstures virzītājspēku un, jo sevišķi, aplūkotais veids, kā nācija veido savas vēstures stāstu caur pieminekļiem, būtiski sasaucās ar turpmākajās diskusijās skartajiem kolektīvās atmiņas veidošanas un atmiņas politikas jautājumiem. Šo socioloģijas teorijas un vēstures zinātnes prakses atrautību zināmā mērā kompensē referāta autores politiskā kapacitāte, aktīvā darbība atmiņas politikas veidošanā, šai politikas un kolektīvās atmiņas problemātikai kopumā vijoties cauri teju visiem konferencē nolasītajiem ziņojumiem.

Reāli konferences sekcijas teorētisko ietvaru iezīmēja Gvido Straubes ievadvārdi, kuros viņš norādīja uz jau ierasti kritizētajiem “vecās vēstures skolas” pārstāvjiem, t. i., pozitīvistiem, kuri ļoti daudz runā par dažādiem valdniekiem, radot priekšstatu par aizgājušiem gadiem kā šādu indivīdu, (pie varas esošu) personību vēsturi. Tajā pašā laikā – arī šobrīd varas izpausmes caur indivīdiem un personībām ir realitāte, kas neizbēgami ietekmē arī vēstures rakstīšanas tendences. Lai cik sena būtu pieceja runāt par vēsturi caur personībām, tā joprojām ir dzīva.

Guntis Zemītis referātā “Indivīds un vara Austrumbaltijā 13. gs.: Zemgales piemērs” raksturoja ne vien ievērojamās atšķirības varas koncentrācijā dažādos Zemgales reģionos un atsevišķu indivīdu cīņu par varu, bet arī meta būtisku tiltu uz kopīgo un atšķirīgo barbaru un feodālajās Rietumeiropas sabiedrībās. Manuprāt, sevišķi izceļama ir jēdziena “barbaru sabiedrība” attiecināšana uz Austrumbaltijas pirmskristīgajām sabiedrībām. Jautājums, protams, ir ne vien par Romas vai antīkās Grieķijas politiskajā perspektīvā veidotu naratīvu un jēdzienu pārņemšanu, bet par plašāku mūsu sabiedrības vēsturisko apziņu un par Latvijas vēstures iederību Eiropas vēsturiskajos procesos.

Gvido Straube referātā “Skolotāja kā mediatora starp varu un sabiedrību evolūcija 17.–18. gs. Vidzemē” izcēla skolas lomu – kā mūsdienās teiktu – pilsoniskajā audzināšanā, kas vēsturiski bija pat tās primārā funkcija. Skola kalpoja kā kristianizācijas rīks, bet kristianizācija, pastāvot atziņai, ka labs pavalstnieks ir labs kristietis, bija būtisks sabiedrības lojalitātes garants. Tāpat tika atzīmēta viena no tā laika skolu īpatnībām – izteikti muzikālā ievirze, piemēram, varas iestādēm pat pieciešot citu prasmju trūkumu skolotājiem, ja vien viņi spēja dziedāt. Tādā veidā dziedāšana, kas arī tika izmantota, lai iesaitītu vairāk ļaužu dievkalpojumu norisē, tika iedzīvināta plašākās latviešu aprindās un, iespējams, tādējādi arī lika pamatus mums tik ļoti pazīstamajai kordziedāšanas un kordziedāšanas tradīcijai.

Anita Čerpinska, runājot par Rīgas mastu šķirotāju Jāni Šteinhaueru (1705–1779), iezīmēja svarīgu faktoru, kas nereti palicis neievērots. Proti, uz sabiedrību ir jāskatās ne vien caur mūsdienu etnisko prizmu, bet jāņem vērā arī aplūkojamā laika reālijas, tostarp dažādu sociālo grupu un to elišu mijiedarbība viena etnosa ietvaros. Kā piemēru aplūkojot, ko rīdiniēki izvēlējās sev par krustvecākiem, referente nāk pie secinājuma, ka nedz etniskā piederība, nedz turība nebija

galvenie faktori, kādēļ vieni bija vairāk ieredzēti par citiem no savu līdzcilvēku puses. “Nevāci” par krustvecākiem mēdza aicināt arī vācu tirgotājus. Svarīga ir atziņa, ka tirgotāji nebija viendabīga masa un ka tā laika rīdzinieku savstarpējā mijiedarbība bija krietni daudzslāņaināka, neaprobežojoties tikai ar kontaktiem starp vāciem un nevāciem vai amatniekiem un tirgotājiem. Arī Rīgas vācu tirgotāju un namnieku konflikts ar latviešu izcelsmes Šteinhaueru nav vērtējams tikai etnisku attiecību griezumā, bet arī saistībā ar konservatīvo aprindu vēlmi pēc pastāvošās kārtības saglabāšanas un izpratni par labu, pareizu lietu kārtību.

Līga Lapa, atsaucoties uz plašu historiogrāfijas klāstu, analizēja rusifikācijas problēmas Latvijā 1905. gada revolūcijas kontekstā. Starp daudzām vērtīgām atziņām gribētos izcelt skatījumu uz rusifikāciju kā modernizācijas centieniem, kas analizējami kopainā ar Vācijas apvienošanās un vācu nacionālisma iespējamo ietekmi uz Baltijas guberņu sabiedrību un tās lojalitātes uztveri varas struktūrās. Sasaucoties ar skolu un lojalitātes jautājumu, svarīga dimensija tika atklāta saistībā ar skolotājiem. Tiem pārsvarā esot liberāli demokrātisko ideju nesējiem, skolas kļuva par būtiskiem latviešu revolucionizēšanās centriem. Ne mazāk uzmanības vērts ir ideja, ka pēcrevolūcijas represiju apmēri, iespējams, vairāk saistāmi ar varas centieniem paplašināt rusifikācijas iespējas reģionā, nevis ar latviešu revolucionāro pārliecību un revolūcijas laika rīcības sekām. Tāpat plašākas vēsturiskās apziņas ģenēzes izprašanai nozīmīga ir L. Lapas paustā doma, ka tieši 1905. gada revolūcija nostiprināja apziņu, ka Baltijas autonomija ir svarīga Eiropas kultūras vērtību saglabāšanai.

Uldis Krēsliņš, runājot par politisko populismu, atbildību un varas izvēlēm Latvijā 20. gs. 20. gadu sākumā, koncentrējās uz šķietamu konfliktu starp indivīda brīvībām un varas represīvajām funkcijām. Jāatzīmē paša referāta autora atzinums, ka tēma ir ļoti diskutabla un liela daļa no šī perioda pētniekiem nepiekrīt viņa secinājumiem. Turklāt šī diskusija, manuprāt, būtu jāvirza daudz plašākā metodoloģiskā ietvarā, iekļaujot arī citu sociālo zinātņu atziņas. Apsveicama ir vēlme kontekstualizēt vēsturiskos procesus ar mūsdienu norisēm, tomēr šķiet, ka referāta ietvars tam nav īsti piemērots, jo tas neļauj pilnvērtīgi analizēt visus skaramos jautājumus – tostarp no tiesību teorijas, tiesību vēstures, socioloģijas un politoloģijas metodikas un metodoloģijas skatu punktiem. Visumā interesanto 20. gs. 20. gadu vēstures problemātikas izklāstu diemžēl aizēno ne pārāk zinātniski pamatotā

mūsdienu politisko norišu vērtēšana, aizmirstot arī aplūkotā perioda vēsturisko kontekstu. Autors pilnībā ignorē Neatkarības kara kontekstu, savukārt, runājot par sociāldemokrātu vietu politiskajā spektrā, kas gan šobrīd, gan toreiz praksē bija samērā tālu no teorētiski deklarētā, spekulē ar politoloģijas teorijā gūstamām atziņām, bet neaplūko sociāldemokrātus saistībā ar Latvijas politiskajām reālijām nedz 100 gadus senā pagātnē, nedz arī mūsdienās.

Edvīns Evarts referātā par Latvijas hronoloģiju veidošanas izaicinājumiem un risinājumiem 1930.–1939. gada ietvaros skāra, iespējams, vienu no galvenajiem vēsturnieka darba jautājumiem – redakcionālo atbildību. Kurus jautājumus vēsturē izceļam kā ievēribas vērtus, un cik lielā mērā tas saskan ar kolektīvo vai personisko vērtīborientāciju? Turklāt, piemēram, runājot par skolu mācību programmām – tajās iekļautās informācijas izvēle, bez šaubām, būtiski ietekmē nākamās paaudzes spriestspēju un intelektuālo orientāciju. Šāda informācijas atlase ir arī varas (to, iespējams, varētu saukt par intelektuālo varu) realizēšana pār sabiedrību. Zināšanas par to, kas bijis svarīgākais pagātnē, bez šaubām, orientē cilvēkus uz to, kas būtu uzskatāms par svarīgu arī mūsdienās. Var tikai piekrist G. Zemīša komentāram, ka it kā sausu faktu atlase vienlaikus neizbēgami iezīmē arī ideoloģisku skatījumu uz pagātņi.

Atsevišķi izceļams ir Ulda Neiburga referāts “Indivīds un okupācijas vara: Leitnants Roberts Rubenis starp kolaborāciju un pretestību (1940–1944)”, kurā iezīmēta ne vien leitnanta Roberta Rubeņa darbība un personība, bet arī runāts par apzinātu filozofisko pieeju pienesumu vēstures pētniecībā. Izmantotā kritiskā reālisma pieeja ļauj paskatīties uz pētniecības objektu dažādos līmeņos, uz viņa piederību dažādām sociālām struktūrām un faktoriem, kuri ietekmējuši viņa rīcību un kuri ļauj arī pārvērtēt visas kureliešu vienības cīņas gaitas, saprotot, ka tā nebija homogēna cilvēku grupa, bet atsevišķiem tās locekļiem un to savstarpējai mijiedarbībai bija nozīmīga ietekme uz grupas darbību.

U. Neiburgs pievēršas arī piemiņas saglabāšanas īpatnībām Latvijā. Kureliešu atceres vietas un prakses lokalizējas pārsvarā tikai Kurzemē,¹ tomēr, kā liecina autora sniegtie socioloģisko aptauju dati, tās

¹ Te jāpiezīmē, ka jau pēc konferences izskanējis aicinājums Detlava Brantkalna ielai Rīgā piešķirt Roberta Rubeņa vārdu. *Izskanējis aicinājums pārdēvēt Staraja Rusas un Detlava Brantkalna ielu Rīgā. Kāpēc?* 2. aprīlis 2021. <https://www.la.lv/izskanejis-icinajums-pardevet-staraja-rusas-un-detlava-brantkalna-ielu-riga-kapec>.

nav nostiprinājušās šī reģiona iedzīvotāju kolektīvajā atmiņā. Gan šis referāts, gan daudzi citi pat rosina pārvērtēt vēstures zinātnes un vēsturiskās atmiņas kā pētniecības virziena mijiedarbību, kur, neapšaubāmi, nozīmīga ir dažādu zinātņu metožu līdzvērtīga izmantošana. Jāpiebilst, ka referātam sekojošā diskusijā par atceres politiku vai, pareizāk sakot, tās neesamību vēsturiskās atmiņas veidošanas kontekstā tika pievērsta uzmanība arī politiskajām debatēm par to, kura diena būtu piemērotāka pretošanās kustības atcerei. Manuprāt, šādas pilnvērtīgas diskusijas ar vispusīgu pretošanās kustības būtiskāko elementu izvērtēšanu nav bijis, un arī vēsturiski liela daļa atmiņas politikai nozīmīgu lēmumu tikuši pieņemti mirkļa emociju vai personisku ambīciju ietekmē. Arī šobrīd notiekošā diskusija par iespējamu 17. marta noteikšanu par šādu atceres dienu principā nav devusi viennozīmīgu atbildi, ar ko šis datums ir vēsturiski nozīmīgāks par citiem ar pretošanās kustību saistītajiem datumiem.

Diskusiju par pretošanās kustību dabiski papildina Dzintara Ērgļa referāts par Kolkas ciemu un tā pareizticīgo draudzi Otrā pasaules kara laikā, iezīmējot ne mazāk nozīmīgu, bet daudz mazākā mērā atklātu un apzinātu Latvijas vēstures fenomenu – kolaborāciju ar okupācijas režīmiem. Referātā ietverta atziņa: “Indivīds, bieži vien pret savu gribu, bija ierauts varas maiņu procesos. Sadarbošanās ar kādu no [okupācijas] varām bija kārdinājums, jo tā deva parastajam un bieži vien trūcīgos apstākļos dzīvojošam zvejniekam vai zemniekam pārākuma vai varas sajūtu. Īpaši svarīgs faktors bija ieroča nēsāšanas tiesības. Pat šī necīgā paaugstināšana statusā bija pietiekama, lai nodrošinātu ietekmi nomaļā zvejniekciema kopienā un garantētu papildus ienākumus, kas pilnībā apmierināja personas no t. s. zemo ienākumu slāņa, kā arī nodrošināja vieglāku dzīvi, jo daudz mazāk vajadzēja strādāt smagu fizisku darbu.” Šī atziņa ir ārkārtīgi svarīga kolaborācijas problēmas tēmas apzināšanai visas Latvijas kontekstā. Patlaban tas ir vērtējams kā neērts un, iespējams, viens no strīdīgākajiem jautājumiem 20. gadsimta otrās puses vēstures rakstīšanā, bezmaz vai noliedzams radošajos meklējumos starp varoņu un upuru tēlu radīšanu historiogrāfijā.

Nereti konferencēs visnozīmīgākā ir jautājumu – atbilžu sesija, kas met tiltu starp ziņojumu un nozares attīstībai svarīgajiem jautājumiem. Arī šajā gadījumā īsa replika par kolaborāciju vācu okupētajā Kolkas ciemā, atsevišķu vietējo iedzīvotāju spēju izkalpoties un/vai korumpēt vācu virsniekus, saglabājot tiesības palikt savās mājās, kad

viss ciems tika evakuēts, pieminot arī kaimiņu māju izlaupišanu, saista ziņojumu ar citām, to neērtuma dēļ maz pētītām tēmām Latvijas vēsturē, kas patiesībā ir ļoti nozīmīgas plašākai un godīgākai mūsu sarežģītās un nebūt ne viennozīmīgās pagātnes apjēgšanai.

Jo tuvāk mūsdienām atrodas pētāmais jautājums, jo sarežģītāk tas uztverams un jo būtiskāk ir censties palūkoties aiz acīmredzamā. Daina Bleiere referātā par diskotēku pirmo desmitgadi Latvijā pievēršas varas un jaunatnes politikas lomai šī it kā pretpadomiskā un jauneklīgi dumpinieckā kultūras virziena ienākšanā. Diskomūzika un to pavadošā subkultūra, kas attīstījās Rietumos un popularitāti ieguva 70. gadu sākumā ASV, Latvijā ienāca no sabiedrotajām sociālistiskā bloka valstīm. Latvijas Valsts universitātes, Rīgas Politehniskā institūta un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas studenti regulāri brauca praksēs un studentu celtnieku vienību sastāvā uz Austrumvāciju un Poliju, kur arī iepazinās ar diskotēkām, kas Latvijā parādījās jau 1973. gadā. Ne mazāk svarīgi bija tas, ka sākotnēji diskotēkas popularizēja arī daudzi vadoši komjaunatnes darbinieki. Varas toleranci pret it kā rietumniecisko diskomūziku atvieglāja arī tas, ka liela daļa mūziķu bija kreisi noskaņoti un iekļāvās tā laika pret Rietumu politiku vērstajā pacifisma kustībā. Šie apstākļi nedaudz atsauc atmiņā padomju arodbiedrības, kuru kontrolē atradās lauku bibliotēkas un kultūras nami, kuros nedaudz vēlāk – 20. gs. 80. gados tika likti pamati daudziem vokāli instrumentāliem ansambļiem, kas izauga par latviešu roka leģendām un iedārdināja dziesmoto revolūciju.

D. Bleiere atzīst, ka jau kopš pirmsākumiem komjaunatnes kontrole pār diskotēkās notiekošo bija mazefektīva, kam varu piekrist, arī velkot analogijas ar paša pētīto, – padomju varas un sabiedrības kontroles mehānismi, lai arī ārkārtīgi plaši un daudzskaitlīgi, būtībā bija sarūsējuši, korumpēti un demoralizēti.

Te jāatgriežas pie populārā mīta, ka PSRS sabiedrības kontrole tika realizēta caur VDK. Šis mīts ignorē visu pārējo padomju valsts aparātu – kompartiju, valdību, komjaunatni, arodbiedrības un milzīgu skaitu valstiski sabiedrisko organizāciju, kas ne mazāk (tiesa gan, ar citiem instrumentiem) kontrolēja un vadīja sabiedriskos procesus. Jāatceras, ka bija procesi, tostarp plaši un sarežģīti, kuros VDK necentās iejaukties, jo to kontrole un vadība tika realizēta ar citiem ne mazāk efektīviem padomju varas struktūru instrumentiem. Noteikti izceļams ir arī izteiktais komentārs, kas ir ļoti būtisks, domājot par sabiedriskajiem procesiem un galvenajiem aktoriem 20. gs. 90. gadu un vēlākā pe-

rioda politikā: jau 20. gs. 70.–80. gados notika ne vien VDK saugšana ar organizēto noziedzību, bet arī komjaunatnes un kompartijas nomenklatūras saugšana ar tirgus ekonomiku, un PSRS sabrukums iezīmējās jau 20. gs. 70. gados – tostarp saistībā ar pārmaiņām, kuras nesa Staļina represijas nepiedzīvojušo funkcionāru paaudze. Visi procesi, kas strauji uzplauka 20. gs. 80. gados un noveda pie PSRS sabrukuma, iezīmējās jau iepriekšējā desmitgadē.

Kopumā šķiet, ka labi iecerētais konferences uzstādījums – aptvert tēmas no senākajiem laikiem līdz mūsdienu vēsturei, vismaz kvalitatīvas zinātniskās diskusijas rosināšanas un ideju aprobācijas kontekstā, pilnībā sevi nav attaisnojis. Ņemot vērā konferences plašo tematisko izkliedi un klātesošo speciālistu loku, plašākas diskusijas izvērtās pamatā par padomju perioda problemātiku, kaut gan noteikti tādas būtu ne mazāk vērtīgas arī saistībā ar senāko periodu izpētei veltītiem referātiem. Tomēr ar šo uzstādījumu tika sasniegts cits svarīgs mērķis – plašāka speciālistu diskusija par sociālās atmiņas un vēstures (atceres) politikas jautājumiem, kas skāra gan skolu programmu, gan piemiņkļu uzstādīšanas politikas (tādas neesamības) un svētku un atceres dienu kalendāra lomu, gan arī upuru tēla veidošanu (veidošanos) sabiedrībā. Šī diskusija ir nozīmīgs solis plašākas vēsturiskās apziņas veidošanās (veidošanas) attīstībā – jācer tikai, ka izteiktās idejas sasniegs arī politikas veidotājus; līdz šim ar to nav pārāk veicies.

Lai arī attālinātās klātbūtnes režīms nespēj nodrošināt pilnvērtīgu zinātnisku komunikāciju, kur arī zinātnes attīstībai un jaunu projektu ideju ģenerēšanai būtiskākās domapmaiņas notiek pārsvarā ārpus sesijām un paneļiem, – šajos apstākļos šādas konferences ir ārkārtīgi nozīmīgas, lai iepazīstinātu kolēģus un interesentus ar jau radītajiem darba augļiem un prezentētu pētījumu starprezultātus. Bet, arī iepazīstoties ar šiem pētījumiem, ir svarīgi pievērst uzmanību replikām un jautājumiem/atbildēm, kas aktualizē pētījumus daudz plašākā kontekstā. Šķiet gan, ka plašāka, atvērtāka dalībnieku atlase un sadarbības stiprināšana ar LU Vēstures un filozofijas fakultāti vai lielajiem vēstures muzejiem kopumā nāktu par labu ne vien konferences ietvaros notikušajām diskusijām, bet arī vēstures zinātnes attīstībai Latvijā, taču tas, iespējams, jau ir pavisam cita akadēmiskā pasākuma formāts.

BETWEEN COMMENTS AND QUESTIONS: INTERESTING APPROACHES, DEFINITIONS, AND CONTEXTS OUTLINED IN THE SECTION “THE INDIVIDUAL AND STATE POWER IN THE BALTICS” OF THE 79TH INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

The section “**The Individual and State Power in the Baltics**” of the 79th International Conference of the University of Latvia took place in on-line format on 26 February 2021. The presentations focused on the relations and interactions between the individual and power, starting from the centralisation of the Semigallian barbarian society in the 13th century and addressing the following topics: teachers as mediators of power, issues of Russification in the context of the 1905 revolution, political populism and political responsibility in Latvia in the early 1920s, the development of the chronology of Latvian history, the Orthodox congregation of Kolka village during the Second World War, the youth policy and the beginnings of disco parties in Latvia in the 1970s–1980s, as well as the role of Jānis Šteinhausers (Riga in the 18th century) and Lieutenant Roberts Rubenis (Kurzeme region during the Second World War) in shaping the interaction between the power and individuals.

The presented ideas that deserve special attention were related to the specifics of the Semigallian society in the context of barbarian and medieval European societies, the schools of the Modern Period as a tool of Christianisation and their role in the building of loyalty, as well as the conservative resistance of teachers to the modernisation policies in the Russian Empire that included Russification of the Baltic to counteract the influence of the rising German nationalism. The story of Jānis Šteinhausers in Riga’s society allowed drawing two important conclusions: first, this society was not strictly divided either along ethnic or corporative lines, and second, the shared ethnic background or material situation was not the decisive factor in building social ties, as is, for example, shown by the analysed choice of godparents. The analysis of Lieutenant Roberts Rubenis’ activities in the resistance movement underlined the importance of interdisciplinary approaches in the historical research, while insight into Kolka Orthodox congregation revealed significant aspects of and motives for Latvians’ collaboration with the occupation authorities. The drawn conclusions – that already in the 1970s, long before Gorbachev’s Perestroika, signs of the imminent collapse of the USSR were visible and a change in the paradigm of control over society took place, and there was relative tolerance towards Westernisation of popular culture as the so-called 1968 generation came to power – are important in the context of the history of Latvia and the entire Eastern Europe, and even the global history.

The broad thematic spectrum of the conference versus the narrow focus of each presentation provided an important bridge between micro and macro historical narratives, attributing a special significance to the comments, questions, and answers part of the event that centred on the history of both resistance and collaboration, and interconnection between seemingly anti-Soviet cultural developments and the policies of the Soviet authorities. All the presentations together contribute to revealing the history of Latvia within broader Europe-wide processes, serving significantly to add to the overall picture of the history of Europe. The interdisciplinary orientation of the conference, with attention attributed also to specific sociological theories and philosophical approaches, makes the presentations, which are now accessible in archive in Latvian (with abstracts available also in English), suitable for use also for considering historical research in a context broader than the covered topics. This was the path taken by the final discussion, and the problematic issues of Latvian history and remembrance policies were addressed.

Edgars Engīzers

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.09>

LU 79. STARPTAUTISKĀS ZINĀTNISKĀS
KONFERENCES SEKCIJA “ARHEOLOGU UN
ETNOGRĀFU PĒTĪJUMI LATVIJĀ 2018.–2020. GADĀ”

2021. gada 11. martā Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros LU Latvijas vēstures institūts (turpmāk – LU LVI) organizēja sekciju “Arheologu un etnogrāfu pētījumi Latvijā 2018.–2020. gadā”. Sekcija bija iecerēta kā tradicionālā kopš 20. gs. 50. gadiem uzturētā arheologu un etnogrāfu atskaites sesija, jo iepriekšējā gada pavasarī plānoto nācās atcelt pandēmijas noteikto ierobežojumu dēļ. Mērķis bija parādīt arheologu un etnogrāfu ieguldījumu arheoloģiskā un tradicionālās kultūras mantojuma un senvēstures aktuālu jautājumu izpētē.

Sekcijas darbu atklāja LU LVI direktors profesors **Gvido Straube**. Norādot, ka doma organizēt šādu sekciju ir bijusi saprātīga, jo tas ir labs veids, kā paveikto popularizēt sabiedrībai, viņš izteica atzinību institūta arheologiem, kuru darba rezultāti ieguvuši augstu novērtējumu Latvijas zinātnisko institūciju starptautiskajā izvērtējumā.

Sekcijā tika nolasīti 13 referāti, ko bija sagatavojuši 16 pētnieki. Referāti atspoguļoja dažādas zinātnieku darbības jomas – lauka pētījumus (apzināšanas, izrakumus), kā arī projektu ietvaros pētītas tēmas.

Arheologu apzināšanas ekspedīciju darbs tika prezentēts trīs referātos. Lai gan Latvijā pieminekļu apzināšana bijusi arheologu uzmanības centrā jau kopš 20. gs. 20.–30. gadiem, joprojām ir teritorijas, kur ziņu par arheoloģiskām senvietām atsevišķos aizvēstures periodos ir visai maz. Mūsdienu aerolāzerskenēšanas tehnoloģiju jeb LiDAR datu izmantošana un pārdomāta metodoloģija pavērusi jaunas iespējas un devusi nozīmīgus rezultātus. Jāatzīmē, ka ir paplašinājies izzināmo vietu loks – līdztekus dzīvesvietu un kapulauku meklējumiem uzsākti arī senatnē izmantoto dabas resursu un dažādu aktivitāšu vietu meklējumi.

Pēdējos gados LiDAR dati plaši izmantoti agrāk nezināmu pilskalnu atklāšanā. Mazāk zināms fakts, ka šī metode vairākus gadus sekmīgi lietota arī dzelzs laikmeta apbedījumu vietu apzināšanā Rietumvidzemē. Par lībiešu zemes Metsepoles teritorijas 2020. gada apzi-

nāšanas rezultātiem referēja **Jānis Ciglis** (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs). Minētajā teritorijā atklātas vairākas uzkalniņu grupas, kas norāda uz blīvāku apdzīvotību, nekā līdz šim tika uzskatīts.

Balstoties uz jau zināmo paleoģeogrāfisko datu kombinēšanu ar LiDAR datiem, paleoezera krasta līnijas modelēšanu, mūsdienu ainavas un reljefa izvērtējumu, iegūti nozīmīgi dati par potenciālajām akmens laikmeta apmetņu, dabas izejvielu (māls, okers, krams) ieguves un apstrādes vietām Burtnieku ezera krastos. Šie 2020. gadā veiktās apzināšanas rezultāti tika aplūkoti **Mārča Kalniņa** (LU Vēstures un filozofijas fakultāte) un **Aijas Macānes** (Gēteborgas Universitāte) referātā. Uzsākt apzināšanu autorus rosināja līdzšinējie dati par apdzīvotību daudzus gadu tūkstošus ilgā laika periodā un salīdzinoši nelielo pieminekļu skaitu ezera krastos.

Savukārt **Vandas Visockas**, **Mārča Kalniņa** (LU Vēstures un filozofijas fakultāte) un **Arta Kona** (LU Ķīmijas fakultāte) sagatavotajā ziņojumā tika izklāstīti rezultāti, kas iegūti, pētot māla iegulu izplatību aizvēsturisko dzīvesvietu tuvumā trīs reģionos (Burtnieku ezera apkārtnē, Daugavas lejtece, Rietumkurzeme). Veikta arī māla ķīmiskā sastāva un īpašību izpēte ar dabaszinātņu metodēm. Pirmie pētījumi parādījuši, ka ne visi seno dzīvesvietu tuvumā pieejamie māla resursi izmantoti trauku izgatavošanai.

Plaša arheologu darba joma – izrakumi. Tiesa, lielākoties tie ir t. s. komercizrakumi, kas ir izvērsto celtniecības darbu diktēti. Prezentēti tika tikai daži – zinātniskos nolūkos veiktie izrakumi. Par atklājumiem zemgaļu apdzīvotajā teritorijā referēja **Normunds Jērumis** (Tērvetes senvēstures muzejs). Pēc viņa domām, jaunatklātais Tērvetes Viesturu kapulauks ar ugunskaapiem devis atrisinājumu problēmai, kāpēc senajās zemgaļu zemēs trūkst ar 12.–13. gs. datējamu apbedījumu. Tomēr rodas jautājums, vai, balstoties uz visai nelielu atklāto ugunskaņu skaitu, tik viennozīmīgi secinājumi nav pārāgri. Arī ugunskaņos atrastās Baltijas somiem (lībiešiem, vendiem) un kuršiem raksturīgas rotas uzdod jaunus jautājumus, uz kuriem pagaidām nav skaidras atbildes.

2019. gadā vienlaikus ar mantraču postījumu sakopšanas darbiem izrakumi veikti Loginu uzkalniņkapulaukā Ziemeļaustrumlatvijā (vad. Uldis Kalējs). Par atklājumiem šajos senkaņos referēja **Antonija Vilcāne** (LU LVI). Šie izrakumi devuši datus par lielāku vienā uzkalniņā apbedīto skaitu, nekā līdz šim bija konstatēts. Pētot uzkalniņam

piegulošo teritoriju, tika atklāts, ka mirušie ierakti arī starp uzkalniņiem. Lai pārliecinātos, vai šiem atklājumiem nav tikai gadījuma raksturs, nepieciešami plašāki izrakumi. Atsegtajiem apbedījumiem veiktās radioaktīvā oglekļa (^{14}C) analīzes parādīja, ka šī datēšanas metode ir nozīmīga bezinventāra un postīto apbedījumu hronoloģijas noteikšanai.

Izrakumu laikā arvien lielāka vērība tiek pievērsta paraugu materiāla savākšanai starpdisciplinārai izpētei. Lapiņu kapulauks ir viens no retajiem kuršu kapulaukiem, kuram veiktas sporu-putekšņu un augu makroatlieku analīzes, pēc kokoglēm noteiktas koku sugas un paraugi datēti ar ^{14}C metodi. Ar kapulauka starpdisciplināro pētījumu rezultātiem iepazīstināja **Inga Doniņa** (LU LVI).

Atsevišķos referātos tika prezentētas arī atziņas, kas iegūtas, padziļināti strādājot pie kādas tēmas. **Valdis Bērziņš** (LU LVI) analizēja neolīta laika keramikas rotājumu veidus kopienas dzīvesveida kontekstā. Cūkdelfīna zobu iespaidumi un aptītās auklas rotājuma mikroskopiskā izpēte ļāvusi autoram izprast ne tikai keramikas rotāšanas tehnisko pusi, bet iegūt arī netiešu un pastarpinātu informāciju par akmens laikmeta iedzīvotāju dzīvesveidu un nodarbēm.

Latvijā tikai pēdējos gados pievērsta uzmanība “bērnu arheoloģijai” – pētījumiem par bērniem senatnē. Šī arheoloģijas nozare ietver plašu risināmo jautājumu loku, bet dažādu iemeslu dēļ to izpētes iespējas ir ierobežotas. **Aijas Ērkšķes** (LU LVI) referātā tika izvērtētas bērnu apbedījumu analīzes iespējas gadījumos, kuros nav pieejams kaulu materiāls.

Arheologu ziņojumus noslēdza **Ievas Oses** (LU LVI) referāts, kurā tika aktualizēts jautājums par jauno laiku arheoloģiju. Atšķirībā no citām valstīm, kur jauno laiku arheoloģija ir atsevišķa arheoloģijas disciplīna, Latvijā par šo periodu nav ne teorētisku pētījumu, ne apkopojosu publikāciju. Kā galvenie jauno laiku arheoloģijas attīstības izaicinājumi tika minēti hronoloģisko robežu noteikšana, likumdošanas pārskatīšana un starpdisciplināru pētījumu izvēršana.

Rezumējot jāatzīmē, ka arheologu referāti atspoguļo jaunu tēmu un arheoloģiskā materiāla interpretāciju meklējumus, kā arī jaunāko tehnoloģiju un metožu pielietojumu. Arheologu panākumu atslēga – starpdisciplinārie pētījumi un dabaszinātņu speciālistu piesaiste izrakumos iegūtā materiāla analizē, kas prasa gan spējas atrast sadarbības partnerus, gan arī nereti papildus finansējumu. Jāatzīmē arī, ka sekcijā nolasītie referāti parāda galvenokārt Latvijas Universitātē strādājošo

arheologu darbu. Citu institūciju arheologu, īpaši komerciarheologu, vidū jau ilgāku laiku saglabājas pasivitāte savas pieredzes, metožu un izrakumu rezultātu publiskošanā, kā arī izrakumos iegūtā materiāla padziļinātā izpētē un publikāciju sagatavošanā.

Sekcijas programmas četri noslēdzošie referāti atspoguļoja LU LVI pētnieku devumu etnogrāfijā. **Aija Jansone** un **Ieva Pīgozne** prezentēja pēdējos gados Latgalē organizēto etnogrāfisko ekspedīciju veikumu. Tas ietver ar tekstiliju (tostarp arī katoļu baznīcu liturģisko tekstiliju), apģērba un rokdarbu vēsturi saistītā materiālā un nemateriālā kultūras mantojuma izpēti. Liturģisko tekstiliju apzināšana aizsākusies pavisam nesen. Bagātīgi ilustrētie referāti parādīja tekstiliju daudzveidību, izpētes problēmas, kā arī nākotnē pētāmo jautājumu loku.

Izpratne par etnogrāfijas kā zinātņu disciplīnas uzdevumiem dažādos laikposmos un pasaules reģionos ir bijusi atšķirīga. Padomju periodā latviešu etnogrāfi pētīja tautu dzīvesveidu un kultūru, skatot to caur šķiru prizmu, bet pētījumu virzieni tika apstiprināti Maskavā. Šos jautājumus skaidroja un ieskatu padomju perioda etnogrāfu darbībā sniedza **Anete Karlsonē**. Jāpiebilst, ka pēdējos gadu desmitos institūtā strādājošo etnogrāfu skaits ir krietni sarucis un viņi lielākoties nodarbojas ar apģērba un tekstiliju vēsturi.

Etnogrāfu pētīto tēmu vidū novitāte ir etnogrāfiskie un frīku šovi Latvijā 19. un 20. gs. mijā, par kuru izpētes virzieniem referēja **Ilze Boldāne-Zeļenkova**. Pētījumi par šo tēmu izvērsti Eiropas un ASV humanitārajās un sociālajās zinātnēs, bet Latvijā šie jautājumi līdz šim nav bijuši uzmanības lokā.

Šī konference savā ziņā bija izaicinājums tās organizētājiem un referentiem, jo notika attālināti MS Teams platformā, bet ieguvums interesentu lokam. Sekcijas darba videoieraksts pieejams Latvijas vēstures institūta Facebook lapā, kas ļauj neklātienē iepazīties ar zinātnieku veikumu. Par to, ka šī iespēja aktīvi izmantota, liecina arī vairāk nekā 2800 videoieraksta skatījumu mēneša laikā (skatīts 21.04.2021.). Nolasīto referātu tēžu apkopojums ievietots LU Repozitorijā.

Sekcija tika rīkota LU prioritārās tēmas apakšprojekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (reģ. Nr. ZD2015/AZ85) ietvaros.

SESSION "RESEARCH BY ARCHAEOLOGISTS
AND ETHNOGRAPHERS IN LATVIA IN 2018–2020"
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA 79TH INTERNATIONAL
SCHOLARLY CONFERENCE

The conference session was organised by the Institute of Latvian History (ILH) on MS Teams platform on 11 March 2021. It continues the tradition of sessions regularly held since the 1950s in which archaeologists and ethnographers report about their research findings.

The archaeologists' presentations revealed their quest for new topics and efforts to interpret the acquired archaeological material as well as the application of the latest technologies and methods. They also demonstrate the awareness that the key to success of today's archaeologists lies in interdisciplinary studies and engagement of natural scientists in the analysis of the unearthed material.

Over the recent three years, archaeological surveys have been organised to identify the sites of activities of the ancient communities and extraction or natural resources, as well as to clarify settlement-related issues. The presentations acquainted the audience with the potential sites of Stone Age settlements and of extraction and processing of natural resources (clay, ochre, flint) on the shores of Lake Burtnieks (M. Kalniņš, A. Macāne), with identification of clay deposits and research of the chemical composition and features of clay found in the vicinity of pre-historical settlements near Lake Burtnieks, in the Lower Reaches of the River Daugava and the western part of Kurzeme region (V. Visocka, M. Kalniņš, A. Kons), as well as with the newly discovered groups of barrows in Metsepole, which formerly had been considered a scarcely populated land of the Livs (J. Ciglis). New opportunities for the survey of archaeological monuments are provided by airborne laser scanning technologies, i.e. LiDAR data.

The results of excavations in several burial grounds were also presented in the session. One of the reports focused on the researched cremation graves in the newly discovered Tērvete Viesturi burial ground (N. Jērumš), while another one was dedicated to excavations in Logini barrow cemetery in Viļaka district and the results of the radiocarbon (¹⁴C) analysis of the unearthed burials (A. Vilcāne). These excavations have provided an important material for the study of the Semigallian and Latgallian 12th–14th century burial traditions.

Increasing attention is attributed to the collection of sample material during fieldwork and to its interdisciplinary research. A presentation was dedicated to the analysis of spore/pollen and plant micro-remains as well as the radiocarbon (¹⁴C) dating of the samples collected in Lapiņi burial ground (12th–12/15th centuries) in the northern part of Kurzeme region (I. Doniņa, V. Bērziņš, N. Stivriņš).

Individual presentations were dedicated to topical issues in Latvian archaeology: types of decoration of Neolithic pottery in the context of the community lifestyle (V. Bērziņš); the possibilities of identifying child burials in cases when skeletal bone material is not available (A. Ērkšķe), and the problems of post-medieval archaeology in Latvia, as well as the challenges on the path of the development of this field of research here (I. Ose).

Ethnographers presented the findings of the ethnographic expeditions organised to Latgale region in the recent years, covering areas such as the research of liturgical textiles used in Catholic churches (A. Jansone) as well as the study of clothing and handicraft (I. Pīgozne). The research directions of fieldwork organised during the Soviet period and factors affecting them were also evaluated (A. Karlsone). Among the themes covered by ethnographers, a novel topic is ethnographic and freak shows in Latvia at the turn of the 20th century (I. Boldāne-Zeļenkova).

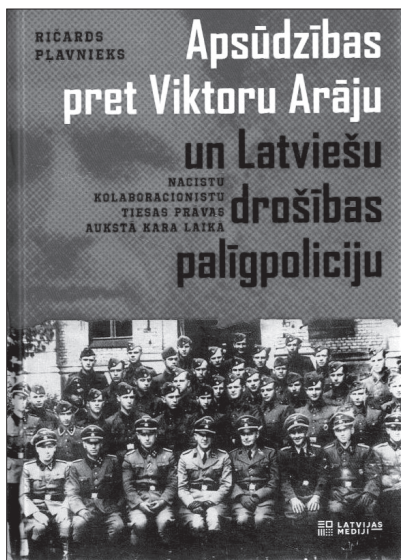
The theses of the delivered presentations are accessible at the UL Repository.

Antonija Vilcāne

RECENZIJAS

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.10>

JAUNĀKĀS PUBLIKĀCIJAS PAR VIKTORA ARĀJA NOZIEGUMIEM UN TIESĀŠANU¹

Rīčards Pļavnieks.
Apsūdzības pret Viktoru Arāju un Latviešu drošības palīgpolīciju: Nacistu kolaboracionistu tiesas prāvas Aukstā kara laikā.
Rīga: Latvijas Mediji, 2020.
336 lpp.
ISBN 978-9934-15-782-0

Uldis Neiburgs (zin. red.).
Viktora Arāja tiesas prāva: Kā Hamburgā notiesāja masu slepkavu, iesaistītu nacistu karas noziegumos Latvijā [žurnālista Kārļa Štamera pierakstos].
Rīga: Latvijas Mediji, 2020.
648 lpp.
ISBN 978-9934-15-875-9

¹ Recenzija sagatavota Latvijas Zinātnes padomes finansētā projekta (Nr. lzp-2019/1-0241) "Sarežģītais vēsturiskais mantojums Latvijā: holokausta tūrisma vietas starp piemiņas kultūru, mūsdienu tūrisma pieprasījumu un piedāvājumu" (Memo Tours) ietvaros.

2020. gadā latviski izdotos pētījumus par pagātnes problemātiku papildinājuši divi nozīmīgi darbi, kuros dažādos rakursos aplūkots un analizēts viszināmākā un negatīvā ziņā atpazīstamākā latviešu kolaboracionista – Viktora Arāja – tiesas process, kas norisinājās Vācijas Federatīvajā Republikā 20. gs. 70. gadu otrajā pusē.

Apgādā “Latvijas Mediji” klajā laistie darbi ir tematiski un saturiski līdzīgi, tomēr ietver arī būtiskas konceptuālas atšķirības. Ričarda Pļavnieka grāmata “Apsūdzības pret Viktoru Arāju un Latviešu drošības palīgpoliciju: Nacistu kolaboracionistu tiesas prāvas Aukstā kara laikā” ir izdevniecības “Palgrave Macmillan” publicētās monogrāfijas tulkojums latviešu valodā un sniedz ieskatu latviešu kolaboracionistu² vainas izmeklēšanā un tiesāšanā dažādās judikatūrās: ASV, VFR, VDR un Latvijas PSR. Savukārt vēsturnieka Ulda Neiburga redakcijā izdotajā grāmatā “Viktora Arāja tiesas prāva: Kā Hamburgā notiesāja masu slepkavu, iesaistītu nacistu karas noziegumos Latvijā” publicēta Kārļa Štamera veikta Arāja prāvas stenogrāfija, ko žurnālists detalizēti pierakstīja advokāta Ivara Bērziņa vajadzībām. Štamera pierakstus papildina Hamburgas tiesas materiāli un redaktora komentāri.

Viktora Arāja tiesāšana 20. gs. 70. gadu nogalē bija novēlojies process, jo notika vairāk nekā trīs desmitgades pēc Otrā pasaules kara beigām un attiecīgi tādu pašu laika nogriežni pēc noziegumiem, ko tolaik bija pastrādājuši nacisti, to kolaboracionisti un šos noziegumus spilgti simbolizējošais Viktors Arājs. Abi darbi par Arāja tiesas procesu ir tapuši un publicēti latviski vēl četras desmitgades vēlāk. Kopumā tādat kopš traģiskajiem notikumiem, kuri iztiesāti Arāja prāvā, aizvadīts viena cilvēka bagātīgs mūža gājums, teju astoņdesmit gadi. Kāpēc par Arāju būtiski domāt, rakstīt un runāt šodien?

Viktors Arājs ir kļuvis par atslēgas vārdu ne vien ebreju iznīcināšanas pētniecībā, bet arī holokausta izprašanā Latvijā, par savveida simbolu, kam ne tikai jāpastāsta, kā tas bija, bet arī jāpiedāvā skaidrojumi: kāpēc tā notika, kādus secinājumus par notikušo mēs varam izdarīt un kā šos notikumus un tēlus iekļaut mūsdienu izpratnē par cilvēku,

² Kolaboracionisms joprojām ir pētnieciski aktuāls, vienlaikus pretrunīgs un sarežģīts jēdziens. Latvijas zinātniskajā telpā padziļināti un kritiski to analizējusi vēsturniece Daina Bleiere, uzsverot, ka atšķirībā no kolaborācijas, kas var ietvert arī patriotiskus motīvus, kolaboracionisma jēdziens paredz vai nu ideoloģisku, vai arī savtīgu motivāciju. Sīkāk sk.: Daina Bleiere (2014). Par kolaborāciju: definīcijas, klasifikācija, pielietojamība vācu un padomju okupācijas pētniecībā Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 139.–165. lpp.

sabiedrību, vienlaikus arī veidojot morāli saistošu vēstījumu nākotnei. Visbiežāk šāda jēbūtība ir pārlieku normatīva un deskriptīvi nepiepildāma, tomēr, aplūkojot šos singulāros piemērus, gan tieši, gan netieši cilvēks tiecas tos ievietot plašākā kontekstā, lai censtos saprast un izskaidrot pagātņi, tagadni un nākotni.

Līdzīgi dzīvot alkstošajai pusaudzei Annai Frankai, šausminoši skaudrajām un tehnokrātiskajām Aušvicas gāzes kamerām, birokrātiskajam rakstāmgalda slepkavam Ādolfam Eihmanam vai miesas un prātu atkailinošajām ainām no Šķēdes kāpām, arī Viktoram Arājam ir uzlikts slogs kļūt par simbolu, kas ļaus izskaidrot pagātņi, saprast tagadni un piedāvāt ceļakarti nākotnei. Arājs šajā piedāvājumā ir negatīvais tēls, antivaronis: kā nedarīt, kā nerīkoties, līdz kādam prāta un darbības stāvoklim nekad nenonākt. Ievadrindkopā minētais ilgaus ceļš Arāja mantojuma apzināšanā, kas piedzīvojis jaunu aktualitātes vilni šobrīd, spilgti norāda uz sarežģīto holokausta izprašanas un apzināšanās ceļu Latvijā. Tieši Viktors Arājs ir bijis tēls, ar kura starpniecību daudzkārt notikusi ebreju iznīcināšanas tematikas aktualizācija Latvijā.

Padomju okupācijas periodā Latvijā, kur ideoloģisku iemeslu dēļ holokausta kā atsevišķa zinātniska vēstures temata izpēte nenotika, Arāja vārds cirkulēja folklorā, guva atainojumu politizētos sacerējumos, tika ietverts skaudros daiļdarbos, kā arī dzīvoja dažādās asociatīvās līdzībās. “Arāja malači”, “žīdu šaušana Gaujmalā”, “zilie autobusi” kļuva par holokausta norises skarbi, bet reizē arī neskaidri simbolizējošu folkloru, kas ietvēra gan detaļas par ebreju iznīcināšanu, gan dažādus pret upuriem vērstus aizspriedumus, kurus pavairoja nacistiskie un padomju propagandas realizētāji, gan aptuvenības, neskaidrības un mistikas plīvuru, kas vienlaikus saduļķoja pagātnes ainu un padarīja to noslēpumaini suģestējošu.

Atmodas periodā, kad radās pirmās iespējas raudzīties uz ebreju iznīcināšanas norisi, apejot padomju ideoloģijas ierobežojumus, tieši Viktors Arājs kļuva par emblēmu nacistiskā okupācijas režīma un kolaboracionistu pastrādāto noziegumu apjēgsmei. Latvijas komunikatīvajā telpā par pirmo zinātnisko holokausta tematikas apceri tapa emigrācijas vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa publikācija par Arāja komandu “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs”.³ 1988. gads bija laiks, kad

³ Raksta pirmpublicāciju sk.: Andrievs Ezergailis (1988). Arāja komanda. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 113.–130. lpp.

holokausta jēdziens pirmoreiz parādījās Latvijas PSR publiskajā telpā, tomēr par godu autora vizītei Latvijā, sākot ar 1989. gada 17. maiju, viņa pētījums vairākos turpinājumos tika pārpublicēts laikrakstā “Cīņa”.⁴ Uz to, ka jebkādā jēdzieniskā tvērumā ebreju iznīcināšanas tematika tā laika Latvijas teritorijā bija ārkārtēja, skaidri norādīja akadēmiķa Viļa Samsona piebilde pie Ezergaiļa publikācijas: “Padomju Latvijas lasītājam sociālistiskā plurālisma apstākļos var būt interesanti un pārdomas rosinoši iepazīties ar emigrantu liberāļu īpatnībām mūsu Tēvzemes vēstures vērtējumā.”⁵

Temats tā laika sabiedrībai bija jauns un šokējošs, bet būtiski, ka holokausta tematiku un vārdnīcu Latvijas sabiedrība iepazīna, raugoties caur Viktora Arāja un viņa komandas prizmu. Andrieva Ezergaiļa raksts gan zinātniskajā izdevumā, gan atkārtotajās preses publikācijās vietējo lasītāju iepazīstināja ne tikai ar Arāja komandas organizāciju, lēmumu pieņemšanu, slepkavību īstenošanu un norisi, bet arī holokausta traģēdiju Latvijā.⁶ Arī pēc tam kā Arāja personība, tā viņa vienības īstenotie noziegumi bijuši gan zinātniskas izpētes jautājums, gan arī lēcas, caur kurām paraudzīties, analizēt un censties izprast ebreju iznīcināšanas norisi un, jo īpaši, kolaboracionisma problemātiku Latvijā.⁷

Tādējādi secināms, ka Viktora Arāja un viņa vienības noziedzīgā darbība Latvijas zinātnē ir pētīta un raksturota arī iepriekš, tomēr aizvadītā gada nogalē publicētie pētījumi par Arāja tiesas procesu noteikti

⁴ Andrievs Ezergailis (1989, 17., 18., 19., 21., 23., 26., 30. maijs, 2. jūn.). Arāja komanda. *Cīņa*, 3. lpp.

⁵ Sk.: Ezergailis (1988). Arāja komanda, 113.–130. lpp.

⁶ Vispārīgiem jautājumiem, kas mazāk attiecas tieši uz Arāja komandu, bet vairāk uz holokaustu kopumā, īpaši liela uzmanība veltīta pirmajā preses publikācijā. Sk.: Ezergailis (1989, 17. maijs). Arāja komanda, 3. lpp.

⁷ Arāja komandas – sociālā stāvokļa, motivācijas, pēckara sodīšanas prakses – detalizētu un zinātnisku izpēti, balstoties padomju tiesu materiālos, turpināja vēsturniece Rudīte Viksne. Viktora Arāja dzīvesgājuma publiskās versijas analizētas mediju pētnieku Mārtiņa Kaprāna un Vitas Zelčes publikācijā. Sk.: Rudīte Viksne (2001). Arāja komandas dalībnieks pēc padomju tiesas prāvu materiāliem: sociālais stāvoklis, izglītība, iestāšanās motīvi, piespriestais sods. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un pētījumi par holokaustu Latvijā* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 350.–383. lpp.; Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče (2009). Viktora Arāja *curriculum vitae* Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos. *Latvijas Arhīvi*, 3, 166.–193. lpp.

ietver arī dažādas jaunas liecības un atziņas. Tostarp jaunas detaļas un nianšes par holokausta norisi Latvijā un, jo īpaši, noziegumu realizāciju Arāja izveidotās un vadītās vienības izpildījumā. Arāja vienības darbība apkopojoši raksturota un analizēta gan Ričarda Pļavnieka grāmatas otrajā nodaļā “Latvija kara laikā: Viktors Arājs – elles arājs”,⁸ gan Ulda Neiburga vēsturiski skaidrojošajā ievadrakstā “Vācu drošības policijas un SD Latviešu drošības palīgpolicija – Arāja komanda”.⁹

Salīdzinājumā ar iepriekš publicētajiem pētījumiem analizētajās grāmatās atklāta būtiska pierādījumu daļa, kas vēsta par Arāja vīru veikto ņirgāšanos par upuriem – vecāko ebreju publisku pazemošanu, seksuālu vardarbību pret jaunākajām ebreju sievietēm: “Kādā vakarā jaunākās sievietes uzvestas dienesta telpās, kur izvarotas. Dažas dienas vēlāk tās aizvestas un nošautas. Citā gadījumā jaunākās sievietes sūtītas uz Arāja vīru dzīvokļiem un tur izvarotas.”¹⁰

Šādas liecības liek pārdomāt līdzšinējos holokausta norisei Latvijā veltītos darbus, kuru koncepcija paredz, ka holokausts Latvijā bija vācisks, un kuri ignorē vietējo kolaboracionistu intences un antisemitisma elementus vietējo izpalīgu darbībās. Tomēr līdzās iepazīstināšanai ar vēsturiskām traģisko notikumu detaļām, starp kurām ir arī jauni uzsvāri, lielākā mērā aizvadītā gada nogalē publicētie darbi ļauj spriest par holokausta sekām jeb to, kā veidojušies un turpina veidoties priekšstati par šo traģēdiju, kā konstruētas mūsu zināšanas par šiem notikumiem un kā šīs konstrukcijas pamanīt, izzināt un vērtēt.

Savulaik, 1989. gadā, tāpat desmitgadi pēc Arāja tiesas procesa noslēguma, sociologs Zigmunts Baumans (*Bauman*) piedāvāja paraudzīties uz holokaustu nevis, viņaprāt, tam laikam ierasti un pierasti: kā uz ārkārtēju traģēdiju un grūti aptveramu pārrāvumu Eiropas civilizācijas citādi brīnišķīgajā attīstības ceļā, bet gan izaicinoši kritiski – kā uz notikumu, ar kura starpniecību bezkaislīgi censties izprast tā iegātnus un cēloņus un to filozofiski politisko problemātiku, kas ļāva šādu noziegumu īstenot.¹¹ Tādējādi Baumana pieejā holokausts kļuva par

⁸ Pļavnieks. *Apsūdzības pret Viktoru Arāju un Latviešu drošības palīgpoliciju*, 56.–111. lpp.

⁹ Uldis Neiburgs (2020). Vācu drošības policijas un SD Latviešu drošības palīgpolicija – Arāja komanda. No: Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 7.–14. lpp.

¹⁰ Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 425. lpp.

¹¹ Sk.: Zygmunt Bauman (1989). *Modernity and the Holocaust*. Ithaca: Cornell University Press.

brillēm, caur kurām raugoties iespējams vērtēt sociāli politiskās norises jeb centienus veidot saprātīgu, pārskatāmu, galu galā – labu un pareizu dzīves kārtību, kas tiecas uz attīstību nākotnē. Būtiskākais aspekts Baumana pieejā noteikti ir to kļūdaino priekšstatu analīze, kas radušies šādā sociālajā inženierijā un ko bezkaislīgi izgaismo holokausta traģēdija.

Viktora Arāja tiesāšanas process, kas atainots divās analizētajās grāmatās, šādā pieejā ļauj aptvert, saprast un pārdomāt ne tikai to, kas Arājs un viņa komandas locekļi bija, ko un kāpēc darīja un kā tas būtu novērtējams, bet arī domāt un spriest par norisēm sabiedrībā, tostarp holokausta izprašanā un morālas jābūtības veidošanā. Tādējādi tiesas procesa un tā aizkulišu atainojums kļūst par Baumana piedāvātajām lēcām, caur kurām raudzīties uz holokausta sekām un mēģinājumiem tās iekļaut sabiedrības ikdienas priekšstatos un pasaules strukturēšanā. Šādā perspektīvā kā abu latviski pirmpublicēto darbu lasītājs vēlos akcentēt četras būtiskas tēzes.

Pirmā tēze: publicētie darbi ataino interesantu un savdabīgu mijiedarbību starp likumu un morāli. Pastāv sena diskusija par to, cik lielā mērā cilvēka ikdienas gaitas, tostarp pasaules redzējumu, nosaka juridisks un/vai ētisks regulējums. Tā ir plaša saruna, kas tiek atkārtoti iniciēta dažādos strīdīgos gadījumos, kuros ir runa par noteiktu likuma normu pielietojumu un pamatojumu. Lai gan visbiežāk patiesība ir, kā mēdzam teikt, kaut kur pa vidu, vienā kategorisko pozīciju galā ir tie, kas norāda, ka likums regulē morālos priekšstatus, savukārt otrā polā atrodas tie, kas uzskata, ka morāle ir primāra un no tās izriet gan likumi, gan to interpretācija. Šajā sarunā būtiski paraudzīties uz to, kā morāle un likumu normas mijiedarbojas mēģinājumos notiesāt Viktoru Arāju un citus nacistu kolaboracionistus.

Šādā ziņā īpaši interesants ir Ričarda Pļavnieka pētījums, kas ļauj izsekot, cik dažādos veidos četrās atšķirīgās pēckara teritorijās un tiesiskās sistēmās – ASV, VFR, VDR un Latvijas PSR – norisa mēģinājumi atjaunot vēsturisko taisnīgumu un cik dažādi juridiskie regulējumi tika izmantoti, lai sauktu pie atbildības potenciālos vainīgos un veidotu priekšstatu par taisnīguma atjaunošanu. Arī žurnālista Štamera pierakstītā Arāja tiesas procesa norise rāda, ka detalizēto diskusiju par atsevišķu normu piemērošanu vai nepiemērošanu, niansētu atbilstību vai neatbilstību procesa gaitai dažbrīd aizēno zīmīgāki un visaptverošāki priekšstati par to, kāds gala spriedums būtu pēc būtības piemērots un pats galvenais – morāli atbilstošs un jēgpilns. Ārsts Nebe

Štameram tiesas gaitā atklāj acīmredzamo: “Arāja lieta ir politiska lieta.”¹²

Aplūkotajos darbos dokumentētā Arāja tiesas prāvas gaita un tās liecinieku atsaukšanas vairākkārt norāda, ka juridiskās nianšes tiek atstātas otrajā plānā, bet par virsuzdevumu kļūst tieksme atjaunot taisnīgumu, kas nozīmē atzīt upuru ciešanas un sodīt varmākas, lai kādi arī būtu konkrētie likuma panti, pēc kuriem to ir vai nav iespējams izdarīt. Respektīvi, lai gan procesa laikā atrisinājums nebūt nav viennozīmīgs, notikumiem attīstoties, kļūst arvien skaidrāks, ka morālajam vērtējumam un vēstījumam noziegumu izvērtējumā būs tendence prevalēt. Uz to iespējams paraudzīties vai nu caur savvērestības teoriju prizmu konspiratīvi, kā tas dažkārt novērojams, vai arī analītiski un kontekstuāli.

Otrā tēze: publicētie darbi spilgti norāda gan uz individuālās atmiņas sociālpsiholoģisko iedabu, gan uz nepilnībām, ko raisa publisko diskursu skaidrošana ar individuālpsiholoģiskiem jēdzieniem. Holokausta notikumu publiska, kolektīva un pārnacionāla apzināšanās ir bijusi starp noteicošajiem faktoriem, kas veicinājusi arī jauna zinātniska lauka – atmiņu studiju – uzplaukumu un nostabilizēšanos, ko apliecina zinātnisko žurnālu, pētījumu programmu un augstākās izglītības kursu, programmu un pat institūciju nodibināšana un attīstība. Tomēr viena no būtiskākajām kritikām šim laukam ir metodoloģiskās neskaidrības, galvenokārt individuālu procesu (atmiņa) attiecināšana uz kolektīvām norisēm, kas dažkārt pētniekus ir vedusi maldu ceļos jeb mēģinājumos kolektīvos procesus analizēt, izmantojot individuāl-kognitīvus procesus apzīmējošus jēdzienus.¹³

Abi recenzējamie darbi norāda uz to, ka tā dēvētajai “kolektīvajai atmiņai” ir krietni vairāk pamatojuma sociāli politiskajās norisēs jeb valdošajos diskursos un varas attiecībās nekā individuālos centienos atsaukt atmiņā kādas noteiktas norises. Tādēļ ne vienmēr no individuālajiem procesiem patapināti jēdzieni, piemēram, atmiņa, ļauj veiksmīgi identificēt un izskaidrot kolektīvus procesus, piemēram, kāda pagātnes procesa aktualizāciju tagadnē. Vienlaikus darbi arī skaidri

¹² Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 437. lpp.

¹³ Sk.: John Sutton, Celia Harris, Paul G. Keil, Amanda J. Barnier (2010). The Psychology of Memory, Extended Cognition, and Socially Distributed Remembering. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 9 (4), pp. 521–560; Wulf Kansteiner (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, 41 (2), pp. 179–197.

apliecina, ka indivīda atmiņa ir ne tikai individuālkognitīvs, bet vismaz tikpat lielā mērā – arī kolektīvs un sociāls fenomens. Respektīvi, indivīds, cenšoties atsaukt atmiņā noteiktas norises, drīzāk nevis rekonstruē notikumus, bet konstruē tos atbilstoši nepieciešamībai, laikam un situācijai, kurā tie notiek. Kā, iespējams, negribēti precīzi norāda viens no Arāja prāvas lieciniekiem: “Atceros to, ko saku.”¹⁴

Viktora Arāja tiesāšanai veltītās publikācijas liecina, ka individuālajai atmiņai pastāv sociāli psiholoģiska dinamika, tas ir, cilvēki gluži nav datori, kas var izcelt no pagājības noteiktas datu vienības, bet tā vietā interpretē pagātnes norises atbilstoši mirklim, kurā tas nepieciešams. Atmiņas konstruējošais fenomens tiesas procesā gan parasti tiek interpretēts kā mērķtiecīga darbība: sagrozīšana, maldināšana, melošana, ignorējot to, ka pārmaiņas tanī, ko indivīds atceras, ir dabisks process un tostarp notiek arī neapzināti.

Galu galā publicētie darbi liecina par divējādiem procesiem. No vienas puses, dalībnieki tiecas atminēties norises atbilstoši saviem morālajiem priekšstatiem par labu un ļaunu, kā arī par to, kas, viņuprāt, ir aktuālā īstenība. No otras puses, pat pēc labākās gribas cilvēkam var būt grūtības precīzi atsaukt atmiņā vienus notikumus, kamēr citus var izdoties atstātīt ar precizitāti līdz sīkākajām detaļām. Tas ne vienmēr nozīmē, ka vienā gadījumā indivīds apzināti melo, bet citā stāsta patiesību, cik nu to spēj.

Atmiņas sarežģītītie procesi spilgti izgaismojas visā tiesas procesa gaitā: gan Arāja aizstāvības mēģinājumos diskreditēt liecinieku stāstīto, gan tiesas mēģinājumos saprast, vai Arāja veselības stāvoklis ļauj sekot tiesas gaitai un atminēties notikumus, kuros viņš ir apsūdzēts. Tādējādi atmiņa un atmiņas ir centrāli fenomeni Arāja tiesas procesā, un, tam ieilgstot, kļūst arvien skaidrāks, ka apsūdzētais dažus notikumus spēj atcerēties vissīkākajās detaļās, kamēr citus pat pēc labākās gribas – tikai vispārīgi, aptuveni vai nemaz. Aizstāvība ilgstoši cenšas izmantot to, ka daži liecinieki nespēj atpazīt Arāju senās fotogrāfijās, tomēr vēlāk izrādās, ka to nespēj arī pats Arājs: “Vai tas var būt, ka es tā izskatījos? Drusku ir līdzība ar mani. Un tad vēl runā par fotogrāfijām un tic, ka pēc 40 gadiem var pazīt? Tā ir tikai parodija.”¹⁵

Tāpat tiesas procesā novērojams, ka Arāja iztaujāšana demonstrē individuālās atmiņas dinamiku, kas paredz, ka dažkārt spilgtā atmiņā

¹⁴ Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 349. lpp.

¹⁵ Turpat, 499. lpp.

saglabājušās atsevišķas norises, kuras saistītas ar ebreju iznīcināšanu nacistiskās okupācijas laikā, bet praktiski neatminami ir daži hronoloģiski tuvāki, bet acīmredzot subjektīvi mazāk spilgti notikumi pēckara laikā. Jo tuvāk tiesas beigas, jo skaidrāks gan klātesošajiem, gan grāmatu lasītājiem kļūst arī tas, ka Arāja spēja atcerēties ir arī gribas un pozīcijas jautājums, jo nepieciešamības gadījumā viņš varējis detalizēti komentēt neprecizitātes liecinieku vēstījumos, ja tādas ir sastopamas, bet nav bijis spējīgs sekot tiesas gaitai, kad liecībām iebilst ir sarežģīti vai nevēlami.

Trešā tēze: no vienas puses, Arāja tiesas procesam veltītās publikācijas ataino arvien izteiktāku nepieciešamību panākt juridisku un morālu taisnīgumu pret holokausta upuriem un varmākām, no otras puses, tās nepārprotami arī demonstrē, kāpēc šī taisnīguma meklējumi ir ievilkušies vairākas desmitgades. Arāja tiesas process norit 20. gs. 70. gadu beigās. Holokausta atmiņas kategorizēšanā tas parasti iezīmē posmu, kad ebreju iznīcināšana Rietumeiropā sāk kļūt par mājsaimniecību jeb populārās kultūras tematu. Literatūrā kā hrestomātisks šī procesa identificējamais elements tiek minēts seriāls “Holokausts”,¹⁶ kura pirmizrādes mainījušas priekšstatus par holokausta norisi un jo īpaši nozīmi. Turklāt traģēdijas apzināšanā šai laikā iesaistījušies ne vairs tikai ieinteresētie intelektuāļi, bet nu jau plašas Rietumvācijas iedzīvotāju masas, galu galā ieviešot ikdienas lietojumā arī holokausta jēdzienu. Žurnālista Kārļa Štamera pierakstītā Arāja tiesas prāvas norise izgaismo vairākus aspektus, kas norāda, ka holokausta apzināšanās process nebūt nav tik viennozīmīgs, kā varētu šķist, aplūkojot holokausta seku tipoloģiju, kas virzās no nevēlēšanās atcerēties līdz nosacītam “atmiņas triumfam”.¹⁷

Arāja tiesas procesa norise liecina, ka holokausta izpratne ir drīzāk vēlamība nekā realitāte un attieksme pret nacistu noziegumiem nav viennozīmīga. Lai gan mūsdienās vācu atmiņas kultūra tiek raksturota kā paškritiska un savu priekšteču pastrādāto noziegumu apziņā balstīta, Arāja tiesāšana ik pa brīdim atgādina par VFR kanclera (amatā no 1949. līdz 1963. gadam) Konrāda Adenauera kursu, kas bija vien-

¹⁶ Marvin Chomsky (dir.) (1978). *Holocaust*. Los Angeles: NBC.

¹⁷ Šādu holokausta apzināšanās tipoloģiju spilgti kritizējis Davids Sezarani (*Cesarani*). Sk.: Davids Sezarani (2007). Vai ir un kādreiz ir bijusi holokausta industrija? No: Dzintars Ērglis (sast.). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). 2. izd. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 83.–99. lpp.

laikus vērsts gan uz denacifikāciju (noziegumu apzināšanās un kompensācijas cietušajiem), gan uz kādreizējo nacistu, lai gan ierobežotu, tomēr reintegrāciju Rietumvācijas birokrātijā.¹⁸ Ne velti tiesas procesa pirmajā pusē Arājs un viņa komanda cenšas identificēties un uzrunāt tiesas priekšstāvjus, atsaucoties uz židiskā boļševisma propagandas konstruktiem, kas acīmredzami neizzuda līdz ar nacisma sagrāvi.¹⁹

Arāja tiesas procesa aprakstos un analizē spilgti izgaismojas Aukstā kara laikmeta īpatnības. Visspilgtākais aspekts ir noraidošā attieksme pret jebkādu informāciju, kas nāk no dzelzs priekšvara Austrumu puses. Piemēram, apspriežot jau minētā seriāla “Holokausts” pirmizrādes Vācijas televīzijā, daži procesa dalībnieki to dēvē par propagandas filmu,²⁰ ir neizpratnē par populārā un, retrospektīvi raugoties, paradigmu mainošā TV iestudējuma koncepciju, jo īpaši par to, kāpēc ir aizmirsti Sarkanās armijas un sabiedroto pāridarījumi vāciešiem.²¹ Šie mēģinājumi nonivelēt holokaustu, pielīdzinot to citiem, tostarp padomju, noziegumiem, ar jaunu sparū Rietumvācijas publiskajā telpā nokļuva tā dēvētā “vēsturnieku strīda” laikā 20. gs. 80. gados un dažādās formās joprojām sastopami arī mūsdienā Latvijā.

Tāpat acīmredzama ir pretpadomiska noskaņa, kas procesa dalībniekiem liek vismaz ar skepsi, ja ne ar noraidījumu, izturēties pret padomju pusē iegūtajiem pierādījumiem par Arāja un citu kolaboracionistu noziegumiem. Lai gan darbos nav atklāts, kas notiek laikā, kad tiesas sastāvs ir devies uz padomju Rīgu pierādījumu pārbaudei un uzklaušanāsai, ir nepārprotami, ka tiesas gaita pēc tam būtiski mainās.

¹⁸ Jan-Werner Müller (2000). *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity*. New Haven; London: Yale University Press, p. 32. Kopumā tiek lēsts, ka Rietumvācijā pēckara izmeklēšanas skāra 100 000 vāciešu, no viņiem tiesāti tika 6000. Sk.: Rebecca Wittmann (2012). Punishment. In: Peter Hayes, John K. Roth (eds.). *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*. New York: Oxford University Press, p. 534; Jeffrey Herf (2012). Germany. In: Peter Hayes, John K. Roth (eds.). *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*. New York: Oxford University Press, pp. 637–639.

¹⁹ Sk.: Jeffrey Herf (2008). *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust*. Cambridge: Harvard University Press.

²⁰ K. Štamers raksta: “Runājām par amerikāņu filmu *Holocaust*, ko pašlaik četros turpinājumos rāda televīzijā. Abi bijām vienos uzskatos, ka tā ir propagandas filma, vai, kā Veselhefts teica, visi svarīgie žīdu iznīcināšanas gadījumi bez kāda sakara sagrūsti šajā filmā.” Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 391. lpp.

²¹ Sk.: Turpat, 439., 440. lpp. Citviet K. Štamers raksta: “[...] viņš atbildēja uz žurnālistu jautājumiem un runāja tikai par žīdu *Holocaust*, ne ar vārdu nepieminot vācu *Holocaust*.” Turpat, 560. lpp.

Iespējams izteikt hipotēzi, ka tas ir pagrieziena punkts procesā, pēc kura tiesas attieksme pret Arāju, aizstāvību un padomju režīma savāktajiem pierādījumiem ir būtiski mainījusies. Publicētie darbi kopumā liek pārdomāt daudzkārt atkārtoto tēzi par to, ka mūsdienu holokausta izpratnes problēmās Latvijā pamatā vainojams padomju režīms, un liek diskusijā iesaistīt arī paralēlos procesus latviešu trimdas sabiedrībā. Tādā ziņā no konteksta atrauts ir Andrieva Ezergaiļa ievadraksts, kas turpina atkārtot sen zināmo, vienveidīgo un vienpusējo tēzi par padomju ideoloģiskā mantojuma dominējošo iespaidu, principā nonākot pretrunā atšķirīgai abos darbos publicētai informācijai un tās analīzei.²²

Tomēr par nacistiskās antisemitisma propagandas dzīvotspēju, kā arī tā laika sociālajām attieksmēm visspilgtāk liecina tiesas procesa dalībnieku savstarpējās attiecības. Ņemot vērā prāvas ilgumu, Arāja tiesāšanās iesaistītie veido arvien ciešākas personīgās attiecības, bet advokāta Ivara Bērziņa vajadzībām procesu pierakstošais žurnālists Kārlis Štamers par privātiem un profesionāliem jautājumiem apspriežas gan ar aizstāvību, gan apsūdzību, gan lēmuma pieņēmējiem. Nereti sarunās ieinteresētība procesā un tā pilnīgākā atrisinājumā savijas ar domu apmaiņu un interesi par iesaistīto tuvinieku labklājību un pašu lab sajūtu un noskaņojumu. Tai pašā laikā Kārļa Štamera pierakstos ik pa brīdim figurē persona, par kuru ir zināms tikai tas, ka viņš ir “žīds” vai “žīdu žurnālists”. Atšķirībā no citiem dalībniekiem, kuriem ir vārdi, uzvārdi, tuvinieki un noskaņojums, par ko interesēties, “žīdu žurnālistu” jeb “žīdu” identificē tikai viņa tautība un aizdomas par viņa iespējamajiem nolūkiem. Tiesas 180. dienā (!) Štamers raksta: “Žīds man prasīja, vai es nezinot, no kura laika vācu tiesas ticot lieciniekiem, kas par notikušo tikai dzirdējuši. [...] Brīdi vēlāk žīds par to pašu jautāja Gercam, kurš paskaidroja, ka tiesa ticot dzirdētajam tādā gadījumā, ja lieciniekam to stāstījis aculiecinieks.”²³

²² Andrievs Ezergailis (2020). Holokausts un Viktora Arāja tiesas prāva. No: Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 27.–31. lpp.

²³ Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 567. lpp. Šajā gadījumā diskusija nav par lietoto etnonīmu, jo Latvijas publiskajā telpā vairākkārt izskanējuši aicinājumi, tostarp no Latvijas ebreju kopienas pārstāvjiem, sarunvalodā un populāros tekstos lietot jēdzienu “ebrejs”, tādējādi vairoties no negatīvās antisemitiskās konotācijas, ar ko kopš nacistiskās antisemitisma propagandas pielādēts etnonīms “žīds”. Tai pašā laikā zinātniskos tekstos visbiežāk vērojams princips izmantot oriģinālo, avotā lietoto apzīmējumu, šajā gadījumā jēdzienu “žīds”, kas Aukstā kara laikā plaši lietots trimdas sabiedrībā.

Ceturtā tēze: holokausta atmiņas aktualizācija ir sarežģīts un daudzšķautņains process, kas turpinās mūsdienās. Abi latviski publicētie pētījumi norāda uz pretrunām, kas pastāvēja procesu norises laikā un turpina pastāvēt arī šobrīd. Būtisks abu darbu devums ir ne tikai holokausta norišu Latvijā un Viktora Arāja tiesāšanas procesa atainojums, bet arī virkne nepatīkamu, taču nozīmīgu jautājumu, ko tie liek uzdot. Tostarp, kā tas nākas, ka Arājs tika tiesāts trīs desmitgades pēc pastrādātajiem noziegumiem? Kā bija iespējams, ka viņš ne īsti publiski un atklāti, tomēr arī ne pilnīgi slepeni trīs desmitgades vadīja salīdzinoši mierīgu un netraucētu dzīvi Rietumvācijā, kas nebija noslēpums latviešu trimdas kopienā, kā to liecina izsvērtais, spilgtais un virkni kritisku jautājumu par trimdas sabiedrības attieksmi pret holokaustu uzdodošais vēsturnieka Kārļa Kangera²⁴ ievadraksts? Kas organizēja un apmaksāja tik iespaidīgu, masveidīgu un acīmredzami dārgu aizstāvību,²⁵ kas darīja visu likumīgi iespējamo tiesas pārliecināšanā un procesa novilcināšanā par labu vienam no bēdīgi slavenākajiem holokausta īstenotājiem? Kāpēc Viktors Arājs tā arī palika vienīgais Rietumos notiesātais latviešu kolaboracionists un holokausta noziedznieks, bet daudzi citi, pret kuriem, tāpat kā pret Arāju, procesa laikā izskan virkne skaudri apsūdzību liecību, tā arī pie atbildības netika saukti? Kāpēc latviešu trimda kolektīvi nenorobežojās no holokausta godu aptraipījušajiem vietējiem kolaboracionistiem?

Publicētie materiāli par Arāja prāvu liek uzdot šos un citus nepatīkamus jautājumus, kuri nav pilnvērtīgi atbildēti un izprasti līdz šodienai, tiekot noklusēti un noklusināti. Ričards Pļavnieks raksta: “Starp pirmajiem Arāja savervētajiem vīriem iezīmējās noteikts segments – iespējams, tas bija pat vairākums komandas vīru. [...] No universitātes nākušie jauniešiem, tie indivīdi, kas iestājās sākotnējā brīvprātīgo grupā un kļuva par Arāja komandas kodolu, bija kādreizējie studentu

²⁴ Kārlis Kangeris (2020). Arāja tiesas prāva Hamburgā un latviešu sabiedrība Rietumos. No: Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 15.–30. lpp.

²⁵ Tiesnesis Vāgners procesa laikā jautā, “vai nerīkojamies pret likumu, ja [maksimāli pieļaujamo] trīs aizstāvju vietā Arājam ir seši aizstāvji?”. Neiburgs (zin. red.). *Viktora Arāja tiesas prāva*, 478. lpp. Citviet Štamers atstāsta sarunu ar vienu no Arāja aizstāvēm: “Čermaka-Švānena stāstīja kādai zvērinātai un man, ka pirms vairākiem gadiem viņai izdevies kādu tiesu tā iedzīt strupceļā, ka par cilvēku nogāzēšanu nacistu laikā apvainotie attaisnoti. Pēc vācu likuma zvērinātiem ir aizliegtas sarunas savā starpā vai ar citiem par notiekošo procesu, tāpat kā par līdzīgām prāvām.” Turpat, 615. lpp.

korporācijas dalībnieki. Pēc kara tie vīri, kas pirmie bija iesaistījušies komandā, raksturoja korporācijas kā komandas “skeletu”.²⁶

Domājams, ka visbūtiskākais un principiālākais no šiem jautājumiem ir: kas tad bija tie septiņdesmit tūkstoši Latvijas ebreju, kas, visos līmeņos līdzdarbojoties vietējiem pašpuikām, tika bez ierunām un izņēmumiem noslepkavoti, izskausti, iznīcināti pirms gandrīz astoņdesmit gadiem? Iznīcināti mērķtiecīgi, sistemātiski un teju totāli, izglābjoties statistiskai deviancei jeb dažiem izņēmumiem: 1–2% no nacistiskās okupācijas sākumposmā Latvijas teritorijā ieslodzītajiem un mītošajiem ebrejiem.²⁷ Vai šie upuri ir mūsējie, vai varbūt tie ir “viņi”: anonīma masa, par kuriem mums pietiek zināt vien to, ka tie bija ebreji, piemēram, kā tas “žids”, kurš arī pierakstīja Arāja procesa gaitu? Vai mēs kā nācija identificējamies ar Latvijas ebrejiem, kas daudzviet veidoja būtisku, šķietami neatņemamu Latvijas kultūras kanonu? Šī it kā neatņemamā Latvijas kopuma daļa patiešām tika sistemātiski, mērķtiecīgi un traģiski izsvītota, izdzēsta. Turklāt izdzēsta ar līdzcilvēku tiešu līdzdalību. Tas būtiskais un, uz mūsdienu procesiem raugoties, nebūt ne pārliecinoši atbildētais jautājums ir morāls, nevis vēsturisks.

Ar ko tad mēs, Latvijas sabiedrība, identificēsimies: ar upuriem, Latvijas ebrejiem, vai ar Viktoru Arāju un viņa tuvu līdzgaitnieku Herbertu Cukuru, pār kuru arī gulst smagu pierādījumu ēna un kurš personīgi uzņēmās atbildību un īstenoja šķietami neatņemamās Latvijas kultūras daļas – ebreju kopienas – teju totālu un nepārprotami genocidālu iznīcināšanu un kuru mūsdienās virkne cilvēku mēģina padarīt par cietēju, varoni un ne tikai bez ierunām rehabilitēt, bet tikpat kā kanonizēt? 2020. gada nogalē publicētie darbi par Viktora Arāja tiesas procesu liecina, ka latviešu kolaboracionisma tematika ir aktuāla arī gandrīz 80 gadus pēc holokausta norises Latvijas teritorijā. Jaunākās publikācijas ne tikai sniedz ieskatu nozīmīgos dokumentos un piedāvā būtiskas vēsturnieku atbildes un skaidrojumus, bet arī uzdod jaunus jautājumus (daļa no tiem formulēti šajā recenzijā), uz kuriem jāturpina meklēt atbildes.

Didzis Bērziņš

²⁶ Pļavnieks. *Apsūdzības pret Viktoru Arāju un Latviešu drošības palīgpoliciju*, 66. lpp.

²⁷ Sk.: Daina S. Eglitis, Didzis Bērziņš (2018). Mortal threat: Latvian Jews at the dawn of Nazi occupation. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 46 (6), pp. 1063–1080.

<https://doi.org/10.22364/lviz.113.11>

NOZĪMĪGS PĒTĪJUMS LATVIJAS EKONOMIKAS
VĒSTURĒ

Aivars Stranga. *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934–1940*. Otrais, papildinātais izdevums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020. 512 lpp. ISBN 978-9934-18-522-9

2020. gada vasarā lasītāji saņēma Aivara Strangas apjomīgo darbu Latvijas tautsaimniecības vēsturē “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934–1940”. Tas ir otrais, papildinātais izdevums (pirmais izdevums iznāca 2017. gadā). Ar minēto darbu ir saistīta A. Strangas cita monogrāfija – “Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads.

Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti)”, kas izdota 2015. gadā. Profesora A. Strangas interešu lokā vienmēr ir atradusies Latvijas 20. gadsimta 30. gadu vēsture – gan sabiedriski politiskie, gan nacionālie jautājumi, kas noderēja, arī aprakstot ekonomiskos procesus Latvijā.

Profesors Aivars Stranga ir viens no talantīgiem lektoriem Latvijas Universitātē, pazīstams kā publicists, un tādēļ viņa pievēršanās ekonomiskās dzīves problēmu pētīšanai bija negaidīta, bet apsveicama, jo tā ir grūta tēma, kas prasa lielu piepūli faktoloģiskā materiāla savākšanā un tā kritiskā izvērtēšanā.

Līdz A. Strangas pētījumu publicēšanai Latvijas historiogrāfijā dominēja trimdas vēsturnieka un ekonomista Arnolda Aizsilnieka 1964. gadā Stokholmā izdots apjomīgais (gandrīz 1000 lpp.) darbs “Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945”, kurā bija arī nodaļa par Latvijas ekonomiku 1934.–1940. gadā. Bet A. Strangas darba iznākšana ir liels un nozīmīgs solis šīs tēmas izpētē. A. Aizsilniekam saprotamu iemeslu dēļ nebija pieejami Latvijas arhīvu materiāli un šeit iznākušie provinces preses izdevumi, ko plaši izmantojis A. Stranga savos pētījumos. Arī pieeja faktu materiāla izklāstā bija cita. A. Aizsilnieks veica grandiozu darbu faktoloģiskā materiāla savākšanā un apkopošanā, bet A. Strangas grāmatā mēs atrodam ne tikai faktu fiksāciju, bet arī analītisku un kritisku to izvērtējumu, it sevišķi par to, kā K. Ulmaņa režīma ekonomiskos pasākumus uzņēma iedzīvotāji un kā tie tika īstenoti.

A. Stranga savu grāmatu uzrakstījis, balstoties uz plašas faktoloģiskā materiāla bāzes: izmantoti gan Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva fondi (pirmām kārtām Finanšu ministrijas fonds), gan provinces preses materiāli, kuros bieži var atrast nozīmīgas ziņas, kas nav atspoguļotas tādos centrālās preses izdevumos kā “Jaunākās Ziņas”, “Brīvā Zeme”, “Rīts”, gan arī ekonomiskām problēmām veltīti izdevumi, galvenokārt žurnāls “Ekonomists”. Autors iespēju robežās centies salīdzināt Latvijas ekonomikā notiekošo ar līdzīgiem procesiem Lietuvā un Igaunijā, kā arī publikācijas angļu valodā.

Autors visumā kritiski vērtē K. Ulmaņa laikā realizētos saimnieciskos pasākumus, kas bija vērsti uz ekonomikas “valstiskošanu”, valsts akciju sabiedrību dibināšanu un valsts plašu iejaukšanos ekonomiskajā dzīvē. Šeit recenzijas autors tik visnotaļ kritiskai nostājai nepiekrīt, vairāk atbalstot ekonomista Oļģerta Krastiņa izteiktos pozitīvos vērtējumus par šo procesu un tā nozīmi Latvijas dzīvē, it sevišķi kritiskos brīžos. Domāju, ka te vēl būtu vajadzīgi pētījumi, tāpat kā nepieciešams izpētīt Itālijā realizēto ekonomisko pasākumu ietekmi uz Latviju. Kameru sistēmas izveide, t.s. “Uzvaras līduma” – paraugciema izbūve pie Olaines un Uzvaras laukuma Rīgā uzbūves projekts sasaucās ar Itālijā realizētiem un iecerētiem pasākumiem, un par to liecina arī Ulmaņa personīgajā fondā sastopamie Itālijas likumi un to novērtējums Latvijas sūtņa ziņojumos no Romas.

A. Strangas monogrāfiskais darbs ir akadēmiski izstrādāts, ar ievadu, literatūras apskatu, rādītājiem, recenziju angļu valodā, un

sevišķi jāatzīmē savdabīgā pieeja atsaucēm uz avotiem. Atsauces seko pēc katras nodaļas, un tajās ir norādīts ne tikai izmantotais avots, bet arī dots tā citējums, sniedzot faktoloģiski ievērojamus papildinājumus grāmatas pamattekstam.

Grāmata ir veidota pēc problēmu principa, tajā atspoguļoti svarīgākie ekonomiskie jautājumi: gan Latvijas saimnieciskais stāvoklis pirms 1934. gada 15. maija apvērsuma, gan Latvijas Kredītbankas loma Latvijas ekonomikas pārveidošanā, gan arī pirmo reizi plaši apgaisimots projektētais sešgadīgais attīstības plāns un tā saturs, minēti plāna izstrādātāji un sniegts tajā ietverta pozīciju kritisks novērtējums. Plānu (tajā bija 15 nodaļas) nepieņēma, pēc recenzijas autora domām, tādēļ, ka līdz ar plāna pieņemšanu kontrole par tā realizāciju nonāktu finanšu ministra (Ludviga Ēķa vai Alfrēda Valdmaņa) rokās, bet K. Ulmanim, kurš gribēja vienpersoniski izlemt un vērtēt visus procesus Latvijas dzīvē, tas bija nepieņemami. Tātad nospēlēja subjektīvais faktors, citādi Latvija būtu kļuvusi par trešo valsti pasaulē (pēc PSRS un Vācijas), kurai būtu savs attīstības perspektīvais plāns.

A. Stranga par visbūtiskāko problēmu Latvijas galvenajā ekonomikas nozarē – lauksaimniecībā uzskata darbaspēka trūkumu un sīki apraksta pasākumus, kuri ļautu mazināt Polijas un Lietuvas laukstrādnieku izmantošanu, kas, izceļoties Otrajam pasaules karam, kļuva sevišķi aktuāli. Rūpniecībā bija veikti pasākumi, lai samazinātu iedzīvotāju ieplūšanu Rīgā no laukiem. Autors sīki pakavējies pie 1939. gada maijā izveidotās speciālās iestādes – Latvijas Darba centrāles – darba un analizē, kādēļ tās pūliņi nedeva ievērojamus rezultātus. Rūpniecības strādnieki nevēlējās doties uz laukiem un uz kūdras purviem kurināmā sagādei, grūtības bija ar kurināmā sagādi meža darbos. Lai šo problēmu atrisinātu, tika pieņemts “Saimnieciskā dienesta likums”, kas paredzēja drakoniskus pasākumus (tam arī veltīta speciāla nodaļa). Tā kā līdz šim nav veikts nopietns ne arhīvu, ne statistikas materiālos balstīts pētījums par Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeni pirms valsts okupācijas, par šo jautājumu Latvijā pastāv diametrāli pretēji viedokļi, kas pamatos balstās uz ģimenēs paustiem uzskatiem. A. Strangas grāmatā sniegtais faktoloģiskais materiāls ļoti palīdzēs šī jautājuma noskaidrošanai.

Varētu atzīmēt, ka grāmata ir nozīmīgs ieguldījums Latvijas vēsturē un tā būtu izmantojama gan vēstures un ekonomikas pasnie dzējiem, gan studentiem, valsts un pašvaldības darbiniekiem, arī kā

noderīga vēstures pieredze, gan arī novadpētniekiem un muzeju darbiniekiem. Gribētos izteikt arī kritisku piezīmi – grāmatā vēl iederētos neliela nodaļa, kur būtu apkopotas problēmas Latvijas ekonomikā, izceļoties Otrajam pasaules karam (izejvielu trūkums, pāreja uz saīsinātu darbu rūpnīcās, bezdarba pieaugums utt.).

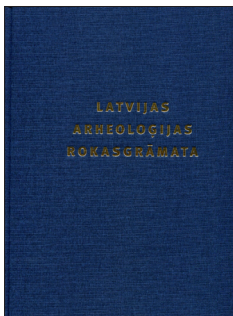
Vēl varētu novēlēt autoram sekmīgi turpināt darbu pie sarežģītu un pretrunīgu jautājumu apkopošanas un jaunu grāmatu publicēšanu.

Ēriks Žagars

AUTORI/AUTHORS

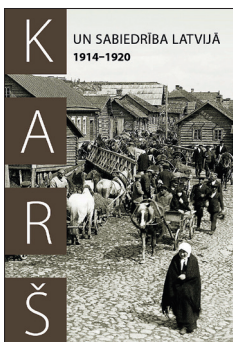
- Didzis Bērziņš,**
didzis.berzinsh@gmail.com
- Dr. sc. comm., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts; pēcdoktorants, Daugavpils Universitāte; *Claims Conference* universitāšu partnerības holokausta lektors Latvijas Universitātē
- Dr. sc. comm., senior researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia; postdoctoral researcher, Daugavpils University; Claims Conference University Partnership Holocaust Lecturer, University of Latvia
- Ginta Ieva Bikše,**
ginta_ieva.bikse@lu.lv
- Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures doktora studiju doktorante; zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
- Mg. hist., doctoral student, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia; acting research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Ilze Boldāne-Zeļenkova,**
ilze.boldane@gmail.com
- Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
- Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Viktors Dāboliņš,**
viktorsdabolins@gmail.com
- Mg. art., doktora grāda pretendents Tartu Universitātē; jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks, Tartu Universitāte; zinātniskais asistents, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
- Mg. art., PhD candidate, University of Tartu, Junior Research Fellow, University of Tartu; research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Vija Daukšte,**
Vija.Daukste@lnb.lv
- Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Nacionālā bibliotēka
- Dr. hist., senior researcher, National Library of Latvia

- Edgars Engīzers,**
edgars.engizers@gmail.com
Mg. hist., lektors, Baltijas starptautiskā akadēmija, Latvijas Universitāte; doktora grāda pretendents Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē
Mg. hist., lecturer, Baltic International Academy, University of Latvia; PhD candidate, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia
- Antonija Vilcāne,**
antonijavilcane@inbox.lv
Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Rūdolfs R. Vītoļiņš,**
rudolfs.vitolins@gmail.com
Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants
Mg. hist., doctoral student, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia
- Toms Zariņš,**
tomzarins2@gmail.com
Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants; Frīdriha Eberta fonda Latvijas biroja projektu vadītājs
Mg. hist., doctoral student, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia; Project Manager, Friedrich-Ebert-Stiftung Latvia Office
- Māris Zunde,**
maris.zunde@lu.lv
Dr. biol., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Dr. biol., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Ēriks Žagars**
vēsturnieks
historian, Riga, Latvia

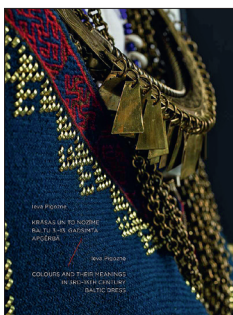
Gunita Zariņa, Andrejs Vasks (atb. red.). **Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata** [The Handbook of Latvian Archaeology]

Unikālajā izdevumā ir sniegta koncentrēta, uz jaunākajām zinātniskajām atziņām balstīta informācija par Latvijas arheoloģiju, sākot no vēlā paleolīta līdz 20. gadsimtam. Rokasgrāmata paredzēta plašam lasītāju lokam un atspoguļo Latvijas arheoloģiju visā tās daudzveidībā, ietverot tās virzienus 19.–20. gadsimtā, vēsturi, saistītās zinātnes, pētītās vietas, arheoloģiskos depoziētus u. c. vērtīgu informāciju.

Ēriks Jēkabsons (atb. red.). **Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920** [War and Society in Latvia 1914–1920]

Autoru kolektīva monogrāfija ir pirmais mēģinājums Latvijas historiogrāfijā apkopojoši analizēt Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara ietekmi uz sabiedrības ikdienu, ietverot kara izraisītās krīzes izpausmes – pārtikas trūkumu, slimības, pieaugošo noziedzības līmeni, izmaiņas dzimšu attiecībās, topošās nācijas elites dzīvē un svētku tradīcijās. Pētījumā atzīmēti arī kara iespaids uz latviešu ārzemēs.

Ieva Pigozne. **Krāsas un to nozīme baltu 3.–13. gadsimta apģērbā**/Colours and Their Meaning in the 3rd–13th Century Baltic Dress

Pētījumā analizētas krāsas, kādas sastopamas baltu 3.–13. gadsimta apģērba tekstilijās mūsdienu Latvijas teritorijā. Krāsas skatītas trijos aspektos: kādas tās varētu būt bijušas, kādā veidā varētu būt iegūtas, kāda varētu būt bijusi krāsu nozīme apģērbā. Pētījums balstīts arheoloģisko, etnogrāfisko un folkloras avotu analizē. Monogrāfijas teksts ir latviešu un angļu valodā.

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS.
2021. – Nr. 1. – 1–208

ISSN 1025-8906

9 771025 890006

01

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE